

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**ABDURRAHMAN B. MEHDÎ VE HADİS İLMİNDEKİ
YERİ**

Yüksek Lisans Tezi

GULALI NAZHİBOV

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**ABDURRAHMAN B. MEHDÎ VE HADİS İLMİNDEKİ
YERİ**

Yüksek Lisans Tezi

GULALI NAZHİBOV

Danışman:
PROF. DR. HASAN CİRİT

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi GULALI NAZHİBOV'nın ABDURRAHMAN B.MEHDÎ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.02.2019 tarih ve 2019-6/22 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..11...../07...../2019.....

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Prof. Dr. HASAN CİRİT	
2.	Jüri Üyesi Doç. Dr. AYNUR URALER	
3.	Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi FAHREDDİN YILDIZ	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Gulali NAZHIBOV

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı : Hadis

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hasan CİRİT

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans Tezi – 2019

Anahtar Kelimeler : Abdurrahmân b. Mehdî, Muhaddis, Fakîh, Hadîs,
Cerh-Ta'dîl, Eserleri

ÖZET

Bu çalışmada, hicrî II. asrın önemli muhaddis fakihlerinden ve medâru'l isnâdın kendisinde sona erdiği tavsif edilen Abdurrahman b. Mehdî el-Ezdî el-Lü'lüî'nin hayatı ve hadis ilmindeki yeri ele alınmıştır. İbn Mehdî, Basra'da doğup büyümüş, ilim öğrenmek amacıyla Hicaz coğrafyasına gitmiş, orada Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Muâviye b. Sâlih, Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadis almıştır. Ayrıca burada, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ve Hanefî fakihlerinden Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî ile de ilmî alış-verişte bulunmuştur.

İbn Mehdî, hicrî II. asır Medîne, Basra ve Bağdat'ında birçok muhaddisle yakın ilişki kurmuş, bazılarına hocalık, kimilerine ise talebelik yapmıştır. İbn Mehdî, mezkûr şehirlerde mevcut olan hadis meclislerinde rivayette bulunmuştur. Ayrıca o, farklı tarihlerde hadis halkaları tertip etmek suretiyle Malik b. Enes'in *Muvatta*'ı ile Yahya b. Saîd el-Kattân'ın *el-Musannef*'ini talebelerine rivayet etmiştir.

Basra'da kâdılık yapmak suretiyle Mâlik b. Enes'in mezhebi esasında ilk fetvada bulunmuştur. Hayatını hadis rivayeti ile ricâlin durumlarını araştırmaya adanmış İbn Mehdî, 198/813-14 yılında Basra'da vefat etmiştir. "Seyyidü'l-huffâz", "imâm", "fakîh" ve "cihbiz" gibi en yüksek ilmî rütbe ile nitelenen İbn Mehdî, hadis rivayet ve rical değerlendirme tarihindeki önemli yerini almıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Gulali NAZHIBOV
Main Department : Basic Islamic Sciences
Department : Hadith
Supervisor : Prof. Dr. Hasan CİRİT
Degree Awarded and Date: Master- 2019
Key words : Abd al-Rahman b. Mahdi, Muhaddis, Hadith,
Jarh-Ta'dil, Kutub al-Sittah

ABSTRACT

In this study were discussed Abdurrahmân ibn Mahdi el-Ezdî el-Lu'luî's life and his place in the hadith science, who was one of the important hadith narrators (muhaddis) and jurists of second century and who was described that medâru'l-isnâd ends in him. Ibn Mahdi, was born and raised in Basra and after that he went Hijaz territory for learning science and there he received hadith from some hadith narrators like Sufyan es-Sevrî, Mâlik ibn Enes, Muaviya ibn Sâlih and Aufyân ibn Uyeyne. Otherwise here he has also made scientific exchanges with Muhammed ibn İdris eş-Şâfiî and Hanafî jurisprudence Muhammad ibn Hasan eş-Şeybânî.

İbn Mahdi made a close relationship with many hadith narrators in second century's Madinah, Basra and Baghdad, some of them as a teacher and some of them as a student. İbn Mahdi has narrated hadith in the hadith councils that was established in the aforesaid cities. Also on different dates by arranging hadith rings he has narrated Malik ibn Enes's *Muvatta* and Yahya ibn Said el-Qattan's *el-Musannaf* to his students.

When he was qâdî (Muslim judge) he gave his first fatwa on Malik ibn Enes's sect. İbn Mahdi who has dedicated his life to narrate hadith and hadith narrator's critique, dead in 198/813-14 in Basra. İbn Mahdi who is described high scientific titles like "Seyyidu'l-huffâz", "imam", "fakîh", and "cihbîz" has occupied an important place in the history of hadith narrating and hadith narrator's critique.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ.....	VIII

GİRİŞ

I. KONU	2
II. METOT VE KAYNAKLAR.....	3
A. KLASİK KAYNAKLAR.....	3
B. MODERN KAYNAKLAR.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I. HAYATI	7
A. İSMİ, NESEBİ VE KÜNYESİ.....	7
B. DOĞUMU VE AİLESİ	8
C. VEFATI.....	10
II. KİŞİSEL VE SOSYAL ÖZELLİKLERİ	11
A. ZENGİNLİĞİ	11
B. ZÜHD VE AHLÂKI	11
III. TAHSİL HAYATI	14
A. EĞİTİMİ.....	14
B. İLK HOCALARI.....	15
C. SEYAHATLERİ.....	18
1. Mekke.....	19
2. Medine.....	20
3. Bağdat.....	21
4. Diğer Şehirler	22
IV. İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	23
A. HOCALARI	23
1. Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)	24
2. Süfyan b. Saîd es-Sevrî (ö. 161/777)	25
3. Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795).....	27
4. Malik b. Enes (ö. 179/795)	29
5. Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)	30
B. ÖĞRENCİLERİ	33

1. Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864)	33
2. Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866)	34
3. Alî b. el-Medîni (ö. 234/849).....	36
4. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	39
C. FIKİHTAKÎ MEZHEBİ	42
1. Fıkıh İlminin Bazı Temsilcileri ve İbn Mehdî	42
2. Fikhî Mezhebi ve Fıkıh İlmindeki Yeri	45
3. Malikî Mezhebinin Basra'daki İlk Temsilcisi	49
D. KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ	52
1. İmanın Artması veya Azalması.....	52
2. Halku'l-Kur'an Meselesi	52
3. Hulefâ-i Raşidîn Hakkında Görüşü.....	54
4. Allah'ın Zatı ve Sıfatı Meselesi	56
E. ESERLERİ	58
1. Kitâbü's-Sünne	60
2. Kitâbü't-Teslîm	61
3. Kitâbü's-Salât	60
4. Kitâbü'd-Diyât.....	62
5. Kitâbü'r-Rikâk	62
6. Kitâbü'l-Fiten	63
7. Kitâbün fi'l-Fetvâ	64
8. Tefsîre ile İlgili Çalışmaları.....	66
9. Ricale Dair Kitabı	65
DEĞERLENDİRME	67

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

I. GÜVENİLİRLİĞİ, HADİS SAHASINDAKİ EHLİYETİ VE TABAKASI.....	70
A. GÜVENİLİRLİĞİ	70
1. Hadisçiliği Hakkında Muhaddislerin Görüşleri	70
2. Sika, Sebt ve Hâfiz Olarak Kabul Edilmesi	72
3. Bazı Muhaddislerle Karşılaştırılması.....	73
B. HADİS SAHASINDAKİ EHLİYETİ.....	77
1. Hocalarının İbn Mehdî Hakkındaki Değerlendirmeleri	77
2. Çağdaşlarının İbn Mehdî Hakkındaki Değerlendirmeleri	80
C. TABAKASI	83
II. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN TAHAMMÜ'L VE EDÂ USÛLÜ	84
A. HADİS ALMA YOLLARI (TAHAMMÛL'Ü'L-İLM)	85
1. Semâ	85
2. Kıraat/Arz.....	87
3. Kitâbet/Mükâtebe	89
4. Vicâde.....	91

5. Münâvele	92
B. HADİS TAHAMMÜLÜNDEKİ (ALMADAKİ) YÖNTEMİ	94
1. Hocasına veya Hadisini Alacağı Ravilere Semâını Tasrih Ettirmesi	94
2. Raviler Hakkında Bilgiler Toplaması	95
3. Bir Muhaddisin Hadislerini Farklı Zamanlarda Tekrar Ahzetmesi	96
4. Hadis Müzakeresinde Bulunması	97
5. Hadis Talebinde Ehlinde Alınmasına Dikkat Etmesi	98
6. Sahih Hadisleri Almaya Özen Göstermesi	100
C. HADİS EDÂSINDAKİ (RİVAYETİNDEKİ) YÖNTEMİ	100
1. Hadis Meclisleri Tertip Etmesi	101
2. Hıfzından Rivayet Etmesi	102
3. Hadisleri Aldığı Usul ile Rivayet Etmesine Önem Vermesi	104
4. Rivayette Öğrencilerinin Durumunu Dikkate Alması	105
5. Hadislerle İlgili Bazı Açıklamalarda Bulunması	106
a. Senedle İlgili Bilgi Vermesi	106
b. Metinle İlgili Bilgi Vermesi	107
6. Kitaplarından Rivayet Etmesi	108
7. Her İsteyene Her Hadisi Rivayet Etmemesi	109
III. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN RİCÂL TENKİTÇİLİĞİ	110
A. CERH-TA'DİL FAALİYETİNİN TARİHÇESİ	112
1. Sahabe Dönemi	115
2. Tâbiûn Dönemi	118
3. Etbâu't-Tâbiûn Dönemi	121
B. İBN MEHDÎ'NİN CERH-TA'DİLDEKİ TUTUMU	130
C. CERH-TA'DİLDE OTORİTESİNİ KAZANMA SÜRECİ	132
1. İbn Mehdî'nin Hocaları Tarafından Otorite Kabul Edilmesi	133
2. İbn Mehdî'yi Akranları ve Talebeleri Otorite Kabul Etmesi	134
IV. GÜVENİLİRLİĞİ AÇISINDAN RÂVİLERİN DERECELERİ	139
A. HADİSLERİ İHTİCAC EDİLECEK VEYA YAZILABİLECEK RAVİLER	139
B. HADİSLERİ TERK EDİLECEK RAVİLER	140
V. İBN MEHDÎ'YE GÖRE BELLİ BAŞLI CERH-TA'DİL SEBEPLERİ	141
A. RAVİLERİ ADALETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRMELERİ	142
1. Yalancılık	142
2. Ehl-i Bid'at	144
B. RAVİLERİ ZABTI AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ	148
1. Ravileri Hıfz Yönüyle Değerlendirmesi	149
a. Kûfe'nin Dört Hâfızı	149
b. İmrân b. Müslim el-A'ma el-Cu'fi el-Kûfî	150
c. el-Hakem b. Uteybe el-Kûfî	151
d. Hüseyim b. Beşîr	151
2. Ravi/Muhaddisleri İhtilâtları Sebebiyle Nisbî Cerh Etmesi	152
a. Saîd b. Ebû Arûbe	153
b. Ebân b. Sam'â	154

c. Süfyân b. Uyeyne el-Kûfî	154
d. Cerîr b. Hâzim el-Basrî	155
3. Ravileri Hadis Kitapları Yönüyle Değerlendirmesi	156
a. Abdü'l-a'la b. Âmir es-Sa'labî el-Kûfî	157
b. Kays b. er-Rebî' el-Kûfî	158
c. Abdullah b. Lehîa el-Hadramî el-Mısırî	158
d. Hammad b. Ca'd el-Hüzelî el-Basrî	163
e. Hammâd b. Zeyd el-Ezdî el-Basrî	163
f. Gunder Muhammed b. Ca'fer el-Hüzelî el-Basrî	164
4. Ravileri Kitap ve Hafıza Yönüyle Birbirleriyle Karşılaştırması	166
5. Hadislerini Terk Ettiği Raviler	171
C. İBN MEHDÎ'YE AİT RİCAL TENKİDİNİN TEDVİNİ VE NAKLİ	172
1. İbn Mehdî'nin Ricale Dair Hocalarından Edindiği Genel ve Özel Nitelikli Bilgilerin Mahiyeti ve Nakli	173
2. İbn Mehdî'nin Rical Tenkidi Bağlamında İlim Meclisleri ve İçeriği	176
3. İbn Mehdî'nin Ricale İlişkin Tenkitlerinin Bir Sonraki Nesle İntikali	179
DEĞERLENDİRME	183
SONUÇ	185
EKLER	190
EK-1. İBN MEHDÎ'NİN KÜTÜB-i SİTTE'DEKİ HOCALARI VE RİVAYET SAYILARI	190
EK-2. İBN MEHDÎ'NİN KÜTÜB-i SİTTE'DEKİ TALEBELERİ VE RİVAYET SAYILARI	192
EK-3. SAHÎH-i BUHÂRÎ'DEKİ RİVAYETLERİNİN YERLERİ	194
EK-4. SAHÎH-i MÜSLİM'DEKİ RİVAYETLERİNİN YERLERİ	196
EK-5. SÜNEN-i EBÛ DÂVÛD'TAKİ RİVAYETLERİNİN YERLERİ	198
EK-6. SÜNEN-i TİRMİZÎ'DEKİ RİVAYETLERİNİN YERLERİ	199
EK-7. SÜNEN-i NESÂÎ'DEKİ RİVAYETLERİNİN YERLERİ	201
EK-8. SÜNEN-i İBN MÂCE'DEKİ RİVAYETLERİNİN YERLERİ	203
KAYNAKÇA	205

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: Bin
bkz.	: bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
trz.	: Tarihsiz
v.dğr.	: ve diğerleri
y.y.	: Yer yok

ÖNSÖZ

Müslüman âlimler, hicri ilk asırdan itibaren İslam'ın daha iyi anlaşılması ve güvenli bir şekilde bir sonraki nesle aktarılması konusunda önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu hassasiyetin neticesinde çeşitli yönelişler ve ilim dalları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların neticesinde ortaya çıkan ilk ilim dallarından birisi cerh-ta'dîl ilmidir. Cerh-ta'dîl ilmi, çeşitli merhalelerden geçmek suretiyle gelişerek nesilden nesile aktarılmıştır. Bu ilmin temelinde, Kur'ân-ı Kerîm'in mübelliği ve mübeyyini olan son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Sünnet'ini muhafaza etme amacı yatmaktadır. Bu meyanda hadis âlimleri, O'nun (s.a.v) Sünnet'inin yazılı belgeleri olan hadislerin muhafazası için olağanüstü gayretler göstermiş, bu konuda bazı ilkeler benimsemiş ve hayatını ricâl ilmine adanmıştır. Cerh-ta'dîl alanında önemli yeri olan münekkit muhaddislerden biri de Abdurrahman b. Mehdî'dir.

Başta sahâbe-i kirâm olmak üzere, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn nesli söz, fiil, takrir, fizikî ve ahlakî özelliklerini ihtiva eden hadislerin toplanması ve korunmasında gecelerini gündüzlerine katmışlardır. Bu çabaları neticesinde hadis tarihinde *sahife*, *cüz*, *kitâb*, *muvatta'*, *câmi* ve *müsned* vb. edebiyat çeşitleri ortaya çıkmıştır. Hicri II. asırda hadisleri cem ve tasnif etmek suretiyle eser veren âlimlerden birisi de çalışmamıza konu olan Abdurrahman b. Mehdî'dir.

Çalışma, giriş ve iki ana bölüm ile sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş kısmında, konu, metot ve kaynaklara yer verilmiştir.

Birinci Bölüm'de, İbn Mehdî'nin hayatı, takvası, zühdü, ilmi kişiliği, ilk etkilendiği ve meşhur hocaları, öğrencileri, fikhî ile kelâmî mezhebi ve görüşleri araştırıldı. Ayrıca İbn Mehdî'nin hadis ilmine yaptığı katkıları daha iyi kavramamıza yardımcı olması için, hoca-talebe ilişkisini iç-içe inceleyip rivayetlerinin sıhhatini belirlememize yardımcı olması açısından meşhur hocalarının biyografilerini de genişçe ele aldık. Bundan dolayı İbn Mehdî'nin hayatı incelenirken mümkün mertebe hoca-talebe ve çevresi dikkate alınarak bilgiler verilmiştir.

İkinci Bölüm'de, İbn Mehdî'nin hadisçiliği çeşitli yönleriyle ele alındı. Hadis ilmindeki konumu muhaddislerin aktardığı bilgiler ışığında tespit edildi.

Tedvin ve tasnifteki tutumu ve bu alanda yaptığı çalışmaları da ayrıca ele alındı. Ayrıca bu bölümde Abdurrahman b. Mehdî'nin *Kitâbü's-Sünne*, *Kitâbü'n fi'l-Fetvâ*, *Kitâbü'r-Rikâk*, *Kitâbü'd-Diyât* ve *Kitâbü'l-Fiten* adındaki eserlerini tespit ederek *Kütüb-i Sitte*'deki muhtemel kaynaklık etmesi muhtemel eserlere değindik. Ayrıca bu bölümde İbn Mehdî'nin hadis rivayeti alanında ehil olma ve cerhta'dilde otoritesini kazanma sürecini, kullandığı tehammül ve edâ usulü, cerhta'dildeki konumu, tenkit usulü, ricale dair yaptığı değerlendirmeleri, kaynak hocaları ve bu alandaki birikiminin tedvini ve bir sonraki nesle intikali üzerinde duruldu.

Sonuç kısmında ise, Abdurrahman b. Mehdî hakkında elde ettiğimiz bilgileri kısaca değerlendirmeye tabi tutarak vardığımız neticelere, bazı tekliflere yer verildi. Tezde içerisinde bazı örnekler kaçınılmaz olarak - konu ile irtibatlı olması ve meseleye farklı bir yönden işaret etmesi hasebiyle - tekrar edildi.

Bu vesileyle öncelikle tez danışmanlığımı yürüten pek muhterem hocam Prof. Dr. Hasan CİRİT'e içtenlikle şükranlarımı sunarım. Ayrıca tenkit ve tavsiyelerini lütfeden kıymetli jüri üyesi hocalarım Doç. Dr. Aynur URALER'e ve Dr. Öğr. Üyesi Fahreddin YILDIZ'a ve teşekkürü borç bilirim. Özellikle teknik konularda yardımını esirgemeyen Ar. Gör. Ömer Faruk MADEN'e ve Adem SARI'ya müteşekkirim.

Son olarak, taleb-i ilmimin her noktasında, beni sabırla destekleyen muhterem anne-babamın üzerimdeki hakları ve emeklerinin kelimelerle ifadesinin imkânı yoktur. Kendilerine Allah'tan salih amellerle dolu sağlıklı uzun ve hayırlı bir ömür diliyorum. Son olarak beni her zaman destekleyen ve fedakârlık gösteren kıymetli eşime teşekkürlerimi sunuyorum.

Gulali Nazhibov
İstanbul 2019

GİRİŞ

KONU, METOT VE KAYNAKLAR

I. KONU

Abdurrahman b. Mehdî, kendisinden önceki sözlü ve yazılı mirası devralan ve bir sonraki kuşağa aktarımda önemli bazı kurallar ortaya koymak suretiyle devreden münekkit bir muhaddislerdendir. Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848-49) ifadesiyle “medâru'l-isnâd”ın kendisinde son bulunduğu âlim olması cihetiyle Abdurrahman b. Mehdî'nin hadislerin muhafazası ve güvenli aktarımında benimsediği ilkeler ile aktarımında takip ettiği kâideler önem arz etmektedir. Bundan dolayı onun ilmi kişiliği, hadislerin tahammül ve edâsında takip ettiği yolu, cerh-ta'dîl usulü ve ortaya koyduğu eserlerinin araştırılıp ortaya çıkarılması önemlidir. *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri* konulu bu çalışmanın bir amacı da hadislerin yazı ile tesbit edilip edilmediği yönündeki tartışmalara - Abdurrahman b. Mehdî örneği üzerinden - katkı sağlamaktır.

Çalışmamızda, öncelikle tebe-i tâbiîn tabakasının önemli muhaddislerinden ve “medâru'l-isnâd”ın kendisinde son bulunduğu kabul edilen Abdurrahman b. Mehdî'nin hadisçiliği ve hadis tarihi açısından ne gibi katkılar sunduğu araştırıldı. İbn Mehdî'nin doğduğu hicrî II. asrın ikinci çeyreğine tekâbülden zaman diliminde hadisler artık tedvin edilmiştir. Aynı asrın üçüncü çeyreğinden itibaren ise tasnif ve tevbîb faaliyetleri yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla İbn Mehdî ilim tahsil etmeye başladığında hadisler belli ölçüler çerçevesinde ale'l-ebvâb telifatta yerini almaya başlamıştır.

Abdurrahman b. Mehdî, eser sahibi musanniflerden biridir. Hicrî II. asırda birçok muhaddis, yaşadığı bölgede hadisleri tasnif etmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mirasını kayıt altına almak suretiyle şöhret bulmuştur. İbn Mehdî de Basra'da pek çok tasnif hazırlamıştır.

Çalışma Sonuç ve Ekler Bölümleri ile sonuçlanacak; Ekler Bölümü'nde Abdurrahman b. Mehdî'nin *Kütüb-i sitte*'deki hadislerinin yerleri ve hocalarının isimleri ile onlardan kaç tane hadis aldıkları ve İbn Mehdî'den hangi talebeleri kaç hadis rivayet ettikleri sunulacaktır.

II. METOT ve KAYNAKLAR

Araştırmamda kullanılan materyallerinin tamamı yazılı kaynaklardan oluşmaktadır. Tezin Konusu'nda da ifade ettiğimiz üzere, çalışmamız hicri II. asırda yaşamış münekkit muhaddisin hayatı, muhaddisçiliği ve ilmi faaliyetleri merkezlidir. Dolayısıyla erken dönemin çalışması yapılacağından dolayı hakkında bilgi veren çağdaş müelliflerin eserlerine başvurulmuş, hayatı ve ilmî şahsiyeti doğrultusunda bilgi veren müteakdimun ve müteahhirun âlimlerin telif ettikleri eserler bilgisayar ortamında taranarak ilmî ölçüler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu nedenden dolayı araştırmamızda erken dönemi ele alan kaynaklara başvurmamız kaçınılmaz olmuştur. Çalışma klasik kaynakları kullanma odaklı olup belge tarama ve dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır.

A. KLASİK KAYNAKLAR

Abdurrahman b. Mehdî ile ilgili araştırmada klasik kaynaklardan İbn Sa'd'ın *et-Tabâkât*'ine, (ö. 230/845), Yahya b. Maîn'in (ö. 233/848) ricâle dair cevaplarını ihtiva eden *Ma'rifetü'r-ricâl*'ine, Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848-49) *el-İlel*'ine, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) ricâle dair soruların cevaplarını ihtiva eden *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*'ne, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'ine, İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'ine, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât*'ına, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*'ine, Ebû Nuyam'ın *Hilyetü'l-evliyası*'na, Kâdî İyâz'ın (ö. 455/1149) *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti ulemâi mezhebi Mâlik*'ine, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*'ine, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, Târîhü'l-İslâm ve Tezkiretü'l-Huffâz*'ına, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu İleli't-Tirmizî*'sine ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzîb*'ine başvurulmuştur. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları'nın hazırladığı İslâm Ansiklopedisi'nin râvi biyografileriyle ilgili maddelerinden çalışma boyunca faydalanılmıştır.

Abdurrahman b. Mehdî'den rivayet edilen hadislerin tespitinde *Kütüb-i Sitte* özelinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla musanniflerden Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'leri, İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö.

275/889), Nesâî (ö. 303/915) ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'lerine müracaat edilmiştir.

B. MODERN KAYNAKLAR

Modern dönemde Abdurrahman b. Mehdî'nin ele alındığı bazı araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan biri, Halil İbrahim Turhan'ın "*Rical Tehkidinin Doğuşu ve Gelişimi: İlk İki Asır*"¹ adlı çalışmasıdır. Turhan bu eserinde, Abdurrahman b. Mehdî'yi Şu'be b. Haccâc'ın (ö. 160/776) talebesi olması cihetiyle ve bazı hocalarının cerh-ta'dilde kaynaklığı ve bu alandaki müktesebatları açısından incelemeye tabi tutmuştur.

Abdurrahman b. Mehdî hakkında biri yüksek lisans, biri de doktora çalışması olmak üzere iki araştırma dikkat çekmektedir. Yüksek lisans çalışmasının başlığı "*Abdurrahman b. Mehdî: Muhaddisen ve Nâkiden*"dir. Muhammed b. Abdullah b. Nâsır b. Zâfir'in tarafından yapılan bu tez, Ümmül Kurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesinde 1989 yılında tamamlamıştır. Bu tezde araştırmacı, hadis rivayetindeki yeri, cerh-ta'dildeki konumu ve raviler hakkında yaptığı değerlendirmeler ekseninde araştırma yapmıştır.

İbn Mehdî ile ilgili bir diğer çalışma ise, "*Menhecü İmâm Abdurrahmân b. Mehdî fi'l Cerh ve't-Ta'dil*"dir. Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma, Abdürrezzâk Halîfe eş-Şâycî tarafından tamamlanmıştır. Katar Üniversitesi Şeriat Fakültesinde 2003 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada, İbn Mehdî'nin cerh ve ta'dil yönünü öne çıkarılmıştır. Cerh ve ta'dil lafızlarından birkaçının delaletleri üzerine durulmuştur. Ancak, mutekaddimun ve müteahhirun ulemasının bu lafızlara yüklediği anlam ve cerh-ta'dilde ortaya koydukları mertebelerle ilgili irtibatı kurulmaya çalışılmıştır.

Abdurrahman b. Mehdî'yi konu edinen her üç çalışma, büyük oranda onun cerh ve ta'dil yönüne ağırlık verilmiştir. Ancak, yine her üç çalışmada cerh-ta'dil lafızlarının doğuşu, gelişimi ve birikimi hadis edebiyatı açısından neye tekabül ettiği üzerinde yeterince durulmamıştır. Ayrıca temel hadis eserlerinde

¹ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Abdurrahman b. Mehdî'den rivayet edilen hadislerin tahriri, hadisleri almada kullandığı yöntem ile hadislerini rivayet ettiği ve talebeleri vasıtasıyla *Kütüb-i Sitt'e* intikalinde hangi talebeleri vasıtasıyla aktarıldığı ve tahammülde kullandığı sigaları üzerinde durulmamıştır. Dolayısıyla sened üzerinden takip etme imkânı olan bilgilerin coğrafyalara dağılımı, intikali ve talebe hareketliği araştırmaya tabi tutulmadığı farkedilmiştir.

Bu çalışmada ise hicrî II. asrın önemli ilim merkezlerinden biri olan Basra'da hayatını hadis ilmine adanmış münekkit muhaddis Abdurrahman b. Mehdî'nin hoca-talebe, ilmi hareketlilik bağlamında bir çalışma yapılmıştır. Aynı zamanda kitapları *Kütüb-i Sitt'e*'deki rivayetleri ve hoca-talebe ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır.

Ayrıca bu çalışmada İbn Mehdî'nin kendisinin ulaşamadığı muhaddis ravilere ait *kitap, cüz ve tasnifât*ları cem ve tedvin etmesinin yanısıra hocalarının tasnif ettiği eserlerini ahzederken ve rivayette nasıl ve hangi yöntemleri kullandığı üzerinde durulmuştur. Böyle yapmamızdaki amaç, hadislerin ilk musannifleri ile hadis tasnifinin altın çağı hicri III. asır musannefatına kaynaklık etme oranının görülme imkânı sağlanmıştır.

Böylece hadis rivayet faaliyetinin ve rihlelerin yürütüldüğü ilim halkalarının tespiti ile ravilerin rivayet ettikleri hadislerin sayıları kaydedilmek suretiyle hoca-talebenin ilmi teşriki mesailerinin yoğunluğunun ne oranda olduğunu görmek kolaylaştırıldı. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı ve benzerlerinden ayrıldığı yön, bu açıdan olmaktadır. İbn Mehdî'nin cerh-ta'dile dair bilgi birikimi, ricalleri tenkidi ve değerlendirmeleri dair bilgiler taranmak suretiyle sınıflandırmaya gidilmiştir. İbn Mehdî'nin cerh-ta'dil metodu ve tenkidini incelediğimiz bölümde kullanılan bilgiler, büyük ölçüde mevcut genel ve özel nitelikli ravilerin hadis ilmi açısından hayatlarının inceleyen eserlerdeki anlatılarıyla karşılaştırılarak ve çoğu zaman onları destekler mahiyette olup olmadığına dikkat çekilmiştir. İbn Mehdî'nin cerh-ta'dilini yaptığı râvilerin *Kütüb-i Sitt'e*'de rivayetlerinin olup olmadığına da değilmiştir. Dolayısıyla Abdurrahma b. Mehdî'nin ricâl tenkidindeki görüşlerinin rivayet tarihi açısından pratikteki izdüşümleri de ayrıca gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE
ESERLERİ

I. HAYATI

A. İSMİ, NESEBİ VE KÜNYESİ

Hayatı ve ilmî kişiliğini ele aldığımız hicrî II. asırda yaşamış muhaddislerden İbn Mehdî'nin tam adı Ebû Saîd Abdurrahman b. Mehdî b. Hassân b. Abdurrahman Mevlâ el-Ezdî el-Lü'lûî el-Basrî'dir.² Temel kaynaklar, doğduğu köy hakkında bilgi vermese de "el-Basrî" nisbesinden onun Basralı olduğunu varsayabiliriz.³ İbn Mehdî'den bahseden tüm kaynaklar, künyesinin "Ebû Saîd" olması ve "Ezdî"lerin mevâlisinden olduğunda hemfikirdir.⁴ "el-Lü'lûî" nisbesi, onun inci ticareti yapmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁵

² İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, (thk. Abdülkadir Ata), Beyrut 1990, VII, 218; Ali b. el-Medîni, *el-İlel*, (thk. M. Mustafa el-A'zamî), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1980, s. 40; Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât, *et-Tabakâtü li Halife b. Hayyât*, (thk. Süheyl Zakkâr), Daru'l-Fikr, y.y., 1993, s. 395; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-kebir*, I-X, Haydarabat 1952, V, 354; İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, (thk. Abdurrahman b. Yahya Muallimî el-Yemenî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Deken 1952, I, 251; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, I-XII, (çev. Hüseyin Tıldız v.dğr.), İstanbul 2015, VI, 549; Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, I-XVI, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 2002, XI, 512; Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsa, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezheb-i Mâlik*, I-VIII, Mektebetü'l Fudâle, Mağrib 1966, III, 203; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzuddin, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdad, trs., III, 135; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Zekî Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I-XXXV, Beyrut 1980, XII, 430; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIII, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, IX, 192; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Beyrut trs., I, 329; İbn Hacer, Ebû'l Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Matbaatü Dâireti'n-Nizâmiyye, Hind 1326, VI, 280; Kehhâle, Ömer b. Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XIII, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut trs., V, 196; Uğur, Mücteba, "Abdurrahman b. Mehdî", *DİA*, Ankara 2016, I, 167-168.

³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 251, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 430, Hatîb, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, I-III, (thk. Muhammed Sadık Aydın Hamdi), Dâru'l-Kâdirî, Dımaşk 1997, III, 1517; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, I-XV, (thk. Beşşâr İvvad Ma'rûf), Daru Ğarbi'l-İslami, Beyrut 2003, IV, 1152; Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm kamus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Daru'l-İlm Melayin, Ayar 2002, III, 339.

⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 354; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 364; Bağdadi, *Târîh*, XI, 512; Zehebî, *Siyer*, IX, 194.

⁵ Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 135.

Kaynaklarda Abdurrahman b. Mehdî, Ezd kabilesinin veya Anberîlerin mevlâsı olarak zikredilmektedir. Ancak onun velâ çeşitlerinden olan *ataka*, *İslâm* ve *hilf*⁶ yollarından hangisiyle bu kabilelere nispet edildiğiyle ilgili -kölelik durumu ve etnik kökeni hakkında aydınlatıcı- herhangi bir bilgiye rastlayamadık. İbn Mehdî'nin dedesi ve babasının değirmencilik yaptıkları⁷ ve Basra Câmîi'nde kürsülerinin olduğu ve bu kürsülerde halka hadis rivayet ettiklerine dair haberden⁸ anlaşıldığına göre, ailesinin uzun zamandır Basra'da ikamet ettiği ve İslâm'ı çok önceden kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu mevlâlık durumlarının sahâbe dönemine mi yoksa tâbîilerin yoğunlukta olduğu Emevîler dönemine mi rastladığına dair bir bilgiye sahip değiliz.

B. DOĞUMU VE AİLESİ

Abdurrahman b. Mehdî'nin doğduğu tarih ihtilafli olmakla birlikte, kaynakların büyük çoğunluğu, onun hicrî 135 (813-4) yılında doğduğunu belirtmektedir.⁹ İbn Mehdî'nin 134 veya 136 senesinde doğduğunu¹⁰ da ifade edenler olmuştur. Ancak yakın talebelerinden Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Mehdî'nin 135 yılında doğduğunu belirtmektedir.¹¹ Bu da İbn Mehdî'nin 135 yılında doğduğu yönündeki görüşü güçlendirmektedir. Nitekim dünyaya gelişi, Emevî iktidarının sona erip Abbâsîler'in kuruluş dönemi olan 132-136 yıllarına denk gelmektedir. Bu tarihler

⁶ Cahiliye dönemindeki velâ türlerine ve İslâm'da velâ çeşitlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Mevâlînin Hadis Rivayetindeki Yeri*, Yedirenk Yay., İstanbul 2012, s. 15-28.

⁷ İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, (thk. Abdulfettah Ebû Sünne), Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 202; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 235.

⁸ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 235.

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 218; Hatîb, *Târîh*, XI, 512; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435; Zehebî, *Siyer*, IX, 194; a.mlf., *Târîh*, IX, 1152.

¹⁰ Şerefüddin el-Makdisî, Ali b. Mufaddal b. Ali, *Kitâbü'l-erbaîn*, (thk. Muhammed b. Sâlim b. Muhammed b. Cemeân el-Abbâdî), Edvâü's Selef, y.y., trz., I, 214; İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, I-II, (thk. Muhammed Ahmedî en-Nur), Daru't-Turâs, Kahire tsz., I, 464.

¹¹ Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah b. Safvân en-Nasrî er-Râzî ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebû Zür'a er-Râzî*, (thk. Şükrullah Nimetullah el-Kavcânî), Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, Dimeşk ts., 303; Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 435.

Ebu'l-Abbâs Abdullah b. es-Saffâh (132-136/749-754) ve Ebû Cafer el-Mansûr'un (136-158/754-775) yönetim yıllarına tekabül etmektedir.¹²

Abdurrahman b. Mehdî'in aile fertlerinin daha çok ilimle meşgul olduklarına dair bilgiler bulunsa da haklarında yeterli bilgiler bulunmamaktadır. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî'nin soy ağacından anlaşılacağı üzere babası Mehdî ile dedesi Hassân'ın mescitte toplanan kalabalığa irşatta bulunup hadis rivayet ettikleri kaydedilmektedir.¹³ Ayrıca kaynaklarda ailesinin mesleği "tahnân", yani değirmenci olarak geçmektedir.¹⁴ Mehdî'nin hayatının sonuna doğru hafızasının zayıfladığı ve âmâ olduğu belirtilmiştir.¹⁵ Dedesi Hassân'ın ise tüccar olduğu ve İbn Mehdî'nin ondan hadis rivayet ettiği de zikredilmektedir.¹⁶

Kaynaklarda Abdurrahman b. Mehdî'nin bir kızı¹⁷ ile İbrahim, Musa ve Yahya adında üç oğlundan bahsedilmektedir.¹⁸ İbn Mehdî'nin oğlu İbrahim güvenilir bir râvi olup başta babası olmak üzere, Ebû Bekr b. el-Ayyâş, Süfyân b. Uyeyne ve başka âlimlerden hadis almıştır.¹⁹ Kendisinden ise Ahmed b. İbrahim ed-Devrâkî, Ya'kûb el-Fesevî ve diğerleri rivayette bulunmuştur.²⁰ İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *es-Sikât* isimli eserinde zikretmektedir.²¹ Ancak İbn Mehdî'nin diğer oğulları Musa²² ve Yahya'nın²³ hadis rivayet tarihindeki konumları hakkında ise yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Musa'nın İsfahan'a yolculuk

¹² Ebû Abdullah Alâüddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlî Tehzîbi'l-Kemâl*, I-XII (thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammd, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim), el-Fârûku'l-Hadîsetu li't-tibâi ve'n-neşr, y.y. 2001, VIII, 237; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, 1988, I, 37.

¹³ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik* I, 235.

¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 202; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

¹⁵ Zehebî, *Siyer*, IX, 206; İbnü'l Cevzî, *Sifatu safve*, II, 228.

¹⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, III, 238.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Sifatu safve*, II, 228.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sifatu safve*, II, 228.

¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 67; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 136.

²⁰ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, II, 112; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 428; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 67; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 137; Zehebî, *Târîh*, V, 520.

²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 67.

²² İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 50; Zehebî, *Mîzân*, IV, 212; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 137; XVII, 434.

²³ Zehebî, *Târîh*, IV, 1152; a.mlf., *Siyer*, IX, 196; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 512.

yapıp orada rivayette bulunduğu²⁴ ve babasının fikhî konulardaki bazı uygulamalarını aktardığına dair rivayetler²⁵ dışında pek fazla bilgiye ulaşamamıştır.

C. VEFATI

Abdurrahman b. Mehdî'nin, 63 yaşında, hicrî 198 yılında doğduğu Basra'da vefat ettiği kaydedilmektedir.²⁶ Onun Yahya b. Saîd el-Kattân ve Süfyân b. Uyeyne'nin de hicrî 198'de vefat ettiği kaydedilmektedir.²⁷ İbn Mehdî'nin, İbn Uyeyne'den sekiz gün, Yahya el-Kattan'dan dört ay önce vefat ettiği belirtilmektedir.²⁸ Biyografi yazarlarının her üç âlimin aynı senede vefat etmesine yer vermeleri, mezkûr muhaddislerin değerini ve önemini vurgulamak açısından olsa gerek. İbn Mehdî'nin hayatının sonuna doğru sağlık durumunun kötüleştiği²⁹ ve yatağa mahkûm olduğu aktarılmaktadır.³⁰ İbn Mehdî'nin, Receb³¹ veya Cemâziyelâhir³² ayında vefat ettiği yönünde iki farklı bilgi nakledilmiştir. Cenaze namazı, Basra Valisi İsmail b. Ca'fer tarafından kıldırılmıştır.³³

²⁴ İsfahânî, Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi'l-İsbahân ve vâridîne aleyhâ*, I-IV, (thk. Abdülğafur Abdülhak el-Belûşî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, II, 169.

²⁵ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Menâkıbu's-Şâfiî*, I-II, (thk. Seyyid Ahmed Kasr), Mektebetü Daru't Tûrâs, Kahire 1970, I, 231.

²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 228; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 354; İbn Ebû Hatim, *el-Cerh*, I, 254; Hatîb, *Târîh*, XI, 522; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235; İbn Hacer, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, II, 350.

²⁷ Halife b. Hayyât, *Tabakât*, (thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, y.y., 1993, s. 395; Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfiî*, I, 496.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl li-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-II, (thk. Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu), Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1987, II, 95, 148; Ebû Zûr'a er-Râzî, *Târîh*, 303; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 188; Hatîb, *Târîh*, XVI, 203; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, VIII, 236; Zehebî, *Siyer*, IX, 187.

²⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 570.

³⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 563-4.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* II, 95; Hatîb, *Târîh*, XI, 523.

³² İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu safve*, II, 228; Ali b. Mufaddal Şerefüddin el-Makdisî, *Kitâbü'l-erbain*, (thk. Muhammed b. Sâlim b. Muhammed b. Cemeân el-Abbâdî), Edvâü's-Selef, y.y., ts., I, 215.

³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 228; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, VIII, 237.

II. KİŞİSEL VE SOSYAL ÖZELLİKLERİ

İbn Mehdî'nin ilmî kişiliğinden bahseden kaynaklarda, onun diğer özelliklerine de yer verilir. Bir fikir vermesi açısından, bunlardan bazılarını işaret edilecektir.

A. ZENGİNLİĞİ

Abdurrahman b. Mehdî'nin inci ticareti yaptığı³⁴ ve babası Mehdî'nin vefatından sonra³⁵ onun mülkünün varisi olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, İbn Mehdî'nin Basra'da akarının (hurma bahçesi) olduğu da kaydedilmektedir.³⁶ Ticârî hayatının, bu iki alan üzerinden yürüdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca onun yıllık gelirinin iki bin dinar olduğu belirtilmektedir.³⁷ Aynı zamanda babası ve kardeşinden kalan mülk ve değirmenin işletmesini üstlendiği de zikredilmektedir.³⁸ İbn Mehdî'nin ekonomik durumunun iyi olması, onun ilim talebi için farklı şehirlere meşakkat çekmeden yolculuklar yapmaya imkân bulduğu sonucuna ulaşılabilir.

B. ZÜHD VE AHLÂKI

Çalışmamızın bu kısmında hadis ve fıkıh alanında etbâu't-tâbiîn neslinin büyük âlimlerinden olan Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/814) ahlâkî özelliklerini konu edineceğiz.

Araştırmamızda, başvurduğumuz kaynakların hemen hemen hepsi, Abdurrahman'ın zühd ve vera sahibi, mutkin, imâmü'l-huffâz, yaşadığı zamanda

³⁴ Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 135.

³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu safve*, I-II, (thk. Ahmed b. Ali), Daru'l-Hadîs, Kahire 2000, II, 228.

³⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 567-568; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 135; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-hâtur*, (thk. Hasan Mesâhî Süveydân), Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1425/2004, s. 40.

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu safve*, II, 228.

âlimlerin efendisi, fıkhıta yetkin, musannif, sika, hadiste ve diğer ilimlerde önder, sâlih ve âbid bir kişi olduğunu ifade etmektedir.³⁹

Hadisçi olması hasebiyle insanı inşa eden dili olmasından dolayı onun için sözde doğruluk esastır. Allah'a ortak koşmaktan sonra en çirkin işin yalan söylemek olduğunu vurgular.⁴⁰ Abdurrahman, sözlerin amellere dönüşmesini ister.⁴¹

Abdurrahman b. Mehdî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahs-ı manevîsine ve sünnetine karşı son derece edepli bir hayat sürdürmüştür. Bütün söz ve fiillerinde Resûlullah'ın sünnetini takip ettiği ve onu yücelten bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmektedir.⁴² Buna örnek olarak, yaşadığı dönemde ortaya çıkmış bir gruba yönelik değerlendirmesinde, kitap ve sünnete önem vererek ihlas ve istikamet üzere olunması gerektiğini vurgulamıştır. İnsanların sünnet üzere hayatlarını idame ettirmeleri konusunda tembihlerde bulunduğu nakledilmektedir.⁴³

Hayatını gösterişe yer vermeden sürdürdüğü ve sahip olduğu ilmî konumunun halkın huzurunda bir ağırlık vasıtası olmasını hoş karşılamadığına dair kendisinden örnekler nakledilmektedir. Abdurrahman b. Mehdî, toplum nezdinde, ilmî birikimiyle oluşan şöhretten kaçınmayı benimsemiştir. O, ilim meclisinden kalkıp uzaklaşırken halkın da ona teveccüh göstererek arkasından geldiklerini gördüğünde, bundan son derece rahatsız olduğu ve kimseye önderlik etmek gibi bir arzusunun olmadığını anlatmaya çalıştığı nakledilmektedir.⁴⁴ Aynı zamanda o, riyaset ve arkasından gelecek şöhreti hatırlatıp dikkatli olunmasını da tavsiye etmektedir.⁴⁵

³⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 380, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 411, Zehebî, *Târîh*, IV, 1152, a.mlf., *Siyer*, IX, 192,

⁴⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 13.

⁴¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 3; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 411, 436.

⁴² İbn Battâl, Ebu'l Hasan Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhâri li İbn Battâl*, I-X, (thk. Ebû Temîm Yasin b. İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, I, 196.

⁴³ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 8.

⁴⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 12; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 235; Zehebî, *Siyer*, IX, 207.

⁴⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 235.

İbn Mehdî, akranları ve talebeleri tarafından örnek bir kişi olarak kabul edilmiştir. Toplumun ona ve aile hayatına bakış açısını tasvir etmesi açısından talebesi Eyyûb b. Mütevekkil'in şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Dünya ve dinin nasıl bir arada yaşandığını görmek için Abdurrahman b. Mehdî'nin evine gider ve gözlemlerdik."⁴⁶ Nitekim önde gelen talebelerinden Ali b. el-Medîni, hocası İbn Mehdî'nin her gece Kur'ân-ı Kerîm'in yarısını okuduğunu haber vermektedir.⁴⁷ Bir muhaddis fakih olması cihetiyle bu örnekte, ahkâm ve âdâbın ilk kaynağı ve dolayısıyla son vahiy olan Kur'ân-ı Kerîm ile ilişkisinin son derece sıkı olduğu anlaşılmaktadır.

Abdurrahman b. Mehdî, hayatının her döneminde güzel ahlâk sahibi olmayı hedefleyen bir âlimdir. Kaynakların aktardığına göre o, kötü ahlâk sahibi olmamak için günah işleyen insanlarla oturup kalkmamak, arkadaşlık ve dostluk yapmamaktan yana bir kişiliğe sahiptir.⁴⁸ Aynı zamanda o, kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁹

Güzel ahlâk sahibi olmayı yaşam biçimi olarak gören, hayat tarzıyla bir zühd ve takva örneği sergileyen Abdurrahman b. Mehdî, toplumda ortaya çıkan kötü alışkanlıkları ve manevi hastalıkları önleme konusuna hikmetle yaklaştığı ve ortadan kaldırmaya gayret gösterdiği belirtilmektedir.⁵⁰

Takvası, zühdü, ihlası, ibadetleri, bidat ehline karşı dik duruşu ve sünnet ehline yakınlığıyla birçok güzel meziyeti kişiliğinde toplamıştır.⁵¹ İbn Mehdî, hadis ehline karşı tevazu ile hareket etmiş; rey ehline karşı, özellikle de hadis

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 194.

⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 203.

⁴⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 6.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 207.

⁵⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 560-561, 569; İbn Abdilber, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdi'l Ber, *el-İstizkâr*, I-IX, (thk. Sâlim Muhammed Atâ ve Muhammed Ali Muavvad), Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2000, II, 428.

⁵¹ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddîmetu el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-II, (thk., Muallimî el-Yemânî), y.y., tsz., I, 227; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 549; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, I, 233.

dışında yorumlara başvuran -Cehmiyye, Kaderiyye ve Râfiziyye gibi- gruplara kaşı sert bir tutum sergilemiştir.⁵²

III. TAHSİL HAYATI

Abdurrahman b. Mehdî'yi daha iyi tanıyabilmemiz için yaşadığı, yetiştiği ve ilim öğrendiği çevre ile ilk hocalarını kısaca tanımanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

A. EĞİTİMİ

Abdurrahman b. Mehdî'nin ilmî geleneği Ebû Saîd el-Hudrî ve Enes b. Mâlik gibi fakîh sahâbîlere⁵³ dayanan bir görüşe mensup olarak Basra'da ilk tahsiline başlamıştır. İlmî görüşü, ilk önce bu gelenekten etkilenip şekillenmiştir.

İbn Mehdî'nin ilimle iştiğal eden insanlarla irtibatının ilk başta kendi ailesi içinde başladığını söyleyebiliriz. Nitekim dedesi ve babasının Basra Câmî'nde bir kürsülerinin olduğu ve her ikisinin de hadis rivayetinde buldukları kaydedilmektedir.⁵⁴ Bu yönüyle İbn Mehdî'nin, ilimle iştiğal eden bir ailede dünyaya gözlerini açtığını söyleyebiliriz. Bu durum, Abdurrahman b. Mehdî'nin ilme yönelmesine zemin hazırlayan ilk etken olmuştur. Abdurrahman b. Mehdî, takriben dokuz yaşından⁵⁵ itibaren ilim tahsiline yönelir ve tahsil geleneğinde âdet olduğu üzere, ilk iş olarak Kur'ân-ı Kerîm ezberler. Kıraat ilmini öğrendikten sonra zamanının meşhur ulemasının meclislerine devam eder.⁵⁶ Onun, zaman zaman kıssacıların halkalarına katıldığı da nakledilmektedir.⁵⁷

İbn Mehdî'nin çocukluğunda eğitimine dair ilk tecrübesinin, kıssacılar grubuyla tanışmasıyla başladığını söyleyebiliriz. Ancak onun bu tanışıklığı pek uzun sürmez. Nitekim kıssacıların meclisine devam ettiği günlerden birinde Ebû Âmir Abdülmelik el-Akadî (ö. 205/821), İbn Mehdî'ye, "İlim adına onlardan

⁵² Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 3, 10.

⁵³ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 44.

⁵⁴ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 235.

⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 545.

⁵⁶ Uğur, "Abdurrahman b. Mehdî", s. 167.

⁵⁷ Hatîb, *Târih*, X, 240; Uğur, "Abdurrahman b. Mehdî", s. 167.

öğreneceğin bir şey yoktur”⁵⁸ uyarısıyla karşılaşır. el-Akadî'nin bu uyarısının, onun ilmî hayatının dönüm noktalarından biri olduğu kabul edilebilir. Bilindiği üzere kıssacılar, ulemâ tarafından tasvip edilmemiştir.

Kıssacılar, geçmiş ümmetleri doğrudan konu edinen haberleri ve Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen toplumların kıssaları zemininde halkalar kurup halkı eğiten bir gruptur. Kıssacılığın ortaya çıkışı her ne kadar Emevîler dönemine rastlasa da, Abbâsîler döneminde bir meslek haline gelmiş, kurumsallaşmış ve edebiyatları gelişim göstermiştir.⁵⁹ Kıssacılara yönelik olumsuz algının temelini ve onlara karşı cerhin gelişiminin nedenini Hasan Cirit şöyle anlatmaktadır:

Kıssacılar ashâb, tâbiîn ve diğer İslâm âlimleri tarafından ilmî yetersizlikleri, doğru sözlü olmamaları, şahsî çıkar peşinde koşmaları, konuşmalarında abartılı ifadelere yer vermeleri, siyasîlere veya muhtelif cereyanlara alet olmaları ve hadis uydurmaları yüzünden tenkit edilmiştir.⁶⁰

Bu ve benzeri olumsuz sebeplerden dolayı İbn Mehdî, el-Akadî'nin tavsiyesi üzerine ilmi/hadisi ehlinden tahsil etmeye yönelir. Böylece İbn Mehdî, erken sayılabilecek bir yaşlardayken⁶¹ doğduğu şehir olan Basra'da hadis tahsiline başlamıştır.⁶²

B. İLK HOCALARI

Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre, İbn Mehdî, henüz gençken bazı muhaddislerin ilim halkalarına katılmış ve ilim tahsil etmiştir. Buna göre İbn Mehdî'nin gençliğinde en çok istifade ettiği ve meclislerine katıldığı âlim, Basra'nın meşhur fakîhi, hadis hafızı ve kıraat âlimi Hammâd b. Zeyd'dir

⁵⁸ Hatîb, *Târîh*, X, 240.

⁵⁹ Abbâsî döneminde kıssacı vaizler ve genel olarak kıssacılığın geçirdiği tarihî aşamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cirit, Hasan, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları: Vaaz ve Kıssacılık*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 107-112, 145-155.

⁶⁰ Kıssacılar ve kıssacılık mesleğinin genel durumu ve gelişim seyri için bkz. Cirit, Hasan, “Kussâs”, *DİA*, 2002, XXVI, 463-465; Ayrıca bkz., a.mlf., “Vaaz”, *DİA*, 2012, XXXXII, 407-409.

⁶¹ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 135.

⁶² Zehebî, *Siyer*, IX, 193; Sandıkçı, Kemal, *Basra'da Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 155.

(ö.179/795).⁶³ Onun Hammâd'a talebeliği on yaşından sonra başlamış ve hocasının vefatına kadar devam etmiştir.⁶⁴ Hadis tahsilinin yanı sıra râvilerle ilgili bilgileri de ondan öğrenmiştir. Nitekim İbn Mehdî, “rivayetlerinin terk edilmesini hak eden râvilerin” hangi özelliklere sahip oldukları konusundaki ölçüyü, hocası Hammâd b. Zeyd'e sorarak öğrenmiştir.⁶⁵ Bu denli uzun talebeliği ve ona mülâzemeti sonucunda İbn Mehdî, bazı münekkit muhaddisler tarafından Hammâd'ın ashâbı arasında en sağlam ve hocasının ilmî mirası konusunda en yetkili kişi olarak kabul edilmiştir.⁶⁶

İbn Mehdî'nin, uzun süre talebelik yaptığı ve rivayetlerini aldığı bir diğer hocası Şu'be b. el-Haccâc'dır. Şu'be'nin yanında on yıla yakın bulunmuş ve ondan ilim tahsil etmiştir. Buna ilaveten, kendisinin yetişemediği tâbiînin önde gelen muhaddislerle ilgili bilgileri ve rivayet ederken kullanılacak tahammül ve edâ lafızlarını⁶⁷ Şu'be'den aldığı belirtilmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla hadis almanın yanı sıra râviler hakkındaki değerlendirmeler ile hadis aktarırken kullanılan teknik ifadeleri öğrenmek suretiyle ondan faydalanmıştır.⁶⁹

İbn Mehdî'nin ilmî hayatında önemli bir yeri olan bir diğer hocası Süfyân es-Sevrî'dir. O, yaklaşık on beş yaşlarında es-Sevrî'den ders almaya başlamıştır. Nitekim İbn Mehdî, hicrî 151-159 senelerinde her yıl hacca gittiğini ve her seferinde es-Sevrî'den hadis dinlediğini belirtmektedir.⁷⁰ Dolayısıyla Mekke'ye

⁶³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 177-8-9, 181; Zehebî, *Târîh*, IV, 608; a.mlf., *Mîzân*, II, 281; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 462-463.

⁶⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 5. Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, I, 135

⁶⁵ Hatîb, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, (thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî-İbrahim Hamdî el-Medenî), Mektebetü'l-İlmiyye, Medine trs., s. 145.

⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 233; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 281; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281.

⁶⁷ Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Daru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk ts., s. 192; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 151.

⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201; Zehebî, *Siyer*, IX, 152.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 317; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 22; İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 342, 349; Ali b. Mufaddal, *Erbaûne ale't-tabakât*, I, 131.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 133; Hatîb, *Târîh*, XIV, 185; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 720-721.

yaptığı yolculuklar esnasında ve es-Sevrî'nin temelli olarak Basra'ya göç ettiği zamandan itibaren - bir yılı aşkın süre zarfında - ondan hadis tahsil etmiştir.⁷¹ es-Sevrî ile geçirdiği zamanı tasvir etmesi açısından babası Mehdî, ilmî mesailerinin yoğunluğunu şöyle anlatmaktadır: “Abdurrahman, es-Sevrî'nin yanında on-on beş gün kalırdı. Bir süreliğine yanımızda kalmak üzere döndüğünde, es-Sevrî'nin habercisi gelir ve onu yanına çağtırdı. O da bizleri bırakır ve hocasını yanına giderdi”⁷² Bu uzun talebelik süreci, doğal olarak Sevrî'nin hadislerine, rivayet lafızlarına⁷³ ve kendisinden önce yaşamış râviler hakkındaki bilgilere vâkîf olmasını sağlamış⁷⁴ ve daha sonraki süreçte es-Sevrî'nin hadislerinin en sağlam râvisi olarak kabul görmüştür.⁷⁵

İbn Mehdî'nin uzun süre yanında kalıp kendisinden ilim tahsil ettiği bir diğer hocası da Mâlik b. Enes'tir. İbn Mehdî, İmam Mâlik'ten kendi ifadesiyle “hocası usanincaya kadar”⁷⁶ fıkıh, hadis ve ricâl alanında ondan faydalanmıştır.⁷⁷ “İslâm dininde Allah'ın kitabından sonra Mâlik'in *Muvatta*'ndan daha sahih/sağlam kitap bilmiyorum”⁷⁸ diye takdim ettiği eserin râvilerinden biri olduğu kabul edilmektedir.⁷⁹ O, *Muvatta*'yı Mâlik'ten farklı zaman dilimlerinde dinlemiştir.⁸⁰

İbn Mehdî, kendisi için *Muvatta* nüshası edinmiş ve farklı meclislerde Mâlik b. Enes'in hadislerini almıştır. İbn Mehdî, Mâlik b. Enes'in hadislerini arz ve semâ etmiştir. *Kitabü's-salat*'ı Mâlik'ten kıraat yöntemiyle aldığı, *Muvatta*'ın

⁷¹ Şerefüddin el-Makdisî, *Kitâbü'l-erbaîn ale't-Tabakât*, s. 221.

⁷² Zehebî, *Siyer*, IX, 201.

⁷³ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, 62.

⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 117; Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, (thk., Amir Ahmed Haydar), Müessesetü Nâdir, Beyrut 1990, s. 20, 117, 124, 291; Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, I, 700.

⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh et-ta'dîl*, II, 234, 242, 244.

⁷⁶ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 238; Zehebî, *Siyer*, IX, 205.

⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 205.

⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 205.

⁷⁹ Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281.

⁸⁰ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 238; Zehebî, *Siyer*, IX, 205.

diğer bölümlerini ise hocasına okunduğı ve İbn Mehdî'nin de, kendisi için edildiğı nüshadan takip ederek dinlediğı belirtilmektedir.⁸¹

Abdurrahman b. Mehdî, Mâlik b. Enes'in ashâbı arasında zikredilmektedir. Onun, aynı zamanda hocası Mâlik'in görüşleri doğrultusunda fetva verdiğı de kaydedilmektedir.⁸²

Kaynaklarda İbn Mehdî'nin hocaları arasında ayrıca Hammâd b. Seleme, İsrail b. Yunus es-Sebî, Zâide b. Kudâme, Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdullah b. el-Mübârek ve başka pek çok muhaddis yer almaktadır.⁸³

Abdurrahman b. Mehdî, hadisleri, râviler hakkındaki bilgileri ve hadis tahammül yollarını doğrudan mezkûr hocalarından öğrenmiştir. Buna ilaveten İbn Mehdî, mezkûr âlimlerden cerh-ta'dilin teorik yanıyla ilgili temel bilgiler edinmiştir.

C. SEYAHATLERİ

Hadis tâliplerinin, belli bir seviyeye geldikten sonra hadis talebi için yolculuk yapmaları dönemin ilmî geleneğinin bir gerekliliğiydi. Yolculuk dediğimizde aklımıza *rihleler* gelmektedir. Rihleler hicrî I. asırda, yani sahâbe döneminde başlamış, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn döneminde de devam etmiştir.⁸⁴ Yahya b. Maîn'e (ö. 233/848) göre, sadece kendi bölgesinde hadis tahsil eden ve rihle yapmayan kimseler pek dikkate alınmamış ve ilmî açıdan olgunlaşmamışlardır.⁸⁵

Rihle, farklı beldelerde ikamet eden âlimlerden hadisleri dinlemek, yarım veya eksik bildiğı yahut tam olarak hatırlayamadığı bir hadisi öğrenmek, hadis

⁸¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, I-VIII, (nşr. M. Mustafa el-A'zamî), Müessesetü Zâ'id b. Sultan, Abu Dabi 2004, I, 229; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 37.

⁸² Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, II, 235.

⁸³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 433; Zehebî, *Siyer*, IX, 193.

⁸⁴ Cirit, *Hadise Giriş*, s. 105-106. Hadis talebi amacıyla yapılan yolculuklar için ayrıca bkz. Cirit, *Hadise Giriş*, s. 107-112; Hatipoğlu, İbrahim, "Rihle", *DİA*, XXXV, 106-108; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 37; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), s. 38-41.

⁸⁵ A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, s. 80-81.

şeyhlerinden hadis almak, muhaddislerle görüşmek, mevcut rivayetleri tahammül yollarından biriyle alıp hıfzetmek veya hocanın nüshasını edinmek, râvilerle ilgili bilgileri derlemek⁸⁶ ve hadislerle ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yapılan yolculuklara denmektedir.⁸⁷

Abdurrahman b. Mehdî'nin yaşadığı dönemde de ilim elde etmek için yolculuklar yapılmaktaydı. O da, dönemin ilim anlayışının tabii bir sonucu olarak, ilim talebi için zaman zaman yolculuklar yapmıştır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, İbn Mehdî, Mekke, Medine, Bağdad, Vâsıt ve İsfahan'a yolculuklar yapmıştır.

1. Mekke

Abdurrahman b. Mehdî, hem hac veya umre yapmak hem de Hicaz'daki âlimleri ziyaret edip onlardan istifade etmek üzere farklı yıllarda yolculuklar yapmıştır. İbn Mehdî gençlik dönemindeki yolculuklarını on iki ve on dört yaşında Mekke'ye gerçekleştirmiştir. Bu yolculuğunda İbn Cüreyc'in (ö. 150/767) meclisinde bulunmuş ve ondan hadis dinlemiştir. Onun, bu yolculukta İbn Cüreyc'in *Kitâbü'l-Menâsik* adlı eserini aldığı da kaydedilmektedir.⁸⁸

Mekke'ye gerçekleştirdiği bir diğer yolculuğunu, İbn Mehdî, şöyle anlatmaktadır: "151-159 seneleri arasında her yıl hacca gittim ve her defasında Süfyân aile karşılaştım."⁸⁹ Mekke'de es-Sevrî'nin yanı sıra Endülüslü muhaddis Muaviye b. Sâlih ile karşılaşmıştır.⁹⁰ İbn Mehdî, es-Sevrî ve Zeyd b. Hubâb'ında

⁸⁶ Abdurrahman b. Mehdî, Mekke'ye yaptığı bir yolculuğunda, Yahya b. Saîd el-Kattân'ın bilgilendirmesi üzerine bidat ehlinde olan bir râvinin rivayetlerini kaydettiği defterinden silmiştir. (bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 6)

⁸⁷ Cirit, *Hadise Giriş*, s. 110-111; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 38-41, Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s. 37; Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü* s. 255.

⁸⁸ Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, I, 135; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 133; Hatîb, *Târîh*, XIV, 185; Şerefüddin el-Makdisî, *Kitâbü'l-erbaîn ale't-Tabakât*, s. 221; Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâli imam Ahmed*, II, 347

⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 361.

hazır bulunduğu bir esnada Muâviye b. Sâlih'ten semâ ve kitabet yöntemiyle hadis almıştır.⁹¹

Ahmed b. Hanbel'in bildirdiğine göre, İbn Mehdî'nin Mekke'de karşılaştığı ve hadislerini semâ ettiği muhaddislerden biri de Ömer b. Zerr'dir.⁹² Mekke'ye gerçekleştirdiği yolculuklarından birinde Süfyân b. Uyeyne ile karşılaştığı ve hocasının ondan bazı hadisler hakkında bilgi aldığı bildirilmektedir.⁹³ O, Mekke'de Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812) ile de karşılaşmıştır. Her ikisinin yatsı namazından sonra Mescid-i Haram'da hadis müzakeresi yapmak üzere bir araya geldikleri ve bu müzakereleri sabah ezanına kadar devam ettirdikleri belirtilmektedir.⁹⁴

Yukarıda da aktardığımız gibi rihleler, farklı eğilim ve birikimlere sahip âlimlerin bir araya gelmesini sağlayan ilim meclislerinin tertip edildiği ve ilim alışverişi ile münazaraların yapıldığı eğitim yolculuklarıdır. Nitekim Mekke'de Hammâd b. Zeyd, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Cürcân kadısı Abdülkerim b. Muhammed el-Cürcânî, Süleyman b. Davud el-Attâr ve İbn Mehdî aynı mecliste müzakerede buldukları, yanlarına Hanefî âlimlerinden Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin gelip oturduğu ve münâzara yaptıkları nakledilmektedir.⁹⁵ İbn Mehdî, Süleyman b. Harb ve Şâzân'ın Mekke'de Cerîr b. Abdülhamîd'den kitabet yoluyla hadis aldıkları kaydedilmektedir.⁹⁶

2. Medine

İbn Mehdî, ilmi birikimini arttırmak amacıyla yaptığı yolculuklarından bir diğeri de Medine'dir. Medine'de istifade ettiği muhaddislerin başında hocası Mâlik b. Enes (ö. 179/795) gelmektedir. O, Mâlik'in rahleyi tedrisinde uzun bir süre tahsilde bulunmuş ve hocası usanınca kadar hadis, fıkıh ve ricâl ilminde

⁹¹ Hatîb, *Târîh*, IX, 447; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 470.

⁹² Ebû Muâtî en-Nûrî, *Mevsûatü akvâli İmam Ahmed fî ricâli'l hadis ve ilelihî*, I-IV, (nşr., Seyyid Ebû Muâtî en-Nûrî vdğ.), Âlemü'l Kütüb, y.y., 1997, II, 349.

⁹³ İbn Ebû Hâtîm, *Mukaddimetü el-Cerh et-ta'dîl*, II, 238.

⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 195.

⁹⁵ Beyhakî, *Menâkibü 'ş-Şâfiî*, I, 181; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 565.

⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 75.

kendisinden istifade etmiştir.⁹⁷ Nitekim İbn Mehdî, Basra'ya ailesinin yanına dönmesi gerektiğini ve onlardan uzak kaldığını söylemesi üzerine, İmam Mâlik “Oğulcuğum” diyerek kendi ailesinin de yakınında olduğu halde ne durumda olduklarını bilmediğini ve endişelenmemesi konusunda tavsiyede bulunduğu nakledilmektedir.⁹⁸ Mâlik'in İbn Mehdî'ye “Oğulcuğum” demesinden Medine yolculuğu ve *Muvatta*'ı ondan alması, gençlik devresine tekabül ettiğine işaret etmektedir. Ayrıca İbn Mehdî, Medine'ye yaptığı yolculuklarından birinde Mâlik'in ilim meclisinde bulunanların kendisinden hadis yazdıkları da belirtmektedir.⁹⁹ Bu bilgiden, Mâlik henüz hayattayken İbn Mehdî'nin Medine'de kayda değer bir konum elde ettiği anlaşılmaktadır.

3. Bağdat

İbn Mehdî, hadis tahsili ve rivayeti için yaptığı yolculuklardan bir diğerini de Bağdat'a gerçekleştirmiştir. İbn Mehdî, Bağdat'a iki defa yolculuk gerçekleştirmiştir.¹⁰⁰ Bağdat'a gidişi hicrî 180 ve 185 yılıdır. Bu yolculuğunda İbn Mehdî'nin, hadis öğrenmekten ziyade hadis rivayetinde bulunduğu aktarılmaktadır.¹⁰¹ Nitekim Bağdat'ın meşhur muhaddisi Hüseyim b. Beşîr'in (ö. 183/799) meclisinde Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Halef b. Sâlim'in de bulunduğu esnada kendisinden hadis yazıldığı rivayet edilmektedir.¹⁰² Dolayısıyla İbn Mehdî'nin Hüseyim'e talebeliği, hicrî 180 yılına tekabül etmektedir.¹⁰³

İbn Mehdî'nin, Bağdat'ta karşılaşmış ilim tahsil ettiği bir diğer hocası ise, yedi kıraat imamından biri olan Âsım b. Behdele'nin (ö. 127/745) meşhur

⁹⁷ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 238.

⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 205. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

¹⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

¹⁰¹ Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I-II, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Beyrut ts. I, 207.

¹⁰² Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 5; Zehebî, *Siyer*, IX, 198.

¹⁰³ Hatîb, *Târîh*, XI, 513.

râvilerinden Ebû Bekir b. el-Ayyâş'tır (ö. 193/809). Onun Ebû Bekir b. el-Ayyâş'a hicrî 180 senesi'nde iltizam ettiği nakledilmektedir.¹⁰⁴

Ahmed b. Hanbel'in haber verdiği göre, İbn Mehdî'nin Bağdat'a ikinci kez gelişinde, Bağdat Câmii'deki derslerine birçok talebe katılmış ve ona iltizam etmiştir. İbn Hanbel, bu zaman diliminde İbn Mehdî'den 600-700 kûsur hadis yazdığını (kitâbet) bildirmektedir.¹⁰⁵ Ayrıca İbn Mehdî'nin bu yolculuğunda ricâl araştırması ve karşılaştırmalı metin tenkidini yürüttüğünden de bahsedilmektedir.¹⁰⁶

4. Diğer Şehirler

Zehebî, *Siyer*'inde Abdurrahman b. Mehdî'nin ömrünün sonlarına doğru İsfahan'a seyahat ettiğini kaydetmektedir.¹⁰⁷ O, İsfahan'da hadis rivayetinde bulunmuş ve Muhammed b. Yahya ez-Zühli, İbn Mehdî'den hadis yazmıştır.¹⁰⁸

İbn Mehdî, tarihlerine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, Vâsıt,¹⁰⁹ Kûfe,¹¹⁰ Mısır ve Abbadan'a¹¹¹ da yolculuk yapmıştır. Abbadan'a gerçekleştirdiği yolculuğunda Zâide b. Kudâme'den hadis yazdıktan sonra hocasına arz ettiği kaydedilmektedir.¹¹²

Abdurrahman b. Mehdî, ilmî hayatında çeşitli şehirlere rihleler yapmıştır. O, şehirlerdeki âlimlerle görüşmek suretiyle onlardan hadis ve diğer ilimleri öğrenmiştir. İbn Mehdî, yaptığı yolculuklar sayesinde hem ilim tahsil etmiş hem de devrinin önde gelen âlimlerinden fıkıh, hadis ve ricâl ilmini öğrenmiştir. İlme

¹⁰⁴ Hatîb, *Târîh*, XI, 514; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

¹⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

¹⁰⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 357; Hatîb, *Târîh*, XVI, 83.

¹⁰⁷ *Siyer*, IX, 205, 176.

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 273-274.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 486.

¹¹⁰ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 232.

¹¹¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. el-Atiyye el-Hârisî, *Kütü'l-kulûb*, I-II, (thk. Âsım Ali el-Kiyâlî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, II, 467.

¹¹² İbn Maîn, *Târîh* (İbn Muhriz), II, 193.

merakı, hayatının her safhasını kuşatan tahsili, akranları arasında temayüz etmiştir.

IV. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Kaynaklara baktığımızda, Abdurrahman b. Mehdî'nin çok yönlü bir muhaddis olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan o, musannif, münekkit, fakih ve hâfiz bir muhaddis olması cihetiyle çeşitli vesilelerle öne çıkarılmaktadır. Sözelimi onun fikhî yönünden bahsedilirken, aynı zamanda kelâmî mevzularda da görüşlerine müracaat edilen bir âlim olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır.

Öte yandan İbn Mehdî'nin hem hocalarının hem de talebelerinin sayılarının fazla olduğu aktarılmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîh* 'inde 19; İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* 'inde 25 hocasına yer verilmiştir. Zehebî'nin *Siyer* 'inde¹¹³ 23 hocasının isimi kayıtlıdır. Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* 'inde ise hocalarının sayısı 84 olarak kaydedilmektedir.¹¹⁴ Bu verilerden hareketle hocalarının fazlalığını, çok yolculuk yapmasına ve ilmi sika âlimlerden alma prensibine bağlayabiliriz. Dolayısıyla bu bölümde, İbn Mehdî'nin hocaları, öğrencileri, fikhî yönü, kelâmî görüşleri ve telif ettiği eserleri etrafında onun ilmî kişiliği tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. HOCALARI

Bu kısımda Abdurrahman b. Mehdî'nin meşhur bazı hocalarından bazılarının hayatına yer vereceğiz. Biz bunlardan öncelikle İbn Mehdî'nin büyük ölçüde istifade ettiği, onun ilmî şahsiyetinin teşekkülünde etkili olan birkaç tanesini hoca-talebe ilişkisi bağlamında bazı hususlara temas edinmekle yetineceğiz. Aynı zamanda bu hocalarından rivayet ettiği hadisler, *Kütüb-i Sitte* 'de de bulunmaktadır.

¹¹³ Zehebî, *Siyer*, IX, 193.

¹¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 430-433.

1. Şu‘be b. el-Haccâc (ö. 160/776)

Ebû Bistâm Şu‘be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Ezdî el-Basrî, hicrî 80 veya 82 yılında Abdülmelik b. Mervân döneminde doğmuştur.¹¹⁵ Ekd kabilesinin mevlâsıdır. Aslen Vâsıtlıdır. Hicrî 110 senesinden önce Basra’ya yerleşerek burada Hasan el-Basrî’den ilim tahsil etmiştir. Kûfe, Mekke, Medine, Bağdat ve Medâin gibi ilim merkezlerine rihleler yapmıştır.¹¹⁶

Şu‘be b. el-Haccâc hadis sahasındaki ehliyeti açısından İbn Sa‘d, İbn Ebû Hâtim ve Zehebî tarafından *sika, sebt, me’mûn, hüccet, emîru’l-mü’minîn, hâfiz ve imam* olarak vasıflandırılmıştır.¹¹⁷ İbn Mehdî ise, Şu‘be’nin hadiste “imam” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸

Şu‘be’nin, Enes b. Mâlik ve Amr b. Seleme ile görüştüğü ve yaklaşık 400 tâbiünden¹¹⁹ hadis dinlediği nakledilmektedir.¹²⁰ Şu‘be’den hadis dinleyenler arasında Abdullah b. el-Mübârek, Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî gibi devrinin önemli muhaddisleri zikredilmektedir.¹²¹

Ya‘kûb b. İbrahim, İbn Mehdî’nin hocası Şu‘be b. el-Haccâc’ı şöyle derken işittiğini nakletmektedir:

Kişi isnada hassasiyet göstermedikçe dininde kemâle ulaşamaz.¹²²

Şu‘be’nin bu sözü, Ehl-i hadîs’in isnâda atfettiği önemi özetlemektedir

¹¹⁵ Zehebî, *Siyer*, VII, 203.

¹¹⁶ Ebû’l-Hasan Eslem b. Sehl, *Târîhu Vâsıt*, (thk. Kevekkis Avvâd), Dâru’l-Kütüb, Beyrut 1406, s. 109; Hatiboğlu, “Şu‘be b. Haccâc”, XXXIX, 224-5.

¹¹⁷ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 207; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 126; Zehebî, *Târîh*, IV, 71.

¹¹⁸ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IV, 245; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 126; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 144; İbn Hacer, *Tehzîbü’t Tehzîb*, IV, 344.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, VII, 206.

¹²⁰ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 145; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut ts., II, 469; Zehebî, *Târîh*, IV, 71; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 338.

¹²¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IV, 245; Hatîb, *Târîh*, X, 353; Zehebî, *Târîh*, IV, 71; Hatiboğlu, “Şu‘be b. Haccâc”, XXXIX, 225.

¹²² Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, s. 236. Aynı ifadelerin İbn Mehdî tarafından ifade edildiğine dair bilgi için bkz., Hatîb, *el-Câmi’*, I, 124.

Abdurrahman b. Mehdî'nin, kendisinden yaklaşık on yıl ilim tahsil ettiği ve en uzun talebeliğini yaptığı ikinci hocası olan Şu'be b. el-Haccâc'dan Müslim'in *Sahîh*'inde 33, Nesâî'nin *Sünen*'inde 16, Tirmizî'nin *Câmi*'inde 8, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde 9 rivayeti bulunmaktadır.¹²³

Yaşadığı dönemin en büyük âlimlerinden ve hadis hafızlarından¹²⁴ biri olarak kabul edilen Şu'be b. el-Haccâc, hicrî 160 senesinde Basra'da vefat etmiştir.¹²⁵

2. Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö. 161/777)

İsmi Süfyân, künyesi Ebû Abdullah olan Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî el-Basrî, hicrî 97 yılında doğmuştur.¹²⁶ Süfyân es-Sevrî, büyük etbâu't-tabîîn neslinin yedinci tabakasındandır.¹²⁷

Mekke, Medine, Basra, Şam, Yemen gibi dönemin belli başlı ilim merkezlerine rihleler yapan¹²⁸ Süfyân es-Sevrî, Abdülmelik b. Ümeyr (ö. 136/753), İsmail b. Ebû Hâlid (ö. 146/763), Esved b. Kays ve pek çok âlimden hadis almıştır. İbn Mehdî, İbnü'l-Mübârek ve Yahya el-Kattân ve birçok hadîs âlimi de ona talebe olmuştur.¹²⁹

¹²³ İbn Mehdî'nin Şu'be b. el-Haccâc'tan rivayet ettiği hadisler için bkz., Buhârî, Menâkıb 23; Tefsîr 4; 15; Müslim, Hayz 325; Mesâicid 660; Fedâil 2486; Ferâid 1619; Fiten 2949; Zikir 2710; Eşribe 2045; Fedâil 2514; Cihâd ve Siyer 1817; Hac 1288; Tirmizî, Menâkıb 37, 145; Kader 3; Tefsîrü'l Kur'ân 41; İsti'zân ve Âdâb 79; Salât 144; Ahkâm 3; Nesâî, Sıyâm 24; Eymân ve'n-Nüzür 16; Ezân 65; Eşribe 4; İftitâh 60; İbn Mâce, Mukaddime 3; Fiten 5; Diyet 5; Sayd 17; Zühd 17; Tahâret 9; Ticâret 59.

¹²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 207.

¹²⁵ Hatîb, *Târîh*, X, 353; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, (thk., Merzûk Ali İbrahim), Dâru'l-Vefâ, Mansûra 1991, s. 280; Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, s. 315-6.

¹²⁶ Salâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I-XXIX, (thk. Ahmed Arnavud ve Türkî Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 2000, XV, 174.

¹²⁷ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, I, 55; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 386; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, s. 285.

¹²⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, I, 58; Recep Özdirek-Ali Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", *DİA*, 2010, XXXVIII, 23-4.

¹²⁹ Salâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XV, 174; Recep Özdirek-Ali Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", *DİA*, 2010, XXXVIII, 23-4.

Süfyân es-Sevrî hakkında Ebü'l-Hasan el-İclî (ö. 261/875), “sika ve sebt”,¹³⁰ İbn Mehdî, “sika”,¹³¹ Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ise “emîru’l-mü’minîn”¹³² şeklinde değerlendirme yapmışlardır.

Abdurrahman b. Mehdî, hicrî 151-160 senelerinde hac yapmak amacıyla Mekke’ye gitmiştir. İbn Mehdî, bu seneler zarfında Süfyân es-Sevrî’nin hadislerini dinlemiştir.¹³³ İbn Mehdî’nin Mekke’de en son görüşmesi hicrî 160 senesinde vuku bulduğu, aynı sene, beraber Basra’ya döndüğü¹³⁴ ve Basra’da Süfyân es-Sevrî’nin hadislerini yazdığı (kitâbet)¹³⁵ ve aldığı hadislerini ona tekrar okuduğu¹³⁶ (arz) nakledilmektedir.

Abdurrahman b. Mehdî, hocası Süfyân es-Sevrî’nin hadis ve sünnetteki yetkinliği hakkında ve kendi döneminin diğer muhaddisleri arasındaki konumunu şu sözleriyle karşılaştırma yaparak ifade etmektedir:

Bazı âlimler, hem hadiste hem de sünnette imamdır. Bazıları sünnette imamdır ama hadiste imam değildir. Bazıları ise hadiste imamdır ama sünnette imam değildir. Hem hadiste hem de sünnette imam olan kişiye gelince o, Süfyân es-Sevrî’dir.¹³⁷

İbn Mehdî, râvilerin durumu hakkında kendisine başvurduğu¹³⁸ Süfyân es-Sevrî’nin ashâbı arasında zikredilmekte ve ilmî mirasının hâmilisi¹³⁹ olarak kabul

¹³⁰ İclî, *es-Sikât*, I, 407.

¹³¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 160.

¹³² Ziriklî, *el-A‘lâm*, III, 104; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 316; Salâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, XV, 174.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 133; Hatîb, *Târîh*, XIV, 185; Fesevî, *el-Ma‘rifet ve’t-târîh*, I, 720-721; Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâl İmam Ahmed*, II, 347.

¹³⁴ Şerefüddin el-Makdisî, *Kitâbü’l-erbaîn ale’t-Tabakât*, s. 221.

¹³⁵ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 351.

¹³⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l medârik*, II, 234-5; İbn Kudâme el-Makdisî, *Tabakâtü ulemâi’l-hadis*, I, 478.

¹³⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 118.

¹³⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 259; İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 37, 56

¹³⁹ Ebû Ya‘lâ, *Tabakâtü’l-Hanâbile*, I, 207.

edilmektedir.¹⁴⁰ Ayrıca İbn Mehdî'nin, hocası Süfyân es-Sevrî'nin görüşleri doğrultusunda fetva verdiği de kaydedilmektedir.¹⁴¹

Abdurrahman b. Mehdî'nin Süfyân es-Sevrî'den naklettiği hadisler Buhârî'nin *Sahîh*'inde 24,¹⁴² Müslim'in *Sahîh*'inde 60,¹⁴³ Ebû Davud'un *Sünen*'inde 14,¹⁴⁴ Nesâî'nin *Sünen*'inde 75¹⁴⁵ ve Tirmizî'nin *Câmi*'inde 63¹⁴⁶ İbn Mâce'nin *Sünen*'inde 26 rivayet bulunmaktadır.¹⁴⁷

Süfyân es-Sevrî, İbn Mehdî'nin evinde hicrî 161 yılının Şaban ayında 64 yaşında vefat etmiştir.¹⁴⁸ Cenazesini Yahya el-Kattân ile beraber kaldırmıştır.¹⁴⁹

3. Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795)

Tam adı Ebû İsmail Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezrak el-Ezdî'dir.¹⁵⁰ Hammâd, hadis hâfızı ve kıraat âlimidir. Genel kanaate göre, hicrî 98 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁵¹ Mevâlidendir. Ezdî nisbesini, Ezdoğulları'na mensubiyeti sebebiyle aldığı anlaşılmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁰ Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), s. 61; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 88; Zehebî, *Siyer*, IX, 200.

¹⁴¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 235.

¹⁴² Buhârî, Şehâdât 7; Cenâiz 38; Fedâilü'l Medîne 1, 10; Edeb 85, 90; İdeyn 16; Talâk 41; Menâkıb 6; Menâkıbü'l Ensâr 23; Bed'ü'l Halk 10; Cihâd ve's-Siyer 86; Ferâid 12; Tefsîr 2, 3, 5; Merdâ 15; Eşribe 29; Deavât 10.

¹⁴³ Müslim, Tahâret 262; İmân 64; Kasâme 1676; Selâm 2207; Zekât 1066; Eşribe 2035; Sıyâm 1176; Rada' 1446; Büyü' 1534; Hac 1290; Cihâd ve Siyer 1731; Şi'r 2260; Talâk 1477.

¹⁴⁴ Ebû Dâvûd, Salât 95, 169; Menâsik 82; Nikâh 31; Tereccül 17; Menâsik 38; Fiten 1, 6; Edeb 112; Nikâh 45; Harâc 33; Vasiyet 7.

¹⁴⁵ Nesâî, Tahâret 56, 89; Zinet 2, 16; Selâtü'l Havf 1; Zinet 16; Sehv 71; Nikâh 2; Vasiyet 3.

¹⁴⁶ Tirmizî, Tirmizî, Tahâret 3, 44; Salât 94; Savm 13, 29; Cenâiz 14; Edâhî 15; Menâkıb 120; Fedâilü'l Kur'ân 19; Sifetü'l Kıyâmet 45; Tefsîrü'l Kur'ân 7; Siyer 12; Vasiyet 7.

¹⁴⁷ İbn Mâce, Tahâret 16; Teyemmüm 108; İkâmetü's-Salât 6, 19, 25, 68, 84, 85, 127, 179, 186; Rehin 6; Nikâh 17; Ticâret 63; Edeb 36.

¹⁴⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 92; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 402; a.mlf., *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 268; Ali b. Mufaddal, *Erbaûne ale't-tabakât*, I, 175.

¹⁴⁹ Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân es-Sevrî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 28.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 248.

¹⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 210.

¹⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 210; Öztürk, *Mevâlinin Hadis Rivâyetindeki Yeri*, s. 294.

Hammâd b. Zeyd Sâlih b. Keysan, Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Dînâr gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Ondan ise İbn Mehdî olmak üzere Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. el-Mübârek ve Ali b. el-Medînî gibi muhaddisler hadis almıştır.¹⁵³

Onun hakkında Yahya b. Maîn “*esbet*”, Yahya el-Kattân “*ahfaz*”¹⁵⁴ demiştir.¹⁵⁵ Buhârî ise *sika, sebt, hüccet, kesîru’l-hadîs* olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁶

Hammâd b. Zeyd’in ilmî konumuyla ilgili Abdurrahman b. Mehdî’den birçok değerlendirme nakledilmiştir. O, hocası hakkında “Sünneti ve fikhî ondan daha iyi bilen bir kimseyi görmedim”¹⁵⁷ demiştir. Yine “Yaşadığı dönemde dört imam vardı ve Basra’nın imamı da Hammâd b. Zeyd’dir”¹⁵⁸ diyerek hocasının ilmî konumu hakkında bilgi vermektedir.

İbn Mehdî, Basra’da Hammâd’ın en sağlam talebelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ebû Hâtim “Abdurrahman b. Mehdî, Hammâd b. Zeyd’in ashâbı arasında *esbet* olanıdır. O, *imam* ve *sikadır*”¹⁵⁹ demek suretiyle onun konumunu açık bir şekilde belirtmiştir. Buna ilaveten Hammâd’ın ashâbı arasında İbn Mehdî’den sonra onun en sağlam talebesi Ârim Muhammed b. Fâzıl es-Sedûsî el-Basrî’dir.¹⁶⁰

Hammâd b. Zeyd’e 12-13 yaşlarından itibaren talebe olan, ilminden çok istifade eden ve bazı muhaddisler tarafından onun en sağlam talebesi olarak tavsif edilen¹⁶¹ Abdurrahman b. Mehdî’nin Hammâd b. Zeyd’ten Müslim’in *Sahîh*’inde

¹⁵³ Zehebî, *Târîh*, IV, 608; a.mlf., *Siyer*, VII, 114.

¹⁵⁴ Zehebî, *Târîh*, IV, 608.

¹⁵⁵ Altıkulaç, “Hammâd b. Zeyd”, *DİA*, XV, 489; Öztürk, *Mevâlînin Hadis Rivayetindeki Yeri*, s. 294.

¹⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l kebîr*, III, 25; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi’l-emsâr*, s. 248.

¹⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 177-8-9, 181,

¹⁵⁸ Zehebî, *Târîh*, IV, 608; a.mlf., *Mizân*, II, 281. İbn Mehdî kendi döneminde yaşayan âlimlerden dördünü imam olarak kabul etmektedir. Onlar Kûfe’de Süfyân es-Sevfrî, Hicaz’da Mâlik b. Enes, Şam’da Evzâî, Basra’da ise Hammâd b. Zeyd’dir. (bkz., Zehebî, *Târîh*, IV, 608.)

¹⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 233; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 281; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 281.

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 266.

¹⁶¹ Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 391.

5;¹⁶² Nesâî'nin *Sünen*'inde 5,¹⁶³ Tirmizî'nin *Câmi*'inde 7¹⁶⁴ ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde 3¹⁶⁵ rivayet bulunmaktadır.

Hammâd b. Zeyd, Ramazan ayında Cuma günü h. 179 yılında Basra'da vefat etmiştir. Cenaze namazını, Basra Valisi İshak b. Süleyman b. Ali el-Hâşimî kıldırmıştır.¹⁶⁶

4. Mâlik b. Enes (ö. 179/795)

Daha sonra kendi adıyla anılacak olan Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, hicrî 93 senesinde dünyaya gelmiştir.¹⁶⁷

İlim tahsil ettiği hocaları arasında fakih Rabîatü'r-re'y, kendisinden en çok faydalandığı hocası İbn Şihâb ez-Zührî, İbn Ömer'in âzatlısı Nâfi', Eyyûb es-Sahtiyânî ve Hişâm b. Urve gibi devrinin önemli âlimleri bulunmaktadır.¹⁶⁸ Mâlik'ten, başta Abdurrahman b. Mehdî olmak üzere Abdullah b. Vehb, Abdullah b. el-Mübârek, Yahya b. Yahya el-Leysî, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî olmak üzere pek çok muhaddis hadis rivayette bulunmuştur.¹⁶⁹

Abdurrahman b. Mehdî, İmam Mâlik'in ashâbı arasında zikredilmektedir. O aynı zamanda hocası Mâlik'in görüşleri doğrultusunda fetva vermiştir.¹⁷⁰

¹⁶² Müslim, *İmân* 181; *Libâs* 2095; *Sıfetü'l Kiyame* 2836; *Eşribe* 2059; *Hayz* 302.

¹⁶³ Nesâî, *İftitâh* 60; *Cihâd* 23, 48; *Kat'ü's-Sârik* 10; *İşretü'n-Nisâ* 2.

¹⁶⁴ Tirmizî, *İsti'zân ve Âdâb* 85; Nesâî, *İftitâh* 60; *Cihâd* 23, 48; *Kat'ü's-Sârik* 10; *İşretü'n-Nisâ* 2; İbn Mâce, *Mukaddime* 3.

¹⁶⁵ İbn Mâce, *Mukaddime* 3.

¹⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 210-211; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 25; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 248; Ziriklî, *A'lâm*, II, 271.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 465; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 11; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 104; Özel, Ahmet, "Malik b. Enes", *DİA* 2003, XXVII, 506.

¹⁶⁸ Buhârî, *et-Tabakâtü'l-kebir*, VII, 310; Ebû Ya'lâ, *Tahrîcü'l-esmâ ve'l-künâ*, II, 271; Zehebî, *Târîh*, IV, 719; Özel, "Malik b. Enes", XXVII, 507; Cirit, *Hadise Giriş*, s. 145.

¹⁶⁹ Buhârî, *et-Tabakâtü'l-kebir*, VII, 310; Kadî Ebû Ya'lâ, *Tahrîcü'l-esmâ ve'l-künâ*, II, Zehebî, *Târîh*, IV, 719; 271; Özel, "Malik b. Enes", XXVII, 507.

¹⁷⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 235.

Abdurrahman b. Mehdî, uzun süre yanında kalıp ilim tahsil ettiği hocası Mâlik b. Enes'ten¹⁷¹ *Muvatta*'yı farklı zaman dilimlerinde almıştır. Onun, kendisi için *Muvatta* nüshası edindiği ve farklı zaman dilimlerinde tertip edilen meclislerde *Muvatta*'ın "kitâb"larını bireysel İmam Mâlik'e arz ve sema ettiği nakledilmektedir. Nitekim *Kitabü's-salât*'ı Mâlik'ten kıraat yoluyla almıştır. *Muvatta*'ın diğer bölümleri ise Mâlik'e okunurken İbn Mehdî'nin, kendi nüshasından takip ederek dinlediği kaydedilmektedir.¹⁷² İbn Mehdî, *Muvatta*'a önem vererek kendi hadis meclislerinde rivayet etmiştir. Konuyla ilgili onun, "Geliniz! Gözlerin kendisi gibi birini görmediği kişiden size hadis rivayet edeyim" diyerek Mâlik → Zührî isnadıyla rivayette bulunduğu belirtilmektedir.¹⁷³

Fıkıh, hadis ve ricâl ilmini tahsil ettiği¹⁷⁴ Mâlik b. Enes'ten Abdurrahman b. Mehdî'nin Buhârî'nin *Sahîh*'inde 4, Müslim'in *Sahîh*'inde 5, Ebû Davud'un *Sünen*'inde 3, Nesâî'nin *Sünen*'inde 14, Tirmizî'nin *Câmi*'inde 1, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde ise 6 rivayeti bulunmaktadır.¹⁷⁵

Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis Mâlik b. Enes 14 Rebûlevvel 179 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Cenaze namazı, Medine valisi tarafından kıldırılmış ve Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁷⁶

5. Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)

İsmi Yahyâ, künyesi Ebû Saîd olan Yahyâ b. Saîd b. Ferrûh el-Kattân et-Temîmî el-Basrî hicrî 198 yılında Basra'da doğmuştur.¹⁷⁷

¹⁷¹ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 238.

¹⁷² Mâlik b. Enes, *Muvatta*, I-VIII, (nşr. M. Mustafa el-A'zamî), Müessesetü Zayid b. Sultan, Abu Dabi 2004, I, 229; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 37.

¹⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178.

¹⁷⁴ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 238.

¹⁷⁵ İbn Mehdî'nin Mâlik b. Enes'ten aldığı hadisler için bkz., Buhârî, *el-Harsü ve'l-Müzereât* 14; Tefsîr 18; Müslim, *Sayd ve Zebâih* 1817, 1933, 1935; Hibe 1620; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 92; Sıyâm 36; Harâc 24; Tirmizî, *Cuma* 21; Nesâî, *Buyû*' 35; Sayd ve Zebâih 10; İbn Mâce, *Menâsik* 67; Sayd 13; Cihâd 79.

¹⁷⁶ Özel, "Mâlik b. Enes", XXVII, 508.

¹⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 293; Ahatî, "Yahya b. Saîd el-Kattân", XXXXIII, 262.

En çok istifade ettiği hocaları arasında Şu'be b. el-Haccâc, Evzâî, Mâlik b. Enes ve Hüseyim b. Beşîr'in olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁸ Kendisinden ise başta Abdurrahman b. Mehdî olmak üzere Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni, Yahya b. Maîn ve İshak b. Râhûye hadis nakletmiştir.¹⁷⁹

İbn Sa'd, onun için "sika", "me'mûn", "refî" ve "hüccet" gibi tadil lafızlarını kullanmıştır.¹⁸⁰ Irak bölgesinde hadis ilimlerinin oluşmasına katkı sağlayan öncü âlimlerden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁸¹ Onun rivayette bulunduğu râviler sika olarak kabul edilmiş ve terk ettiği râviler de sonraki muhaddisler tarafından dikkate alınmıştır.¹⁸²

İbn Mehdî'nin, zamanının hafızı, cerh-ta'dil ilminde otorite ve seyyidü'l-huffaz olan hocası Yahya el-Kattân'ın rivayetlerine vâkıf birisi olduğu belirtilmektedir. Yahya el-Kattân'dan iki bin hadis yazdığı ve bu yazılı nüshadan rivayette bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁸³ Ayrıca İbn Mehdî'nin, Yahya el-Kattân'ın *el-Musannef*'ini dinledikten sonra, hocası henüz hayattayken bir meclis tertip etmek suretiyle rivayet ettiği nakledilmektedir.¹⁸⁴

Yahya el-Kattân'ın rivayetlerini, *Kütüb-i Sitte* müellifleri eserlerinde tahrîc etmiştir.¹⁸⁵ Yahya el-Kattân, Abdullah b. Harun döneminde Basra'da hicrî 198 senesinde, İbn Mehdî'den dört ay önce vefat etmiştir.¹⁸⁶

Ayrıca, yukarıda zikrettiğimiz hocalarının yanı sıra, kaynaklarda Abdurrahman b. Mehdî'nin çeşitli vesilelerle kendilerinden ilim/hadis aldığı şu hocaları da zikredilmektedir:

¹⁷⁸ Ahatlı, "Yahya b. Saîd el-Kattân", XXXXIII, 262.

¹⁷⁹ Ahatlı, "Yahya b. Saîd el-Kattân", XXXXIII, 262.

¹⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 293.

¹⁸¹ İbn Hibbâh, *es-Sikât*, VII, 611.

¹⁸² Halîlî, *el-İrşâd*, I, 237; Ahatlı, "Yahya b. Saîd el-Kattân", XXXXIII, 262.

¹⁸³ Hatîb, *Târîh*, XVI, 203.

¹⁸⁴ Hatîb, *Târîh*, XVI, 203.

¹⁸⁵ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 237.

¹⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 293; Zehebî, *Siyer*, IX, 187.

Eymân b. Nâbil (ö. 150/767), Abdülazîz b. Ebû Revvâd es-Sûfî (ö. 159/776), Mâlik b. Miğvel (ö. 159/775), İsrail b. Yunus (ö. 160/777), Zâide b. Kudâme (ö. 161/777), Harb b. Şeddâd el-Basrî (ö. 161/777), Ebân b. Yezîd el-Attâr el-Basrî (ö. 163/780), Hemmâm b. Yahya (ö. 164/779), Vüheyb b. Hâlid (ö. 165/781), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786), Mehdî b. Meymûn (ö. 172/788), Züheyr b. Muâviye (ö. 173/789), Ebû Avâne el-Vaddâh (ö. 176/792), Abdülvâhid b. Ziyâd (ö. 176/792), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Rebî' b. Uleyye (ö. 193/809), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Abülazz b. Abdullah el-Mâcişûn (212/827)¹⁸⁷ gibi pek çok hocası bulunmaktadır.

İbn Mehdî'nin hocaları, hadiste uzmanlaşmış önde gelen âlimlerdir. Onun, aynı zamanda küçük tâbiîn tabakasından Eymân b. Nâbil, Sâlih b. Dirhem, Yezîd b. Ebû Sâlih ve Cerîr b. Hâzim ile karşılaşmış onlardan rivayette bulunduğu belirtilmektedir.¹⁸⁸

Sonuç olarak, Abdurrahmân b. Mehdî, hadis tarihinde önemli bir yere sahip olan Hammâd b. Zeyd, Süfyân es-Sevri, Mâlik b. Enes, Şu'be b. el-Haccâc, Yahya el-Kattân ve kaynaklarda isimleri geçen pek çok muhaddisten ilim tahsil etmiştir.¹⁸⁹ Mezkûr hocalarının yazılı malzemeleri ile tasnif ettikleri kitaplarını farklı tahammül yollarıyla almış ve hadislerin yazılı belgelerden istinsah edilmek suretiyle bir sonraki nesle intikalinde önemli vazife ifâ etmiş bir âlimdir. O, aynı zamanda hocalarının hadislerini rivayet etme hususunda ehliyet sahibi ve rivayetleri diğer râvilere nazaran tercih edilen bir muhaddis olmuştur. Hadis ilminde önde gelen âlimleriyle yine bu alanda emsalsiz birer örnek olan talebelerinin arasında bir ilim köprüsü olmuştur.

¹⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 430-433; Zehebî, *Siyer*, IX, 193.

¹⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 205. Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 574.

¹⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 430-433; Zehebî, *Siyer*, IX, 193.

B. ÖĞRENCİLERİ

Abdurrahman b. Mehdî, birçok ilmî disiplinde önde gelen bir âlim olup fıkıh, hadis/sünnet ve diğer ilimlerde sözü dikkate alınan bir muhaddistir. Birçok hocadan rivayette bulunmuş ve kendisinden de birçok talebe ilim/hadis almıştır.

Abdurrahman b. Mehdî Basra'da tertip ettiği hadis meclislerinde sadece hadis rivayet etmekle kalmayıp fikhî sorulara cevaplar vererek cerh-ta'dil ile ilgili ilmî birikimini ve hocalarından tevarüs ettiği mirası aktarmıştır.¹⁹⁰

Abdurrahman b. Mehdî'nin fıkıh, hadis ve cerh-ta'dil ilminde öne çıkmış talebeleri çoktur. Biz bunlardan, sadece birkaç meşhur öğrencisine kısaca değinip diğer talebelerinin kaynaklardaki yerlerine işaret etmekle yetineceğiz.¹⁹¹

1. Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864)

Basralı muhaddislerin önde gelenlerinden Ebû Hafs Amr b. Ali b. Bahr el-Fellâs el-Bâhilî es-Sayrafî 160/777 yılında doğmuştur.¹⁹²

Basra'nın en önemli muhaddislerinden biri olan Hammâd b. Zeyd'in derslerine henüz küçükken bir süre devam ettikten sonra,¹⁹³ ileriki tahsil hayatında başta Abdurrahman b. Mehdî olmak üzere İsmail b. Uleyye, Muâz b. Muâz, Süfyân b. Uyeyne, Yahya b. Saîd el-Kattân ve Ebû Davud et-Tayâlisî gibi birçok muhaddisten hadis almıştır.¹⁹⁴ Kendisinden başta *Kütüb-i Sitte* müellifleri olmak üzere¹⁹⁵ Affân b. Müslim, Ebû Hâtim er-Râzî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî gibi birçok muhaddis rivayette bulunmuştur.¹⁹⁶

¹⁹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 251-252.

¹⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 434; Zehebî, *Siyer*, IX, 193.

¹⁹² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 355; Hatîb, *Târîh*, XIV, 117.

¹⁹³ Hatîb, *Târîh*, XIV, 117; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 1195.

¹⁹⁴ Hatîb, *Târîh*, XIV, 117; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 162-3; Başaran, "Fellâs", DİA, 1999, XII, 309.

¹⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 470.

¹⁹⁶ Hatîb, *Târîh*, XIV, 117; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 163-4.

Hicrî 216, 224 ve 236 yıllarında İsfahan'a¹⁹⁷ ve ömrünün sonuna doğru da Bağdat'a rihle yapmış olan el-Fellâs¹⁹⁸ hakkında ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *hafiz* ve *sika*,¹⁹⁹ Nesâî (ö. 303/915) ise *sâhibü'l-hadîs*, *sika* ve *hâfiz*²⁰⁰ şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Hadisleri semâ yöntemiyle almayı önemseyen el-Fellâs, Basralı muhaddislerin seçkinlerinden sayılmaktadır.²⁰¹

Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce ve Nesâî'nin tasniflerinde rivayetleri bulunan el-Fellâs,²⁰² İbn Mehdî'nin râviler hakkındaki değerlendirmelerini²⁰³ bir sonraki kuşağa aktaran önemli talebelerinden biridir.

Kaynaklarda *el-Müsned*, *el-İlel* ve *et-Târîh* adlı kitaplarının bulunduğu zikredilen²⁰⁴ el-Fellâs, Bağdat'a yakın bir mevkide 249/864 yılında vefat etmiştir.²⁰⁵

2. Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866)

Basra'nın önemli muhaddislerinden Ebû Bekr Muhammed b. Beşşâr b. Osman el-Abdî el-Basrî, 167/783 yılında Basra'da doğmuştur.²⁰⁶ Kendi ifadesiyle

¹⁹⁷ İsfahânî, *Tabakâtü'l-Muhaddisîn*, II, 192; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 165; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 1195.

¹⁹⁸ Hatîb, *Târîh*, XIV, 117; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 165; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 1195.

¹⁹⁹ Hatîb, *Târîh*, XIV, 117; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, X, 234.

²⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 165; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 1195.

²⁰¹ Hatîb, *Târîh*, XIV, 117.

²⁰² Amr b. Alî el-Fellâs'ın İbn Mehdî'den rivayet ettiği hadisler için bkz., Buhârî, *İ'tisâm* 2, 16; Müslim, *Büyü'* 1532; Tirmizî, *Tefsîrü'l Kur'ân* 80; İbn Mâce, *Tahâret* 76; *Teyemmüm* 103; *Nesâî*, *Miyâh* 10; *Tatbîk* 14, 68; *İftitâh* 10, 17, 60, 82; *Cihâd* 8, 23, 39, 48; *Tere'* ve *Atire* 3; *Sehv* 10; *Kat'ü's-Sârik* 10; *Kasâme* 37; *İşretü'n-Nisâ* 2; *Sıyâm* 43; *Buyû'* 64.

²⁰³ Amr b. Alî el-Fellâs'ın aktardığı İbn Mehdî'ye ait ricâl değerlendirmeleri için bkz., *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 23, IV, 135; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 78, 192, 339, IX, 31, 349; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 124, 224, 253; II, 76, 206; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264, II, 455; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 48, 70, 150.

²⁰⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, X, 233; Zehebî, *Siyer*, XI, 472.

²⁰⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 355; Hatîb, *Târîh*, XIV, 117; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 164.

²⁰⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 49; Hatîb, *Târîh*, II, 458; Uğur, "Bündâr, Muhammed b. Beşşâr", *DİA*, 1992, VI, 488.

Hammâd b. Seleme'nin vefat ettiği sene -hicrî 176 yılında- doğmuştur.²⁰⁷ O, kendi asıl isminden ziyade “değerli şeyleri saklayan, çok hadis ezberleyen kimse” anlamına gelen “Bündâr” lakabıyla meşhur olmuştur.²⁰⁸

Devrinin önemli ilim merkezlerinden Medine ve Bağdat'a yolculuklar yapan ve oralarda hadis rivayet eden Bündâr'ın,²⁰⁹ Basralı muhaddislerin rivayet ettiği tüm hadisleri toplayıp öğrendiği²¹⁰ kaydedilmektedir.²¹¹

Bündâr, başta Abdurrahman b. Mehdî olmak üzere, Gunder, Yahya el-Kattân, Vekî', Yezîid b. Harun ve birçok muhaddisten hadis tahsil etmiştir.²¹² Kendisinden de, *Kütüb-i Sitte* müellifleri başta olmak üzere, İbn Huzeyme, Ebû Hâtim, Zekeriyeye es-Sâcî ve İbrahim b. İshak gibi birçok meşhur muhaddis hadis nakletmiştir.²¹³

Bündâr'ı, İbn Huzeyme (ö. 311/924) *imam*,²¹⁴ Ahmed b. Abdullah el-İclî (ö. 261/875) *sika* ve *kesîru'l-hadis*,²¹⁵ Ebû Hâtim er-Râzî *sadûk*²¹⁶ ve İbn Hacer ise *sika* ve *sadûk* gibi ta'dil lafızlarıyla tevsik etmişlerdir.²¹⁷ Nitekim *kesîru'l-hadis* olarak nitelenen²¹⁸ Bündâr, ezber yeteneğinin üst derecede olmasından dolayı rivayetlerini ezberinden yoluyla nakletmiştir.²¹⁹

²⁰⁷ Hatîb, *Târîh*, II, 458.

²⁰⁸ Hatîb, *Târîh*, II, 458; Uğur, “Bündâr, Muhammed b. Beşşâr”, VI, 488.

²⁰⁹ Hatîb, *Târîh*, II, 458; Zehebî, *Siyer*, XII, 147.

²¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 511; Zehebî, *Siyer*, XII, 144.

²¹¹ Hatîb, *Târîh*, II, 458; Zehebî, *Siyer*, XII, 145.

²¹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 511; Zehebî, *Siyer*, XII, 144.

²¹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 513; Zehebî, *Siyer*, XII, 144.

²¹⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 145; İbn Hacer, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l Ma'rife, Lübnan 1963, III, 491.

²¹⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 146.

²¹⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 146.

²¹⁷ İbn Hacer, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 490.

²¹⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 146.

²¹⁹ Hatîb, *Târîh*, II, 458.

Bündâr'dan Buhârî 205, Müslim 460 rivayet eserine almış; Ebû Davud ise, ondan elli bin hadis yazdığını belirtmektedir.²²⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, *Kütüb-i Sitte* musannifleri Muhammed b. Beşşâr > Abdurrahman b. Mehdî senediyle Bündâr'dan yüz doksan (190) hadis rivayet etmiştir.²²¹ Ayrıca Bündâr, İbn Mehdî'nin râviler hakkındaki cerh-ta'dillerini²²² bir sonraki kuşağa aktaran önemli talebelerinden biridir.

Bündâr, İbn Mehdî'den sadece hadis rivayet etmeyip bunun yanı sıra fikhî ve kelâmî görüşlerinin şiiirleştirerek Basra'daki aktarıcısı olmuştur.²²³

Muhammed b. Beşşâr, Recep ayında 252/866 yılında vefat etmiştir.²²⁴

3. Ali b. el-Medîni (ö. 234/849)

İsmi Ali, künyesi Ebü'l-Hasen'dir. "es-Sa'dî, el-Medîni, el-Basrî" nisbeleriyle anılır. Aslen Medineli olup babası Abdullah, Sa'doğulları'nın azatlılarından²²⁵ 161/778 yılında Basra'da doğmuştur.²²⁶

Başta İbn Mehdî olmak üzere, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Yahyâ el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve daha birçok

²²⁰ Uğur, "Bündâr, Muhammed b. Beşşâr", VI, 489.

²²¹ Bündâr'ın İbn Mehdî'den aldığı hadisler için bkz., Buhârî, *İ'tisâm* 27; Fedâilü'l Medîne 1; Cenâiz 38; Edeb 90; Menâkıb 23; Tefsîr 2, 3, 15, 18; Müslim, Tahâret 255; Nüzür 1639; Diyet 1682; Libâs 2125; Fedâil 2486, 2514; 2533; Talâk 1480; Selem 1604; Zikir 2710, 2721, 2814; Mesâcid 618; Eşribe 2045; Zühd 3002; Ebû Dâvûd, Tahâret 41; Salât 95; Harâc 33; Menâsik 82; Tereccül 17; Menâsik 38; Edeb 112; Nikâh 45; Tirmizî, Tahâret 3, 44; Cenâiz 38; Fedâilü'l Cihâd 30; Tefsîrü'l Kur'ân 7, 11, 20; Birr ve Sıla 48; Libâs 11, 39; Nikâh 77; Deavât 1; Nikâh 14, 30; Menâkıb 110, 134; Zühd 43; Et'ime 21; Diyet 14, 21; İbn Mâce, Mukaddime 3; Tahâret 9, 16; Teyemmüm 108; Cenâiz 33, 65; Tıp 1, 8, 35; Et'ime 4, 41; Duâ 2; Diyet 5, Rehin 6; Menâsik 59; Zühd 4, 17; Fiten 5; Sayd 17; Nesâi, Tahâret 149; İmân 17; Kible 21; Menâsikü'l Hac 69; Sıyâm 13, 17, 75; Kasâme 28; Zînet 2, 16, 39; İstiâze 1; Muhârebe 26; Sıyâm 13, 23.

²²² Bündâr'ın aktardığı İbn Mehdî'ye ait ricâl değerlendirmeleri için bkz., Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 201; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 256, 328, 331.

²²³ Herevî, *Zemmü'l-keâm*, II, 194.

²²⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 49; İbn Hacer, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 491; Uğur, "Bündâr, Muhammed b. Beşşâr", VI, 488.

²²⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, V, 22.

²²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 5, 32; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 13; a.mlf., *Siyer*, XI, 41-42; Sönmez, Mehmet Ali, "Ali b. el-Medîni", *DİA*, 1989, II, 411.

muhaddisten hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Süfyân b. Uyeyne, Buhârî, Ebû Davud es-Sicistânî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim ve pek çok râvi rivayette bulunmuştur.²²⁷

İbn Mehdî'nin "Hz. Peygamber'in hadislerini bilme konusunda muhaddislerin en bilgisi"²²⁸ dediği ve Süfyân b. Uyeyne ile Yahya el-Kattân'ın "Onun benden öğrendiklerine nazaran, benim ondan öğrendiklerim fazladır" gibi ifadeleriyle yüksek konumu teslim edilen İbnü'l-Medîni, aynı zamanda ilminde de bilgi sahibi Basralı münekkit muhaddislerden biri olarak kabul edilmektedir.²²⁹ Başta Buhârî olmak üzere birçok meşhur muhaddisin övgüsüne mazhar olmuştur.²³⁰ Onun hakkında Zehebî "hâfız", "hüccet" ve "emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs" lafızlarını kullanmıştır.²³¹ Hadis münekkidleri tarafından hafız ve sika olarak kabul edilmiştir.²³²

Basra'da İbn Mehdî'nin ilminden istifade eden İbnü'l-Medîni, onun hakkında şunları söylemektedir: "Rükn ile makam arasında yemin ederim ki, hadisi İbn Mehdî'den daha iyi bileni görmedim."²³³ İbnü'l-Medîni, farklı yerlerde defalarca "Abdurrahman b. Mehdî'nin kendi döneminde insanların en bilgisi,²³⁴ olağanüstü hadis bilgisine sahip" ve "yaşadığı dönemde senedlerin kendisinde toplandığı altı kişiden biri" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca fukahâ-i seb'a olarak

²²⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 13; a.mlf., *Siyer*, XI, 42-43; Sönmez, "Ali b. el-Medîni", *DİA*, II, 411.

²²⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 12; Zehebî, *Kâşif*, II, 42.

²²⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 13; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 19.

²³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 18.

²³¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 41.

²³² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 14.

²³³ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 229; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 233; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 197; Zehebî, *Siyer*, 198; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

²³⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 289; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 233; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

bilinen âlimlerin görüşlerini Zührî ve Mâlik'ten sonra en iyi bilen İbn Mehdî olduğunu ifade etmiştir.²³⁵

İbnü'l-Medîni, râvilerin rivayetlerinin kabul veya reddedilmesinde İbn Mehdî'yi mihenk taşı olarak belirlemiştir. O şöyle der: “Eğer Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî bir râvinin terki konusunda ittifak ederlerse, ben de o râviden rivayette bulunmam. Ne zaman ki, bir râvinin terk edilmesinde görüş ayrılığına düşerlerse, o zaman ben, Abdurrahman'ın görüşünü benimserim. Çünkü Abdurrahman mutedildir. Yahya el-Kattân'a gelince, o müteşeddittir.”²³⁶ Dolayısıyla her iki muhaddis de, râvilerin değerlendirilmesinde görüşüne itibar edilen âlimlerdir.

İbnü'l-Medîni, Kûfe'ye rihle yaptığında A'meş'in hadislerini yazdığından bahsetmektedir. A'meş'in hadislerinin tamamını yazdığını düşünerek Basra'ya döner ve İbn Mehdî'nin yanına uğrar. İbn Mehdî'nin yanında öğrencilerin kalabalık olduğunu görür ve hadis rivayeti için tertip edilmiş olan bu halkanın sona ermesini bekler. Bu vesileyle hocasına, A'meş'in (ö. 148/765) hadisleri hususunda kimsenin ona üstün gelemeyeceğini söyler. Bunun üzerine İbn Mehdî, yazdığı hadisleri kendisine göstermesini söyler ve yazdığı hadisleri inceledikten sonra İbnü'l-Medîni'nin ulaşamadığı A'meş'e ait bazı hadisleri ona yazdırır.²³⁷ İbn Mehdî'nin, başka bir müzakere esnasında İbnü'l-Medîni'ye otuza yakın fikhî meselede, her konuyla ilgili birkaç hadis rivayet ettiği ve konularla ilgili Mâlik b. Enes ve Süfyân es-Sevrî'nin fetvalarını da aktardığı belirtilmektedir.²³⁸

Rivayetleri Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî tarafından kaydedilen²³⁹ İbnü'l-Medîni, İbn Mehdî'den hadis rivayet etmenin yanı sıra²⁴⁰

²³⁵ Zehebî, *Siyer*, IX, 202.

²³⁶ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 554; Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 438; 231; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281.

²³⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Mukaddemî, *et-Târîh ve esmâü'l-Muhaddisîn ve künâhüm*, (thk., Muhammed b. İbrahim el-Lühaydân), dârü'l-Kütüb ve-Sünne, tsz., 1415/1994, s.203; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 203-204.

²³⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 204.

²³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 6-7, 34.

²⁴⁰ Buhârî, *Tefsîr* 4, 5; *Deavât* 10.

onun ricâle dair değerlendirmelerini²⁴¹ de kaydetmek suretiyle kitaplaştırmış²⁴² önemli münekkit muhaddistir.

Ali b. el-Medîni, Sâmerâ'da 234 yılında vefat etmiştir.²⁴³

4. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)

İsmi Ahmed, künyesi Ebû Abdullâh'tır. "eş-Şeybânî, el-Mervezî, el-Bağdâdî" nisbeleriyle anılır. Bağdat'ta 164/780 yılında doğmuştur.²⁴⁴

Zehebî tarafından "imâm", "şeyhü'l-İslâm" olarak takdim edilen Ahmed b. Hanbel,²⁴⁵ Basra, Kûfe, Vâsıt ve Mekke gibi ilim merkezlerine yolculuk yaparak, başta İbn Mehdî olmak üzere, Yahya b. Saîd el-Kattân, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne'den hadis tahsil etmiştir. Kendisinden de Müslim b. el-Haccâc, Ebû Davud, Ebû Zür'a er-Râzî, Ali b. el-Medîni ve Yahya b. Maîn gibi pek çok muhaddis hadis dinlemiştir.²⁴⁶

Ahmed b. Hanbel, hocası İbn Mehdî hakkında şöyle söylemiştir: "Abdurrahman, meçhul birisinden hadis rivayet etse bile hüccettir"²⁴⁷ ve "Abdurrahman, hâfız, Müslümanların imamı, sika ve doğruluğun kaynaklarından biridir."²⁴⁸ Yine İbn Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî'nin Vekî'den daha sağlam olduğunu ve es-Sevrî'den nakledilen elli rivayette Vekî' ile aralarında meydana gelen ihtilafların çoğunda Abdurrahman'ın görüşlerinin tercih edildiğini ifade etmektedir.²⁴⁹

²⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 204, 382, IX, 248; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 294; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 73, 130, III, 95; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 226, II, 72; III, 138.

²⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 175.

²⁴³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXI, 33, 35; Zehebî, *Kâşif*, II, 43.

²⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 179; Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, 1989, II, 75.

²⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 177.

²⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 182.

²⁴⁷ Hatîb, *Târîh*, XI, 517; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 441; Zehebî, *Siyer*, 203.

²⁴⁸ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 232; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 233; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 198; Zehebî, *Siyer*, 200.

²⁴⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 550; Hatîb, *Târîh*, XI, 515; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 198; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 279.

Başka bir ifadesinde Ahmed b. Hanbel şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Abdurrahman ve Vekî‘ bir konuda ihtilaf ederlerse, Abdurrahman’ın görüşü tercih edilir. O, hadisleri lafzen rivayet etme taraftarıydı. Aynı zamanda onun kitabı da daha sağlamdır. es-Sevrî’den yapılan rivayetlerde elli hadiste ihtilaf ettiler. Bu ihtilaflarını araştırdık. Neticede gördük ki, Abdurrahman’ın haklı olduğu hadisler daha fazladır.”²⁵⁰ Bu örnekte de görüldüğü gibi, Ahmed b. Hanbel, hocası İbn Mehdî ile Vekî’in hadislerine vâkıftır ve karşılaştırmalı araştırma yapmak suretiyle hadislerdeki illetlerin tespitini yapmıştır. Ayrıca İbn Mehdî’yi, “lafzen hadis rivayetine önem vermesi” ve “kitabının daha düzgün olması” açısından da öncelemektedir.

Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik’in *Muvatta* adlı eserini ilk önce Abdurrahman b. Mehdî’den dinledikten sonra, aynı eseri eş-Şâfiî’den tekrar dinlemiştir.²⁵¹ İbn Mehdî’nin Bağdat yolculuğunun birincisi hicrî 180 yılında; sonuncusunun ise 185 yılında olduğuna göre,²⁵² Ahmed b. Hanbel *Muvatta*’ı bu tarihlerde ondan dinlemiş olmalıdır.

Rivayetleri Buhârî, Ebû Davud, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce tarafından kaydedilen²⁵³ Ahmed b. Hanbel, İbn Mehdî’den *el-Müsned* adlı eserinde 336²⁵⁴ ve

²⁵⁰ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 197; Zehebî, *Siyer*, IX, 194; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 280.

²⁵¹ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni’s-Salâh*, I-II, (thk. Rebî b. Hâlid Umeyr el-Medhalî), Câmîatü’l-İslâmiyye, Medine 1984, I, 264.

²⁵² Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVII, 435.

²⁵³ Zehebî, *Siyer*, XI, 181.

²⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 185, 217-218, 244, 328, 467; II, 107, 155, 299, 318, 338, 347, 349; III, 13, 42, 61, 79, 80, 122, 289, 377; IV, 58, 463; V, 26, 262, 263, 266, 274, 359, 361, 367; VI, 296, 351, 403; VII, 196, 207, 247; VIII, 113; IX, 136, 140, 142, 204, 236, 429; X, 154, 358; XI, 403, 405, 426, 665, 689; XII, 151, 165; XIII, 338, 376, 385, 387, 388; XIV, 109; XVI, 16, 40, 41, 71, 74, 75, 77, 90, 195; XVII, 64, 262, 405, 408, 415; XVIII, 34, 287; XIX, 124, 346, 348, 349-353, 355-360, 364; XX, 255-256, 261-262; XXI, 11; XXIII, 255-256; XXIV, 43, 82, 107, 260-261, 311; XXV, 274, 390, 446, 448; XXVI, 60, 67, 88, 116, 242, 327, 355, 359-360, 365; XXVII, 22-24, 63, 101, 338; XXVIII, 57, 115-116, 138, 171, 249, 291, 367-368, 378-379, 382, 415, 429, 432, 608, 614; XXIX, 20, 162, 179, 239-240, 297, 343, 344, 523, 557, 608, 615; XXX, 68, 112, 186, 330, 383; XXXI, 29, 45, 58, 112, 119-120, 126-127, 175, 266, 323, 332, 346-347, 352, 362-363, 367, 383, 478, 494; XXXII, 359, 464; XXXIII, 19, 344, 352, 396, 398, 453; XXXIV, 70, 202, 224, 240, 249, 346, 468, 487, 501, 516, 525-527;

diğer temel hadis eserlerinde de 7²⁵⁵ hadis rivayet etmiştir. Bunun yanı sıra İbn Mehdî'nin ricâle dair değerlendirmelerini²⁵⁶ de eserine kaydetmek suretiyle günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

el-Müsned adlı eseri başta olmak üzere pek çok eser telif etmiş olan Ahmed b. Hanbel, 241/855 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁵⁷

Yukarıda isimlerini kaydettiğimiz talebelerine ek olarak, Abdurrahman b. Mehdî'den hadis rivayet edip fıkıh ve ricâl ilmini tahsil eden bazı muhaddisler şunlardır:

Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), İbrahim b. Muhammed el-Ar'ara (ö. 185/801), Abdullah b. Vehb el-Mısırî (ö. 189/812), Muâz b. Muâz el-Anberî (ö. 196/811), Muhammed b. İsmail b. Uleyye (ö. 199/814), Hafs b. Amr er-Rabâlî (ö. 220/835), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Yahyâ b. Yahyâ en-Neysâbûrî (ö. 226/840), Sadaka b. Fadl el-Mervezî (ö. 226/841), Bişr b. el-Hâris el-Hâfî (ö. 227/841), Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî el-Buhârî (ö. 229/844), Yahya b. Maîn (ö. 233/847), Züheyr b. Harb (ö. 234/849), İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 235/850), Muhammed b. Hâtım b. Meymûn es-Semîn (ö. 235/850), İshâk b. Râhıye (ö. 238/852), Osman b. Muhammed b. Ebû Şeybe (ö. 239/853), Halife b. Hayyât (ö. 240/854-55), Ebû Kudâme Ubeydullah b. Saîd es-Serahsî (ö. 241/855), Muhammed b. Ebân el-Belhî el-Müstemlî (ö. 244/858), Abdurrahman b. Ömer Rüste el-İsfahanî (ö. 246/860), Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî (ö. 246/860), Muhammed b. Süleymân el-Enbârî

XXXV, 84, 89, 115, 126, 147, 167, 199, 203, 424-425; XXXVI, 51, 85, 160, 195-196, 218, 223, 314, 388, 425-426, 591; XXXVII, 74, 90, 111, 137, 151, 158, 163, 169, 177, 202, 204, 244, 257-258, 271, 394, 398, 468, 496, 498, 224-226, 264, 401, 413, 453, 530, 536; XXXIX, 26, 55, 112, 150, 157, 347-349, 397, 427, 493; XL, 80, XLII, 75, 76-77, 273, 278, 294, 296, 337, 346, 349-354, 357-359, 362; XLIII, 7, 233, 267; XLIV, 29-31, 39, 50, 69, 156, 159-161, 188, 304, 370, 404, 406, 422, 431, 456, 476, 552, 559, 561, 584, 624; XLV, 303, 309, 432, 457, 507, 550.

²⁵⁵ Müslim, Kasâme 1676; Ebû Dâvûd, Salât 169; Sıyâm 29, 58; Menâsik 89; Harâc 24; Fiten 6.

²⁵⁶ Örnekler için bkz., Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 163, II, 551, III, 54, 360; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh*, IX, 40, 108; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 349, II, 331; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 50, 180.

²⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, XI, 335; Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 76.

(ö. 246/860), İshak b. Mansur el-Kevsec (ö. 251/865), Muhammed b. Müsennâ el-Basrî (ö.251/865), Muhammed b. Beşşar Bündâr (ö. 252/866), Muhammed b. Müsennâ Basrî (ö. 252/866), Yakub b. İbrâhîm b. Kesîr ed-Devrakî (ö.252/866), İshak b. Behlûl b. Hassân et-Tenûhî (ö. 252/866), Abdullah b. Hâşim et-Tûsî (ö. 254/868), Yahyâ b. Hakîm Mukavvim (ö. 256/870), Hasen b. Arefe el-Bağdâdî (ö. 257/871), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî (ö. 258/872), Ahmed b. Sinân el-Kattân (ö. 259/873).²⁵⁸

C. FIKİHTAKİ MEZHEBİ

Abdurrahman b. Mehdî'yi daha iyi tanıyabilmemiz için takip ettiği fikhî çizgisi ile fikhî yönden öne çıkmış sahâbe ve tâbiîn kuşağının bazı önemli temsilcileri ile mensup olduğu ilmî gelenekteki konumu hakkında bilgi verilecektir.

1. Fıkıh İlminin Bazı Temsilcileri ve İbn Mehdî

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra dinî meselelerde zuhur eden ihtilafli konularda ve asr-ı saadette görülmediğinden hakkında bir delil olmayan sorunların çözümünde bazı sahâbîler meselenin çözümü için Kur'ân ve sünnetten yola çıkarak cevaplar ve çözümler üretmeye çalışmıştır. Sayıları on binleri aşan sahâbe arasında yalnızca bir kısmı Hiz. Peygamber'den sonra hadis rivayetiyle öne çıkmış ve bir kısmı da ümmetin sevk ve idaresinde görev almıştır. Bu sahâbîlerin birçoğu da Hiz. Peygamber'e yakınlığıyla tanınan kimselerdir. Onlar, Hiz. Peygamber'in yanında sürekli buldukları için O'nun hal ve hareketleri ile vahyin tebliğinde izlediği yöntem ve gayelerini iyi belleyip anlayan öncüler olarak kabul edilmektedir.²⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden hüküm çıkarabilme dirayetine sahip sahâbe sayısının on sekiz²⁶⁰ ile yüz elli²⁶¹ civarında olduğu nakledilmektedir. Bu âlim sahâbîler, daha sonraki zaman diliminde görev icabı veya dini tebliğ etmek

²⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 434; Zehebî, *Siyer*, IX, 193.

²⁵⁹ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 3

²⁶⁰ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 35.

²⁶¹ Atar, Fahrettin, "Fetva", *DİA*, 1995, XII, 489.

amacıyla gittikleri beldelerde Hz. Peygamber'den öğrendiklerini, o coğrafyada talim etmek suretiyle yaygınlaştırmışlardır. Arkalarında tâbiîn tabakasından sayılacak çok sayıda âlim yetiştirerek vahyin hayata tatbîk şekli olan sünneti onlara aktarmışlardır. Dolayısıyla bu sahâbîler, Kur'ân-ı Kerîm ile birlikte birçok hadisi de ezberlemiştir. Ayrıca onlar nassların manalarını, nâsîh ile mensuh ve delâlet yönlerinde yetkinlik sahibi, fetva ehli ve fakih olarak kabul edilmiştir.²⁶² Fetva konusunda ilmi ve ameliyle temayüz eden sahâbîler üç kısımda mütâlaa edilmiştir:

1. Birinci grupta Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe bulunmaktadır. Bunların görüşlerini en iyi bilen âlimlerin; İbn Şihâb ez-Zührî, Mâlik b. Enes ve Abdurrahman b. Mehdî olduğu zikredilmektedir.²⁶³ Nitekim Ali b. el-Medîni, İbn Mehdî'nin fetva hususunda Süleyman b. Yesâr'ın görüşlerine başvurduğunu ve İbn Yesâr'ın ise Ömer b. el-Hattâb'ın uygulamalarına referansta bulunduğunu ifade etmektedir.²⁶⁴

2. İkinci grupta Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre bulunmaktadır. Bu gruptaki sahâbenin sayısının yirmi olduğu belirtilmektedir.

3. Üçüncü grupta ise Ebü'd-Derdâ, Übey b. Ka'b, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Hasan ve Hüseyin, Hz. Peygamber'in hanımlarından Safiyye ve Hafsa ile kızı Fâtîma bulunmaktadır. Bu grupta yüz yirmi civarında sahâbenin olduğu kabul edilmekte olup çok az sayıda fetva nakledilmiştir.²⁶⁵

²⁶² Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 35-51.

²⁶³ Ali b. Medîni, Zeyd b. Sâbit'in görüşleri ve fetvaları doğrultusunda hükümde bulunanların arasında Abdurrahman b. Mehdî'yi de zikretmektedir. Bkz., Ali b. Medîni, *el-İlel*, s. 47; Ayrıca bkz., Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 353; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196.

²⁶⁴ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 233. İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Mehdî'nin isnadlarıyla nakledilen yüze yakın âsâra yer verilmektedir.

²⁶⁵ Atar, "Fetva", *DİA*, XII, 489. Fıkhî yönüyle öne çıkan bazı sahâbîlerin değerlendirilmesiyle ilgili bilgi için ayrıca bkz. Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 35-51.

İbn Mehdî'nin fetvada bilgi kaynakları arasında Hz. Ömer,²⁶⁶ Zeyd b. Sâbit,²⁶⁷ İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un²⁶⁸ zikredilmesi, konumuz bağlamında önem arz etmektedir.²⁶⁹ Zira tüm bu sahâbîler farklı münasebetlerle idarecilik, vâililik ve kadılık görevlerinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla uygulamalarıyla temayüz etmiş yönetici ve aynı zamanda fetva sahibi sahâbîlerdir. Bu bağlamda tüm bu zikrettiğimiz isimler, İslâm'ın ahkâmının uygulayıcıları olarak teşri tarihinin önemli simaları olmaları cihetiyle, faaliyetleri sünnet kapsamında mütâlâa edilmiştir. Bazıları da bilginin taşıyıcıları ve referans kaynağı olma vasfına sahip olmuştur.

Abdurrahman b. Mehdî'nin bu sınıflandırmadaki âlimlerin bilgileri ile irtibatını ve “en çok fetvada bulunan” olarak bilinen birinci gruptaki sahâbenin ilmî birikimleri konusunda yetkinliğini göstermesi açısından şu bilgiyi kaydetmeyi uygun görmekteyiz. Fesevî (ö. 277/890), *el-Ma'rife ve't-târîh*'inde Ali b. el-Medîni'den naklen, sahâbe ve tâbiîn nesline mensup kişilerin, fukahâ-i seb'anın fikhî görüşlerinde bilgi sahibi olan ve onların görüşleri çerçevesinde fetva verenlerin listesini vermektedir: Bu konuda, sahâbe arasında bilgi sahibi olanları kaydettiği liste şöyledir:

Sahâbîlerden Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd'dur. Fukahâ-i seb'adan Saîd b. Müseyyeb, Ebu Seleme b. Abdurrahman, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesud, Urve b. ez-Zübeyr, Ebû Bekr b. Abdurrahman, Hârice b. Zeyd, Süleyman b. Yesâr, Ebân b. Osman, Kabîsa b. Züeyb'dir. Sahâbe ve fukahâ-i seb'anın görüşlerini en iyi bilenler ise, İbn Şihâb ez-Zührî, Mâlik b. Enes ve Abdurrahman b. Mehdî'dir.²⁷⁰

²⁶⁶ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 233. İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Mehdî isnadıyla nakledilen yüze yakın âsâra yer verilmektedir.

²⁶⁷ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 192.

²⁶⁸ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, II, 223.

²⁶⁹ Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 353; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196.

²⁷⁰ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 353; Ayrıca bkz., Hatîb, *Târîh*, XI, 516; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196. Fukahâ-i seb'anın hadis-re'ye yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahreddin Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhu'l-Hadîs* (doktora tezi, 2016), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 105-114.

Listeye göre İbn Mehdî, bu halkanın sonuncusu ve dolayısıyla bu âlimler kanalıyla gelen sünnet ve âsâra en vâkıf bir âlim olarak takdim edilmektedir. Nitekim İbn Mehdî'nin, Süleyman b. Yesâr'ın görüşlerine önem verdiği ve fetvalarından yararlandığı da kaydedilmektedir.²⁷¹

Bu nakillerden sonra Abdurrahman b. Mehdî'nin fıkhıdaki mezhebini tespit etmeye çalışacağız.

2. Fıkıhtaki Mezhebi ve Fıkıh İlmindeki Yeri

Abdurrahman b. Mehdî'nin, hicrî II. asırda ehl-i rey-ehl-i hadis tartışmalarının merkezinde yer alan “Amel-i Ehl-i Medîne” mezhebinin önemli muhaddis fakihlerinden biri olduğu nakledilmektedir.²⁷² Devrinin meşhur muhaddis fakihlerinden ilim tahsil etmiş; Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes'e öğrencilik yaparak hadisler almış, bunun yanı sıra fikhî birikimini ve ricâl alanında ilmini artırmış,²⁷³ diğer taraftan Mâlik b. Enes'ten *Muvatta*'ı dinlemiştir.²⁷⁴ Öte yandan Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, İshak b. Râhûye ve Ali b. el-Medînî gibi büyük muhaddislere hocalık yapmış,²⁷⁵ rivayetlerini Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933) tahric etmiş²⁷⁶ ve talebelerinin tertip ettikleri meclislerde eserlerini rivayet etmek suretiyle İbn Mehdî'nin rivayetlerinden hadis ehlinin büyük çoğunluğu da yararlanmıştır.²⁷⁷ Buna ilaveten, Mâlik b. Enes hâric, *Kütüb-i Tis'a* musannifleri onun rivayet ettiği hadisleri kayıt altına almıştır.

İbn Mehdî'nin hayatını konu edinen kaynaklar, her ne kadar onun asıl uzmanlık alanının hadis rivayeti ve ricâl ilmine dair yetkinliğine yoğun atıflarda

²⁷¹ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, I, 463.

²⁷² İbnü'l-Medînî, *el-İlel*, s. 45; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 549, 550; Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, I, 233.

²⁷³ Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281.

²⁷⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 37.

²⁷⁵ Hatîb, *Târîh*, XI, 513.

²⁷⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233.

²⁷⁷ Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, II, 215.

bulunsa da, satır aralarında - göz ardı edilemeyecek derecede - onun fikhî birikimine ve fetva verme konusundaki yetkinliğine de ayrıca işaret eder.²⁷⁸

Nitekim Abdurrahman b. Mehdî'nin hadisçiliği ile ricâl tenkitçiliğinin yanı sıra en çok üzerinde durulan yönü fakihliğidir. Atanma tarihi bilinmemekle beraber Basra'da kadılık görevini ifa etmiş ve İmam Mâlik'in görüşlerinin Basra'da yayılması noktasında öncü olmuştur.²⁷⁹

Mütekaddimûn dönemi müelliflerinden İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), Ebû Nuaym (ö. 430/1038), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve müteahhirundan İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 744/1343) gibi âlimler, İbn Mehdî hakkında fukahânın büyüklerinden, rabbânî âlimlerden, hadis, sünnet ve âsâr bilgini gibi değerlendirmelerin yanı sıra onun fakih olduğunu, fikhî müktesebatının geniş ve "fetva konusunda derin bilgisinin olduğu"nu belirtmişlerdir.²⁸⁰

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde muhaddisler arasında "fikhu'l-hadîs" sahasında temayüz etmiş 23 âlimin isimlerini kaydetmektedir. Hâkim en-Nîsâbûrî, "fikhu'l-hadîs"te öne çıkan muhaddislerden ve aynı dönemde yaşayan Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) isimlerini listeledikten sonra 7. sırada Abdurrahman b. Mehdî'ye yer verir.²⁸¹

İbn Ferhûn (ö. 769/1367) *ed-Dîbâcü'l-müzheb* adlı eserinde İbn Mehdî'yi Mâlikî mezhebinin orta tabakasında ele almaktadır.²⁸² Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Mâlikî mezhebinin meşhur âlimlerini tabakalara ayırdığı *Tertîbü'l-medârik ve Takrîbu'l-mesâlik* adlı eserinde, fikhî müktesebatının genişliğini ve ricâl ilminde

²⁷⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; İbn Kudâme el-Makdisî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 479.

²⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 201; Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 479; Uğur, Abdurrahman b. Mehdî, I, 168.

²⁸⁰ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 227; Hatîb, *Târîh*, XI, 513; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 549; İbn Kudâme el-Makdisî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 479.

²⁸¹ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 63-87.

²⁸² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, I, 463.

yetkin olduğunu kaydetmektedir.²⁸³ Bu ise, İbn Mehdî'nin fikhî birikime belli râviler vasıtasıyla ulaştığına işaret etmektedir.

Zehebî (ö. 748/1348) ise, onun, diğer hususiyetlerinin yanı sıra, aynı zamanda *fakih* olduğuna dair bilgiyi nakletmek suretiyle İbn Mehdî'nin fıkıhta üstünlüğüne dikkat çekmiştir.²⁸⁴

İbn Mehdî'nin, önde gelen talebesi Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) "Fıkıhta iki kat fazla derin anlayış sahibi ol!"²⁸⁵ diye tavsiye etmesi, onun rivayetle yetinmekle meşhur olan Ehl-i hadîs sınıfından daha üst seviyede olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, mücerret rivayetle yetinilmeyip hadislerin fikhıyla da ilgilenilmesi gerektiğine dair ifadeleri de kaynaklarda çeşitli vesilelerle nakledilmektedir. Bunlara ilaveten İbn Mehdî'nin, hadis meclislerinde fikhî meselelere de yer vermesi, onun fikhî yönünün ağır bastığına işaret eder.²⁸⁶ Ona göre hüküm verirken ve hadis rivayet ederken hüsn-ü zanna yer verilmemesi gerekir.²⁸⁷ Ayrıca İbn Mehdî'nin fikhî hüküm vermek için bir kimsede bulunması gereken melekeyle ilgili koyduğu şu ölçü, onun fıkıh ağırlıklı bir ilmî kişiliğe sahip olduğuna işaret etmektedir:

Kişinin fetva konusunda yetkin olabilmesi için, sahih hadisle sahih olmayanı ayırt etmesi, her önüne gelen bilgiyle ihticâda bulunmaması ve ilmin kaynaklarını bilmesi gereklidir. Güvenilir kişilerin dışında başka bir kimsenin gelişigüzel görüşlerini ileri sürerek fetva vermek haramdır.²⁸⁸

²⁸³ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, I, 233.

²⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 194.

²⁸⁵ Şemseddin el-Makdisi el-Hanbeli, *el-Âdâbü's-şer'î ve'l-melhü'l-mer'î*, I-III, (nşr. Âlemü'l-Kütüb), y.y., ts., II, 67.

²⁸⁶ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 228; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 232-235.

²⁸⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 9.

²⁸⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 550, 553; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

Nitekim İbn Mehdî'nin sünnet ve fetvalara dair eserlerinin²⁸⁹ de olduğu göz önünde bulundurulursa, kendi dönemi şartlarında fıkıh alanında aktif bir faaliyet yürüttüğü söylenebilir.

Ayrıca kaynaklarda İbn Mehdî ile eş-Şâfiî'nin âyet ve hadislerin hükümlerine dair mütâlaa ettiklerinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda İbn Mehdî'nin, eş-Şâfiî'den “Kur'ân-ı Kerîm'in manalarını, haberlerin kabul ölçülerini, icmân delil değerini, Kur'ân ve sünnetin nâsih ve mensûhunu” içeren bir mektup yazmasını istediği aktarılmaktadır. Buna cevaben eş-Şâfiî ise, *er-Risâle* adlı eserini yazarak²⁹⁰ İbn Mehdî'nin mezkûr sorularını cevaplandırmıştır.

İbn Mehdî'nin bazı konularda Basra kadısı Ubeydullah b. Hasan el-Anberî (v. 168/784),²⁹¹ Hammâd b. Zeyd,²⁹² Süfyân es-Sevrî,²⁹³ Züfer b. el-Hüzeyl (ö. 158/775),²⁹⁴ Muhammed b. el-Hasan (ö. 189/805)²⁹⁵ gibi âlimlere muhalefet ettiğine dair bilgiler aktarılmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak İbn Mehdî'nin herhangi bir konuyla ilgili sadece hadis rivayet etmek ve bilgi taşıyıcıları olan râvileri cerh-ta'dîle etmek yönüyle kendisini sınırlamayıp âyet ve hadislerin mana ve delâletleri üzerine de yoğunlaştığını göstermektedir. Aynı zamanda bu durum, Ehl-i rey ve Ehl-i hadis üyelerinin birbirlerine çeşitli ilmî ziyaretler gerçekleştirdiğini de göstermektedir. Nitekim Mekke'de İbn Mehdî'nin, Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820), Abdülkerim b. Muhammed el-Cürcânî (ö. ?) ve Süleymân b. Davud el-Attâr (ö. ?) ile aynı mecliste müzakerede buldukları ve yanlarına Hanefî fakihlerinden Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) de gelip halkaya katılarak münazara yaptıkları kaydedilmektedir.²⁹⁶

²⁸⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

²⁹⁰ Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfiî*, I, 230; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; Zehebî, *Siyer*, X, 44.

²⁹¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 555.

²⁹² Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 554; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233.

²⁹³ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh et-ta'dîl*, II, 237; Zehebî, *Siyer*, IX, 201.

²⁹⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 564.

²⁹⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 565.

²⁹⁶ Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfiî*, I, 181; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 565.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Abdurrahman b. Mehdî, Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) görüşleri doğrultusunda ilmi faaliyette bulunmuştur. Mâlik b. Enes'in yanında uzun süre kalmış birisi olarak İbn Mehdî'nin, doğal olarak hocasının düşünme biçimi ile içtihat usulünü de öğrenmiş olduğunu varsayabiliriz. Yahya b. Saîd el-Kattân'ın da, Mâlik b. Enes'in birikimine sahip ve onun ilim kaynakları ile istinbatının müşahhas şekli *Muvatta*'a İbn Mehdî'den daha vâkıf birisinin olmadığını bildirmektedir.²⁹⁷ Tüm bunlar, İbn Mehdî'yi Basra'nın muhaddis fakihlerinden birisi olması konusundaki yaygın kanaati pekiştirmesinin yanı sıra "Amel-i Ehl-i Medîne" geleneğinin Basra'daki temsilcisi²⁹⁸ olması yönünden de haklı bir unvan ve şöhretinin göstergesidir.

3. Mâlikî Mezhebinin Basra'daki İlk Temsilcisi

Abdurrahman b. Mehdî, yaşadığı dönemin önde gelen fakihlerinden kabul edilmektedir. İbn Mehdî, Basra'da kadılık görevini üstlenmiştir. "Amel-i Ehl-i Medîne", fukahâ-i seb'anın görüşleri ile bazı muhaddis-fakihlerin fetvaları doğrultusunda fikhî istinbâtlarda bulunup hüküm vermiştir.²⁹⁹ Onun fıkıhta ve fetva konusunda ehliyetli olduğuna dair birçok nakil bulunmaktadır.³⁰⁰

Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), İbn Mehdî hakkında "Kendi dönemindeki âlimlerin en bilgelisidir"³⁰¹ diyerek ilminin derinliğini ifade etmektedir. Hakkında kısıtlı bilgi verilen İbn Mehdî'nin oğlu Musa b. Abdurrahman b. Mehdî (ö ?), Mâlik b. Enes'in fetvaları doğrultusunda Basra'da ilk görüş beyan eden kişinin

²⁹⁷ Hatîb, *Târîh*, XI, 518; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 197.

²⁹⁸ Hatîb, *Târîh*, XI, 516.

²⁹⁹ İbn Ebû Hâtîm, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil* II, 243; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, I, 233; Uğur, "Abdurrahman b. Mehdî", I, 167; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, II, 214.

³⁰⁰ Hakim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, (thk., Seyyid Mu'zim Hüseyin), Daru'l Kutubi'l İlmîyye, Beyrut 1977, s. 68; Ebû Bekr el-Mervezî, Ahmed b. Muhammed b. Haccâc, *Ahbâru's-şü'yûh*, (thk., Âmir Hasan Sabrî), Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, Beyrut 2005, s. 158; Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi'l hadîs*, I, 479.

³⁰¹ İbn Ebû Hâtîm, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil* II, 228; Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 479; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196.

babası olduğunu ifade etmektedir.³⁰² Muâz b. Muâz el-Anberî (v. 196/811) ise “Basra’da kadılık makamı için Abdurrahman b. Mehdî’den daha ehliyetli birisini bilmiyorum...”³⁰³ demektedir. Kaydettiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, İbn Mehdî, devrin ulemâsı arasında temayüz edip ilmî birikimini göstererek otorite olduğunu ispat etmiştir.

Abdurrahman b. Mehdî’nin biyografisine yer veren ricâl ve tabakât kitapları ile özel olarak fukahâ ve muhaddislerin tabakalarının biyografileri için hazırlanan kitaplarda onun fikhî yönünün genişliğine dair bilgilere yer verilmesi önemlidir.³⁰⁴

Ebû İshâh Şîrâzî (ö 476/1083), *Tabakâtü’l-fukahâ* adlı eserinde İbn Mehdî’yi Basralı fakihler arasında zikretmektedir.³⁰⁵ Ayrıca Medine’nin ilmî birikiminin kaynağı ve otoriteleri ile “Amel-i Ehl-i Medîne” merkezli tesis edecek ilmî geleneğin güçlü referans kaynaklarının ilmî miraslarına vukufiyet konusunda Zührî ve Mâlik’ten sonra İbn Mehdî’nin olduğu yönünde kaynaklarda birçok bilgi aktarılmaktadır.³⁰⁶ Bu ve aktardığımız bilgilerden yola çıkarak; İbn Mehdî’nin fikhî görüşlerinin, Kûfe merkezli rey ekolünden farklılık arz ettiği söyleyebilir.

İbn Mehdî’nin fikhî yaklaşımında, Ehl-i hadis özellikleri görülmele beraber genellikle Hicaz merkezli “Amel-i Ehl-i Medîne” ve tâbiîn ekolü çizgisinin belirgin olduğu söylenebilir. Bunun sebebi, hayatının önemli yıllarını Hicaz’da Mâlik b. Enes’in yanında geçirmiş olmasıdır.³⁰⁷ İbn Mehdî, uzun süre

³⁰² Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Menâkibü’ş-Şâfiî*, I-II, (thk., Seyyid Ahmed Sakr), Mektebetü Daru’t Tûras, Kahire 1970, I, 231;

³⁰³ Hatîb, *Târîh*, XI, 516.

³⁰⁴ İbn Ebû Hâtîm, *Mukaddimetü el-Cerh ve’t-ta’dîl* II, 227; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, I, 233; İbnü’s-Salâh, *Tabakâtü’l-fukahâi’ş-Şâfiyye*, I-II, (thk. Muhyiddin Ali Vecib), Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1992, I, 546; Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi’l-hadîs*, I, 479; İbn Receb, *Şerhu İlelü’t-Tirmizî*, I, 196; Zehebî, *Tabakâtü’l-huffâz*, I, 241.

³⁰⁵ Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *Tabâkatü’l-fukahâ*, (thk. İhsan Abbas), Dâru Râidi’l-Arabî, Beyrut 1970, s. 87.

³⁰⁶ Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi’l-hadîs*, I, 379; İbn Receb, *Şerhu İlelü’t-Tirmizî*, I, 196. Ayrıca örnekler için bkz. İbn Ebû Hâtîm, *Mukaddimetü el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 243. Zehebî, *Siyer*, IX, 202.

³⁰⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, I, 235.

Mâlik'in yanında kalmış ve ondan istifade etmiştir.³⁰⁸ Bu ilmî beraberliğin neticesinde Mâlik'ten *Muvatta*'ı okuyarak (kıraat) almış ve rivayet hakkını elde etmiştir.³⁰⁹ Mâlik'in ilmî titizliğine şahit olup *Muvatta*'ı aldıktan sonra "İslâm dininde Allah'ın kitabından sonra Mâlik'in *Muvatta*'ından daha sağlam bir kitap bilmiyorum"³¹⁰ der ve "Geliniz! Size gözlerin kendisi gibi birisini görmediği kişiden rivayette bulunayım" diyerek İmam Mâlik'ten rivayet ettiği belirtilmektedir.³¹¹ *Muvatta*'ın rivayet edilmesi, mücerret hadis rivayeti olmaktan ziyade, Medine amelinin ilmî birikimini yansıtan bir fıkıh külliyyatının fikhî konularda bir ölçü olarak kabul edilerek Basra muhitinde ilim ehline sunulması olarak görülebilir.

Sonuç olarak Abdurrahman b. Mehdî, Mâlikî,³¹² Şâfiî³¹³ ve Hanbelî³¹⁴ tabakât kitapları içerisinde zikredilmektedir. Mezkûr tabakât kitaplarında onun adı, mezhep imamlarıyla ilgili mesailerinin bahsedilmesi münasebetiyle geçmektedir. Bu bilgiler ise, tek başına İbn Mehdî'nin mezkûr mezhebin müntesibi veya aktarıcısı olması açısından yeterli ve ikna edici bir bilgi olmadığı belirtilmelidir. Zira "Amel-i Ehl-i Medine'nin üzerine oldukları sünnet, Irak ehlinin hadislerinden daha hayırlıdır"³¹⁵ şeklindeki değerlendirmesi, mensup olduğu veya en azından tarafı olduğu ekolün anlaşılması açısından önemlidir. İbn Mehdî'nin "Amel-i Ehl-i Medine"yi benimseyenler içerisinde gösterilmesinin daha makul olacağı kanaatindeyiz. Eserlerde onun içtihadta bulunduğu dair

³⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 205.

³⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh et-ta'dil*, II, 232; Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, I, 353, 714; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 198.

³¹⁰ Zehebî, *Siyer*, IX, 205; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, *Dîvânü'l-mübtedei ve'l-haber fi târihi'l-Arab ve'l-Berber ve men âsarahüm zevi's-şe'ni ve'l-kiber*, (thk. Halil Şehâde), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, VII, 684.

³¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178. Şah Veliyullah Dihlevî, *Muvatta*'nın on altı râvisinin tercemeleri ile isnadlarını kaydetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyullah Dihlevî, *Büstanü'l-Muhaddisîn*, (çev. Ali Osman Koçkuzu), DİB Yayınları, Ankara 1986, s. 29-62.

³¹² Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 87.

³¹³ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü fukahâi's-eş-Şâfiî*, I, 543-5.

³¹⁴ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 206-7.

³¹⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, I, 79.

birçok rivayet bulunsa da, İbn Mehdî'nin, fıkıhçılığında çok hadis rivayetinde ve cerh-ta'dilde şöhret bulduğunu söylenebilir. Nitekim bazı âlimlere göre³¹⁶ Abdurrahman b. Mehdî, fukahâ-i seb'a şahsında Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Abbâs'ın ilmî geleneğini devam ettiren muhaddis fakihtir.

D. KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Abdurrahman b. Mehdî, fıkıh, sünnet bilgisi, cerh-ta'dil ve ilelü'l-hadis ilminde otorite olmasının yanı sıra kelâmında da sözüne itibar edilen ve görüşlerine müracaat edilen bir âlimdir. Birçok kaynakta ona atfedilen ve senetli bir şekilde kendisine nispet edilen kelâmî görüşleri nakledilmektedir.

1. İmanın Artması veya Azalması

Çeşitli mezhep ve fırkaların ileri sürdüğü kelâm meseleleri hakkında tartışmaya girmekten hoşlanmayan ve kelâmın zındıklığa kadar götüreceğini ifade eden İbn Mehdî'nin temel tutumu, Kur'an ve sünnetin zâhiriyle sahâbe ve tâbiîn görüşlerine dayanmak olmuştur.³¹⁷

Selefin çoğunluğuna göre iman; tasdik, söz ve amelden oluşur. Ameller de imandan sayılır. Bu konuda İbn Mehdî de aynı istikamette görüş bildirmiştir. İmanın artması veya eksilmesi konusunda "arttığı" görüşündedir. Muhammed b. Ebân (ö. 244/858), İbn Mehdî'ye imânın mahiyeti ve kapsamı ile ilgili şu soruyu yöneltir:

"İman, söz ve amel midir?" İbn Mehdî: "Evet" der. Tekrar "Artar ve eksilir mi?" diye sorar. İbn Mehdî: "Artar, her söz diğer bir sözden daha güzeldir."³¹⁸

2. Halku'l-Kur'an Meselesi

Mihne, Abbâsî halifelerinden Me'mûn (ö. 218/833), Mu'tasım (ö. 227/842) ve Vâsık (ö. 232/847) döneminde bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen adlandırmadır.³¹⁹

³¹⁶ Ali b. Medîni, *el-İlel*, s. 45; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 233; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196.

³¹⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 560-561.

³¹⁸ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I, 333; Mağravî, *Mevsûatü mevâkifi's-selef*, III, 188.

Kaynakların kabul ettiği genel görüşe göre “halku’l-Kur’ân” meselesi hicrî II. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Halku’l-Kur’ân tartışmalarının ortaya çıkmasında iç ve dış sebeplerin etkili ve tetikleyici olduğu belirtilmektedir.³²⁰ Bunu ilk defa kelâmî bir bağlamda tartışanın Ca’d b. Dirhem (ö. 124/742) ve Cehm b. Safvân (ö. 128/745-6) olduğu kaydedilmektedir.³²¹ Bişr b. Gıyâs el-Merîsî’nin (ö. 218/833), her ne kadar Cehm b. Safvân’a yetişemediyse de onun konuyla ilgili görüşlerini benimseyip Basra’da propagandasını yaptığı nakledilmektedir. Bu bağlamda Abdurrahman b. Mehdî de kendi görüşlerini bildirmek suretiyle ona karşı tavrını ortaya koymuştur.³²²

Cehmiyye, İslâm dünyasında ortaya çıkan ilk fırkalardan biridir. Cehmiyye Muattıla ve Cebriyye-i Hâlise olarak da adlandırılıyordu. Bu isimlendirme bazen kelâm ve felsefeyle meşgul olanların genelini ifade etmek için kullanılıyordu.³²³

Abdurrahman b. Mehdî “Halku’l-Kur’ân”, “arş” ve “istivâ” konuları etrafında Cehmiyye’ye karşı itirazlarını dile getirmiş ve sert bir dil ile tenkit etmiştir. İbn Mehdî konuyla ilgili şöyle der:

Cehmiyye, Kur’ân’ı Kerîm’in Allah’ın sözü olduğunu inkâr etmeleri ve semâda/gökte hiçbir şeyin olmadığını söylemelerinden dolayı; onlarla evlenilmez ve onlar vâris de olanmazlar.³²⁴

İbrahim b. Ziyâd es-Sebelân (ö. ?), İbn Mehdî’ye Kur’ân’ın mahlûk olduğunu söyleyen kişi hakkında ne düşündüğünü sorduğunda o şöyle cevap verir:

Eğer elimde yetki olsaydı köprü üzerinde durur ve Kur’ân’ın mahlûk olup olmadığını sorardım. Eğer bir kişi ‘Kur’ân mahlûktur’ derse, kellesini vurur, nehre atardım.³²⁵

³¹⁹ Yücesoy, Hayrettin, “Mihne”, *DİA*, 2005, XXX, 26-27.

³²⁰ İlyas Çelebi-Hayrettin N. Güdekli, “Kelâm İlminin Teşekkülü ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi”, *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes’esi 5*, (İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi), Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 387-9.

³²¹ Yücesoy, “Mihne”, XXX, 26.

³²² Zehebî, *Mizân*, I, 332.

³²³ Gölcük, Şerafettin, “Cehmiyye”, *DİA*, 1993, VII, 234.

³²⁴ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I, 180.

Abdurrahman b. Mehdî, Kur'ân'ın mahluk olmadığı görüşünü çok net bir şekilde ortaya koyan âlimlerdendir. Özetle aktardığımız bu bilgilerden sonra İbn Mehdî'nin Hulefâ-i Râşidîn hakkındaki görüşlerine temas edeceğiz.

3. Hulefâ-i Râşidîn Hakkındaki Görüşü

Abdurrahman b. Mehdî'nin "imamların efdaliyeti" konusundaki görüşü ve "Hz. Peygamber'den sonra en faziletli olan kişinin" kim olduğuna dair aktaracağımız ifadesi, bu konudaki teşri anlayışını akli istidlaller ile naslardan uzaklaşmanın yaygın bir telakki kabul edilmesine karşın, İslâm fikhının ilk uygulayıcıları olarak bu iki ilk halifeyi öne çıkarması "sünnetin neliği" konusuna ışık tutması yönünden önem arz etmektedir.

Hulefâ-i Râşidîn'in, Hz. Peygamber ile sahâbîler nezdindeki konumuna dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in, kendisinden sonraki halifenin ümmeti sevk ve idarede yapacakları icraatlarına yönelik insanların itaat etmesi gerektiği konusunda bağlayıcı ifadeleri bulunmaktadır. "Benim sünnetime ve râşid halifelerin sünnetine sarılın"³²⁶ hadisinde, ümmetin yönetimine talip olacak halifelerin diğer sahâbeden ayrıcalıklı ve öncelikli olmaları gerektiği söylenmiştir. "Râşid halifeler" kavramının ilk dört halifeyi kapsadığı görüşü genel kabul görmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Şüphesiz ben, sizin aranızda ne kadar yaşayacağımı asla bilmiyorum. Bundan dolayı benden sonraki (şu) iki kişiye uyun"³²⁷ diyerek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i işaret etmiştir.

İbn Mehdî'ye göre "Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlisi Ebû Bekir ve Ömer'dir".³²⁸ Bu bağlamda buna ilaveten "Ebû Bekir ve Ömer'in uygulamaları sünnettendir"³²⁹ demesi bir yönden fikhî tartışmalarda Kur'ân ve sünnet ahkâmının uygulayıcısı olan ilk iki halifeye yönelik ta'n girişimlerine karşı

³²⁵ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I, 172.

³²⁶ Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Davud, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16.

³²⁷ İbn Mâce, Mukaddime 11.

³²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 202.

³²⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 351; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 437.

bir ifadedir. Buna ek olarak İbn Mehdî, ‘Hz. Osman’ın Ebû Bekir ve Ömer’de olmayan sabır ve insanları Mushaf etrafında birleştirmesi şeklinde iki hasletinin olduğunu³³⁰ söylemektedir. Resûlullah’ın, onları daha ön plana çıkarmasının birçok sebebi vardır. Onların Hz. Peygamber’e tâbi olmaları, yakın çevresinde bulunmaları, karar ve uygulamalarında sünnete uygun hareket etmeleri, sadakatleri ve imanlarının kuvveti, İslâm’ı bildikleri tarzında birçok nedenden dolayı diğer sahâbilerle karşı onları öncelemiştir. Ayrıca bu halifelerin yüksek konumu, akranları tarafından bizzat belirtilmiştir.³³¹

Dolayısıyla İbn Mehdî bu konuda kendi görüşünü ortaya koyarak iki halifenin uygulama ve faaliyetlerini sünnetten saymıştır. Bir farkla ki o; “Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman bu ümmetin en faziletlieleridir”³³² der ve Ali b. Ebû Tâlib’i zikretmez. Bu tutumunu farklı açılardan değerlendirmek mümkündür. Hz. Ali’yi zikretmemesinin nedeni olarak Şîî grupların onun adına yaptığı uygulamalar ve ona isnad ettikleri faaliyetler ile haberlerin Hz. Peygamber’e (a.s) nisbetinde şüphenin varlığı böyle bir yaklaşıma sevk etmiş olsa gerek.

İbn Mehdî’nin Hz. Ali aleyhinde herhangi bir şey söylediğine rastlanmamıştır. Dolayısıyla ilk üç halifeyi zikredip de Ali b. Ebû Tâlib’i zikretmemesi ona yönelik aleyhtarlık olarak yorumlanmaya müsait değildir. Kaldı ki, aleyhte yorumlamayı gerektirecek ne doğrudan delalet eden ifadeler, ne de dolaylı olarak kendisine atfedilebilecek işaretler bulunmaktadır. Aksine, Hz. Ali’nin, Abdullah b. Abbâs’ı kendi idaresine isyan edenlerle müzakere yapmak üzere görevlendirdiği olayla ilgili rivayetin aktarıldığı senedde İbn Mehdî’nin geçmesi bu konuya ayrıca ışık tutmaktadır.³³³

³³⁰ Ebû’l-Fütûh et-Tâî, Muhammed b. Muhammed b. Ali, *Kitâbü’l-erbain fî irşâdi’s-sâirîn*, (thk. Abdüssettar Ebû Ğudde), Dâru’l-Beşâiri’l İslâmiyye, y.y., 1999, s. 49; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, (thk. Amr b. Ğurâme el-Amravî), Dâru’l-Fikr, y.y., 1995, XXIX, 250.

³³¹ Uraler, Aynur, *Sünnet’e Bağlılık*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 375, 382.

³³² İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 202.

³³³ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, *Hasâisü emiri’l-mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib*, (thk. Ahmed Mîrîn Belûşî), Mektebetü’l Muallâ, Kuveyt 1406, s. 195.

Abdurrahman b. Mehdî'ye göre İslâm ahkâmının uygulayıcıları olarak ilk iki halifenin uygulamaları ile ashâbın âsârını kendi içtihadlarına medar kılmış ve bu anlayışının gereği olarak sahabîlerin uygulamalarının korunması yönünde gayret sarfetmiştir.

4. Allah'ın Zatı ve Sıfatları Meselesi

Müşebbihe, yaratılmış varlıkları Allah'a benzetme sonucuna götüren teviller ile teşbihleri benimsemiş bir gruba verilen isimdir.³³⁴

Abdurrahman b. Mehdî'nin akâid ile ilgili görüşlerine bakıldığında, Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda "selefi" bir anlayış benimsediği görülmektedir. Zira İbn Mehdî, "Allah'ın zatı ve sıfatları" konusunda tevil yapılmaması, aksine nasslarda nasıl geçiyorsa öylece kabul edilmesi gerektiği anlayışını benimsemiş bir âlimdir.

İbn Mehdî, Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili genel nitelik taşıyan bir kural koymuştur. O konuyla ilgili şöyle ilke benimsemiştir:

"Allah'ın zatı, sıfatları, duyması (*sem'*), görmesi (*basar*), yüzü (*vecih*), eli (*yed*) hakkında varid olan âyet ve hadisler -ki anlamları zâhir olarak bilinen şeylerdir- vehme, teşbihe ve te'vile varılmadan alınır."³³⁵

Konuyla ilgili İbn Mehdî ve mezkûr fırkanın bir müntesibi arasında vuku bulmuş şu olayı olduğu gibi aktarmayı uygun bulmaktayız. İbn Mehdî'nin talebelerinden el-Kavârîf (ö. 235/849) olayı şöyle nakletmektedir:

Abdurrahman b. Mehdî'nin, Ca'fer b. Süleymân el-Hâşimî'nin oğullarından bir gence (namaz sonrası) "Yerinde otur!" dediğini işittim. Bunun üzerine genç, insanlar dağılana kadar yerinde oturdu. İnsanlar dağıldıktan sonra da Abdurrahman ona şöyle dedi: "Evladım! Şu kasabada bulunan dine aykırı eğilimleri ile ihtilafları biliyorsun. Senin durumun dışında tüm bunlar insanların gevşek davranmalarından kaynaklanıyor. Bana ulaştığına göre, yönetim sizin elinize geçene kadar da insanların içinde bulunduğu bu durum yine de tehlikeli

³³⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Müşebbihe", *DİA*, 2006, XXXII, 156.

³³⁵ Zehebî, *Arş*, I-II, (thk. Muhammed b. Halife b. Ali et-Teymî), *İmâdetü'l-bahsi'l-ilmiyye bi-Câmiati'l-İslâmiyye*, Medîne 2003, II, 460.

görünmemektedir. Ancak yönetim sizin elinize geçince sorunlar daha da büyüyüp güçleşecektir.” dedim. Bunun üzerine “Neden Ey Ebû Saîd?” diye sorunca, Abdurrahman “Bana ulaştığına göre Allah’ın zatı hakkında konuşuyor, onu vasfedip birşeylere benzetiyormuşsun!” karşılığını verdi. Genç: “Evet Ey Ebû Saîd! Bakıp düşündük de Allah’ın mahlûkatı için insandan daha güzel ve daha öncelikli bir şey bulamadık” diyerek Allah’ın sıfatları hakkında konuşmaya başlayınca Abdurrahman şöyle der: “Evladım! Yavaş ol! Önce mahlûk olanın sıfatları hakkında konuşalım. Şayet mahlûk hakkında aciz kalırsak bunu yaratanın sıfatları konusunda daha fazla aciz kalacağız. Şu‘be’nin eş-Şeybânî’den naklen aktardığı şu hadisi açıkla bakalım: “Evet, işte o anda Peygamber, rabbinin en büyük ayetlerinden birini (Cebrail’i) gördü.”³³⁶ Bu ayet hakkında Abdullah (b. Mes’ûd) şöyle demiştir: “Resulullah (s.a.v.) Cebrail’i altı yüz kanatlı olarak gördü.

Abdurrahman bunları söylerken genç de öylece bakıyordu. Abdurrahman şöyle devam etti: “Evladım! Ben bu kanatlardan beş yüz doksan yedisini çıkartıp soruyu senin için daha da kolaylaştırırım. Bana üç kanatlı olup da, üçüncü kanadının Allah’ın iki kanadı yerleştirdiği yer dışında yerleştirildiği bir mahlûk söyle de öğrenelim!” Bunun üzerine genç şöyle dedi: “Ey Ebû Saîd! Biz mahlûku vasfetmekten aciz kalmışken yaratıcı konusunda elbette ki daha fazla aciz kalacağız! Sen de şahit ol ki, eski söylediklerimizden vazgeçiyor ve Allah’tan beni bağışlamasını diliyorum.”³³⁷

Görüldüğü gibi, Abdurrahman b. Mehdî “Allah’ın Zatı ve Sıfatları” konusunda selefî bir anlayış benimsemekte ve kendisine zât ve sıfatların açıklaması yahut te’vîli ile ilgili konuları ve sorulan soruları yoruma (te’vîl) gitmeksizin, nasslarda nasıl zikrediliyorsa öylece kabul edilmesi gerektiğini vurgulayarak cevaplamıştır.

İbn Mehdî’nin kelam konuları etrafındaki görüşlerinin izahından sonra, onun hadisin farklı konularına dair telif ettiği eserlerinin tespitine geçebiliriz.

³³⁶ Necm 53/18.

³³⁷ Ebû Nuaym, *Hilyet*, VI, 560-561.

E. ESERLERİ

Abdurrahman b. Mehdî'nin hayatından bahseden kaynaklar, onun pek çok eser telif ettiğini kaydetmektedir. Bunun yanı sıra, hocalarının yazılı nüshalarını ve kendilerine yetişemediği muhaddislerin eserlerini çeşitli usullerle aldığı ve cem ettiğinden de bahsedilmektedir.³³⁸ İbn Mehdî, yaklaşık 63 yıllık hayatında, çok sayıda hocadan ilim tahsil etmenin yanı sıra pek çok talebe yetiştirerek kitap telif etmiştir. Bu eserlerinin çoğu, günümüze ulaşmasa da başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere, önemli hadis ve tefsir kaynaklarında onun senediyle gelen birçok rivayet kaydedilmektedir. Ancak aşağıda isimlerini kaydedeceğimiz eserlerinin günümüze ulaşıp ulaşmadığıyla ilgili elimizde bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla tasnif ettiği kitaplarının içeriği ve rivayetlerin işleniş tarzı hakkında herhangi bir fikir sahibi olmamızı engellemektedir. Şurası bir gerçektir ki, o, hadis alanında farklı konuları içeren değişik türlerde kitap telif etmiş ve buna delalet eden birçok ifadeler ile kayıtlar kaynaklarda çeşitli vesilelerle nakledilmiştir.³³⁹

İbn Mehdî'nin doğrudan *Musannef*, *Câmi'* ve *Sünen* sahibi olduğuna dair bir kayıt olmamakla beraber, "ilk musannifler" başlığı altında zikredilen muhaddislerle beraber isminin geçmesinden yola çıkarak, onun da bu türlere dahil bir eser telif ettiği kanısına varılabilir. Ancak başlangıçtan itibaren bu adla yapılmış tasnif çalışmalarını belirtmek üzere kullanılan "*sannefe*" veya "*sâhibü't-tesânîf*" gibi nitelemeler, bu tür eserlerin varlığına delâleti bakımından kesinlik ifade edip etmediği net olmadığı yönde bazı değerlendirmeler yapılmıştır.³⁴⁰ Buna ek olarak, İbn Mehdî'nin hadis kitabı telif ettiğine dair pek çok önemli kayıt bulunmaktadır.

Örneğin, Tirmizî (ö. 279/892), tasnif faaliyetinde bulunan muhaddisleri zikrettiği bahsinde Abdurrahman b. Mehdî'ye de yer vermiştir. Tirmizî konuyu şöyle takdim eder:

³³⁸ Bkz. Tezin Birinci Bölüm'ünün "Seyahatleri" ile İkinci Bölüm'ünün "Kullandığı Hadis Tahammül Yöntemleri" adlı başlığı.

³³⁹ İbn Kudâme el-Makdisî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, II, 159; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 82.

³⁴⁰ Hatiboğlu, "Musannef", XXXI, 235.

Hadislerin tasnifine çalışıp bu hususta rehberlik eden birçok muhaddis vardır. Hişâm b. Hassân, Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc, Saîd b. Ebû Arûbe, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme, Abdullah b. el-Mübârek, Yahya b. Zekeriya b. Ebû Zâide, Vekî' b. el-Cerrâh, Abdurrahmân b. Mehdî ve birçok ilim ve fazilet sahibi kimseler hadis tasnifinde bulunup öncü olmuştur.³⁴¹

Nitekim münekkid ve muhaddis fakihlerden olan Abdurrahman b. Mehdî'ye *es-Sikât* adlı eserinde yer veren İbn Hibbân, onun hadisleri ezberlediğinin yanı sıra toplayıp (*cem'*) tasnif ettiğini de kaydetmesi, bu konudaki bir diğer önemli bilgidir.³⁴² Hadis eserlerinin varlığına delâlet eden başka bir kayıta ise, İbn Mehdî'nin hadis rivayet ettiği ve "sika" ve "hâfız" olarak takdim edilen Hemedân kadısı yeğeni Ebû Bekir b. Ebû'l-Esved'in (ö. 223/837),³⁴³ onun rivayetlerini bir arada topladığı bir çalışmasının olduğunu ve onları gördüğünü aktarmaktadır.³⁴⁴

Muhaddisler, farklı zaman dilimlerinde hadis edebiyatının farklı tasnif türleri çerçevesinde eser telif ettikleri bilinmektedir. Ancak İbn Mehdî'nin telif ettiği kitapların *câmi'*, *sünen* veya *musannef* türü eserlerden hangisini dikkate alarak telifte bulunduğu dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, ona nispet edilen hadis kitaplarının alt başlıklarından oluşan bölümlerinin isimleri, *câmi'* ve *sünen* türü eserlerin muhtevasına benzerlik arzettiği intibasını oluşturmaktadır. Tüm bu izahlardan sonra, İbn Mehdî'ye nispet edilen eser isimleri ve konuyla ilgili *Kütüb-i Sitte*'de onun senediyle gelen hadislerin yerleri kaydedilecektir.

³⁴¹ Tirmizî, *el-İlelü's-sağîr*, (thk., Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr.) Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ,tsz., s. 738; a.mlf, *Sünen*, (Sünen'in sonunda), VI, 233; Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s. 82.

³⁴² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 373.

³⁴³ Hatîb, *Târîh*, XI, 254; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963, II, 491.

³⁴⁴ İbn Ebû Hatim, *Takdime*, I, 339; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 301; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 76.

1. Kitâbü's-Sünne³⁴⁵

Muhaddislere göre sünnet veya hadis, genelde Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri³⁴⁶ ile yaratılış ve ahlâkî özelliklerine verilen ad³⁴⁷ olarak bilinmekle birlikte bu eserin ismindeki “sünne” kelimesi “Resûlullah ile ashâbının akâid alanında takip ettiği yol” anlamına gelmektedir. Nitekim ilk dönem hadis merkezli kitapların müellifleri, bidat, ehl-i rey, heva ve dalâlet ehlinde uzak olduklarını ifade etmek amacıyla eserlerine “Kitâbü's-Sünne”, “Şerhu's-sünne”, “Usûlü's-sünne” gibi isimler vermişlerdir.³⁴⁸

İbn Mehdî'nin, dönemindeki bidat olarak nitelendirilen fırkalara karşı Kitâb ve Sünnet çerçevesinde cevap verilmesi gerektiğine dair tutumunu daha önce aktarmıştık. Bu münasebetle o, konuyla ilgili bir kitap telif edilmesi yönünde öğrencilerine tembihte bulunmuştur.³⁴⁹ Günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen bu eserin bahsettiğimiz minvalde telif edildiği söylenebilir.

2. Kitâbü's-Salât³⁵⁰

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe döneminden itibaren namaz, seferde ve hazardous olmak üzere Hz. Peygamber'in uygulama ve açıklamalarına uygun şekilde İslâm toplumunda hayatın içindeki bir ibadet olarak intikal ettirilmiş, namazın farziyeti konusunda herhangi bir ihtilaf meydana gelmemiştir. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra farklı coğrafyalara dağılan sahâbîlerin rehberliğini yaptıkları toplumlarda namazın kılınışı ve rükünleriyle ilgili bazı farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Muhaddisler de bu konuyla ilgili Resûlullah'tan aktarılan rivayetler ile sahâbîlerden gelen uygulamaları derleyip tasnif etme ihtiyacını göz önünde bulundurarak konuyla ilgili eserler telif etmişlerdir.

³⁴⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

³⁴⁶ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 3.

³⁴⁷ Ammad Ali Cuma, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, (çev. Yavuz Köktaş), İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 13.

³⁴⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 563-564, 566; Çelebi, “Kitâbü's-Sünne”, *DİA*, XXVI, 115-116.

³⁴⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 563-564, 566; Kâdî İyâd, *Tertîbü'l medârik*, I, 235.

³⁵⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

Ayrıca hadis kaynaklarında yer alan Resûl-i Ekrem'in namazla ilgili fiilî, kavli ve takriî sünnetleri muhaddisler ve fakihler tarafından namazın çeşitleri, rekat sayıları, vücûb ve sıhhat şartları, rükunleri, kılınış biçimleri ve benzeri konular ayrıntılı birşekilde incelenmiş ve tasnif ettikleri eserlerinde bu hususlara değinmişlerdir. Genelde musannef türü eserlerde namazla ilgili bahisler, taharet bâbından/kitabından sonra ibadetlerin ilki olarak “Kitâbü's-salât” başlığı altında ele alınır.³⁵¹

Abdurrahman b. Mehdî de namazla ilgili bazı hadisleri cem etmek suretiyle kitap telif etmiştir. Konuyla ilgili bazı kayıtlar bulunmaktadır.³⁵²

Buhârî *Sahîh*'inde 1,³⁵³ Müslim *Sahîh*'inde 11³⁵⁴, Ebû Davud *Sünen*'inde 4,³⁵⁵ Tirmizî *Sünen*'inde 8,³⁵⁶ İbn Mâce *Sünen*'inde 11³⁵⁷ ve Nesâî *Sünen*'inde 8³⁵⁸ adet hadisi Abdurrahman b. Mehdî senediyle Kitâbü's-salât bölümünde kaydetmiştir.

3. Kitâbü't-Teslîm³⁵⁹

Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere, namazda selam vermekle ilgili bir telifdir. Bu da *Kitâbü's-salât*'ın alt başlığı olabileceği tahmin edilmektedir. Kaynaklarda aktarıldığına göre, İbn Mehdî'nin, tahiyyattan sonra abdestin bozulması durumunda namazın tamamlanmayacağına dair görüşünden bahsedilmektedir. O bu görüşünü Ehl-i reye karşı dile getirmiştir. Dolayısıyla ona göre namazda selâmdan önce abdest bozulursa, namaz tamamlanmış sayılmaz. O, namazın sahih olabilmesi için iftitâh tekbiri ve selâm arasında abdestli olunması

³⁵¹ Yaşaroğlu, M. Kamil, “Namaz”, *DİA*, 2006, XXXII, 352. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerhu et-ta'dil*, I, 334.

³⁵² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 334; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

³⁵³ Buhârî, *Salât* 28.

³⁵⁴ Müslim, *Salât* 453, 454, 459; *Mesâcid* 618, 660, 677, 692, 771, 795, 809; *Salâtü'l-Müsâfirîn* 763.

³⁵⁵ Ebû Davud, *Salât* 18, 30, 95, 169.

³⁵⁶ Tirmizî, *Salât* 10, 71, 80, 94, 107, 144; *Vitr* 2; *Cuma* 21.

³⁵⁷ İbn Mâce, *Mevâkîtü's-Salât* 6; *İkâmetü's-Salât* 6, 19, 25, 68, 84, 85, 127, 179, 186.

³⁵⁸ Nesâî, *Cuma* 14, 35; *İstiskâ* 3; *Salâtü'l-Havf* 1; *Salâtü'l-İdeyn* 6, 16, 26, 32.

³⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *Takdime*, I, 339.

gerektiği görüşündedir.³⁶⁰ Anlaşıldığına göre İbn Mehdî ile akranları arasında konuyla ilgili ihtilaf zuhur etmiş ve onun da bu mevzuda bir kitap telif etme yoluna gittiğini anlaşılmaktadır.

4. Kitâbü'd-Diyât

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye* adlı eserinde adı geçen bu *Kitâbü'd-diyât* adlı eseri,³⁶¹ devrin geleneği göz önünde bulundurulacak olursa diyet ve onunla ilgili hükümleri içerdiği söylenebilir.

Diyet, İslâm şeriatinde kasten veya hataen (yanlışlıkla) adam öldürme ve kişinin farklı uzuvlarını yaralamalarda mağdur tarafa ceza veya kan bedeli olarak ödenen mal/tazminat ile ilgili bir konudur.³⁶²

İbn Mehdî'nin yeğeni Ebû Bekir b. Ebü'l-Esved (ö. 223/837), dayısından işiterek (semâ) hadislerini alırken, kendisine *Kitâbü'd-diyât*'ı da rivayet ettiğini haber vermektedir.³⁶³

Müslim *Sahîh*'inde 2,³⁶⁴ Tirmizî *Sünen*'inde 2,³⁶⁵ İbn Mâce *Sünen*'inde 1³⁶⁶ ve Nesâî *Sünen*'inde 8³⁶⁷ adet hadisi Abdurrahman b. Mehdî senediyle *diyet* konusu altında kaydetmiştir.

5. Kitâbü'r-Rikâk³⁶⁸

Devrin geleneği göz önünde bulundurulacak olursa, eserin, Hz. Peygamber, ashâbı ve tâbiûnunun ibadet, ihlas, tevekkül, doğruluk, tevazu, kanaat gibi ahlâkî konulara dair sözleri ile yaşam tarzlarını ihtiva ettiği söylenebilir.³⁶⁹

³⁶⁰ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 419.

³⁶¹ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 109.

³⁶² Bardakoğlu, "Diyet", IX, 473; Erdoğan, *Fıkıh Terimleri ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 107.

³⁶³ Zehebî, *Mîzân*, I, 438. Ayrıca bkz. İbn Ebû Hatim, *Takdime*, I, 339; Ebû Tâlib el-Mekkî, I-II, *Kûtu'l kulûb*, I, 301.

³⁶⁴ Müslim, Kasâme 1676; Diyet 1682.

³⁶⁵ Tirmizî, Diyet 14, 21.

³⁶⁶ İbn Mâce, Diyet 5.

³⁶⁷ Nesâî, Kasâme 28, 32, 37, 40; Kat'û's-Sârik 10.

³⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 76.

Hemedân kadılığı yapmış olan Ebû Bekir b. Ebü'l-Esved,³⁷⁰ İbn Mehdî'nin rivayetlerini bir arada topladığı çalışmasının olduğunu ve onları gördüğünü haber vermektedir. Ebû Bekir b. Ebü'l-Esved bu rivayetleri “*asıl*” olarak adlandırmaktadır.³⁷¹ O, İbn Mehdî'nin *Kitâbü'r-rikâk* adlı kitabını dinledikten sonra yazarak (imlâ) aldığını bildirmektedir.³⁷²

Müslim *Sahîh*'inde 3,³⁷³ Tirmizî *Sünen*'inde 3³⁷⁴ ve İbn Mâce *Sünen*'inde 2³⁷⁵ adet hadisi Abdurrahman b. Mehdî senediyle *rikâk/zühd* konusu altında kaydetmiştir.

6. Kitâbü'l-Fiten³⁷⁶

Fiten, Hz. Peygamber'den sonra İslâm toplumunda zuhur edecek olan her türlü olumlu ve olumsuz olayların genel adlandırmasıdır. Bu türe dâhil olan *Fiten Edebiyatı*, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin derlendiği özel bir telif türüdür.³⁷⁷ Her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da -kaynaklardan edindiğimiz bilgi ışığında- konuyla ilgili ilk eser sahibinin Abdurrahman b. Mehdî olduğu söylenmektedir. Fiten edebiyatı alanında ilk eser telif eden müellifin Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) olduğu yönünde de bazı tespitler bulunmaktadır.³⁷⁸

İbn Mehdî ve İbn Hammâd'ın vefat tarihlerini dikkate aldığımızda, mezkûr araştırmanın “kendi alanında kaleme alınmış ilk kitap”³⁷⁹ kaydıyla vardığı sonuç

³⁶⁹ Ahmet Yıldırım, “Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühd İle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, sy. 20, yıl: 2008, s. 122-3; Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhu'l-Hadîs*, s. 131-132.

³⁷⁰ Hatîb, *Târîh*, XI, 254; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1963, II, 491.

³⁷¹ İbn Ebû Hatim, *Takdime*, I, 339; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 301.

³⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 76.

³⁷³ Müslim, Zühd 2975, 3002, 3002.

³⁷⁴ Tirmizî, Zühd 14, 43, 46.

³⁷⁵ İbn Mâce, Zühd 4, 17.

³⁷⁶ Kâsım Ali Sa'd, *Cemheretü'l-fukahâi'l-Mâlikiyye*, I-III, Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Dubay 2002, II, 665.

³⁷⁷ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 83.

³⁷⁸ Akyüz, Ali, “el-Fiten ve'l-Melâhim”, *DİA*, 1996, XIII, 153-154.

³⁷⁹ Akyüz, “el-Fiten ve'l-Melâhim”, XIII, 153.

isabetli görünmemektedir. Bu karışıklığı “günümüze ulaşan ilk eser” özelinde bakmamız kaydıyla önleyebiliriz. Nuaym b. Hammâd, İbn Mehdî'nin talebelerinden ve hocasının ricâle dair görüşünü aktaran ravilerinden biridir.³⁸⁰

Müslim'in *Sahîh*'inde 1,³⁸¹ Ebû Davud'un *Sünen*'inde 2,³⁸² Tirmizî'nin *Sünen*'inde 2³⁸³ ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde ise 2³⁸⁴ hadis, Abdurrahman b. Mehdî senediyle *fiten* konusu altında kaydedilmiştir.

7. Kitâbün fi'l-Fetvâ

Abdurrahman b. Mehdî'ye göre, söz ve görüşleri yazılabilecek zatlar üçtür: Hz. Peygamber (s.a.v.), sahâbe ve tâbiîn. Bunlar dışındaki kişilerin söz ve görüşleri yazılmaz, yani dinde delil olarak kayıt altına alınmaz.³⁸⁵ İbn Mehdî'ye atfedilen *Kitâb fi'l-fetvâ*³⁸⁶ adlı eser, naklettiğimiz bilgidен anlaşıldığı üzere ilk izlenim olarak Hz. Peygamber (s.a.v.), sahâbe ve tâbiîn'in dinî hükümlerle ilgili verdikleri fetvalarının dökümünü içeren bir eser olması ihtimal dâhilindedir. İleride aktaracağımız bilgiler, bizi, mezkûr kitabın içeriği hakkında bu kanaate varmamız doğrultusunda etkilemiştir.

Daha önce kaydettiğimiz üzere, İbn Mehdî, dinî konularda fetva verdiği zaman sahâbeden Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs ve Hz. Âişe'nin tercih ve fetvalarına müracaatta bulunur ve buna ilaveten fukahâ-i seb'anın da görüşlerine başvururdu.³⁸⁷

Bu bağlamda Fesevî'nin (ö. 277/890) *el-Ma'rife ve't-târîh*'inde Ali b. el-Medîni'den naklen, sahâbe ve tâbiîn neslinden fukahâ-i seb'anın fikhî görüşlerine dair bilgi sahibi olan ve onların görüşleri çerçevesinde fetva verenlerin listesini

³⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 189.

³⁸¹ Müslim, *Fiten* 2949.

³⁸² Ebû Davud, *Fiten* 1, 6.

³⁸³ Tirmizî, *Fiten* 21, 62.

³⁸⁴ İbn Mâce, *Fiten* 5, 20.

³⁸⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 199.

³⁸⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

³⁸⁷ Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 353; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196.

verdiği kısımda İbn Mehdî'nin bu halkanın sonuncusu ve dolayısıyla bunların kanalıyla gelen sünnet ve âsâra en vâkîf kişi olarak kaydedilmesi konumuz açısından önemli bir kbidir.

Başka bir kayıta Ali b. el-Medîni, hocası İbn Mehdî'nin fikhî meselelerde müracaat ettiği ve esas aldığı kavillerin isnadını şu şekilde vermektedir: Abdurrahman b. Mehdî → Mâlik b. Enes → Süleymân b. Yesâr → Ömer b. el-Hattâb.³⁸⁸

Kâdî İyâz'ın kaydettiğine göre, İbn Mehdî, *fetva* ve *sünnet* konusunda eser telif etmiştir. es-Semâdihî (ö. ?), onun mezkur iki eserini de gördüğünü söylemektedir.³⁸⁹ Bu eserin, bu bilgiden hareketle fikhî sahasında fetva ve icraatlarıyla öne çıkmış ve meşhur olmuş mezkur büyük şahsiyetlerin fetvalarını içerdiği söylenebilir. Ali b. el-Medîni, hac konusunda kendi ashâbı içerisinde bilgisiyle ön plana çıkmış Süleymân ismindeki bir zat ile beraber hocalarını sınamak ve fikhî konularda bazı meseleleri müzakere etmek üzere evine gittiklerinden bahsetmektedir. Bu müzakerede otuz civarında fikhî mesele tartışıldığı ve her iki öğrencisine de konuyla ilgili bir veya iki hadis rivayet ettiği belirtilmektedir. Nitekim meselelerin müzakeresinin akabinde, tartıştıkları konularla ilgili olarak “Mâlik’e sordum”, “Süfyân’a (es-Sevrî) sordum”, “Ubeydullâh b. el-Hasan’a sordum” demek suretiyle verdiği fetvaların kaynağını da açıkladığına dair bilgi kaydedilmektedir.³⁹⁰ Mezkûr eserin günümüze ulaştı dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

8. Ricâl İlmine Dair Kitabı

Abdurrahman b. Mehdî'nin râviler hakkında da bir kitap telif ettiğinden bahsedilmektedir.³⁹¹ Ayrıca çeşitli kaynaklarda İbn Mehdî'nin etrafındaki bazı talebelerinin, onun cerh-ta‘dile dair değerlendirmelerini kayıt altına aldıklarından bahsedilmektedir.

³⁸⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, I, 463.

³⁸⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

³⁹⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 234.

³⁹¹ Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 80.

İbn Mehdî'nin cerh-ta'dile yönelik değerlendirmelerinin kayıt altına alındığına dair Yahya b. Yahya, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen ifadeler tespit edilmiştir.³⁹² Özellikle Ali b. el-Medînî'nin İbn Mehdî ve Yahya el-Kattân'a ait râvi değerlendirmelerini içeren beş cüzden oluşan kitap tasnifinin olduğu kaydedilmektedir.³⁹³ Ancak, İbn Mehdî'ye ait bu konuyla ilgili herhangi bir kitabın günümüze ulaşım ulaşmadığı bilinmemektedir.

9. Tefsir ile İlgili Çalışması

Kaynaklarda tefsire dair bir çalışmasının ismine doğrudan atıf yapılmıyor olsa da, İbn Mehdî'nin Yahya b. Saîd el-Kattân ve Süfyân es-Sevrî ile beraber konuyla ilgili müzakerelerinin olduğu yönde bazı bilgiler zikredilmektedir. Ayrıca İbn Mehdî'nin "Hadis, Kur'an'ı tefsir eder"³⁹⁴ şeklindeki açıklamasından da anlaşılacağı üzere, hadislerin Kur'an-ı Kerîm'in açıklamaları olduğu ve herhangi bir ayetle ilgili bir haber, bu açıdan önem arzedeceği açıktır.

Örneğin, Yahya b. Saîd el-Kattân, Nebe suresinin 38. âyetinin tefsiriyle ilgili hadisi İbn Mehdî→Ebû Muâviye isnadıyla kendisinden yazarak aldığını bildirmektedir.³⁹⁵

İbn Ebû Hâtîm (ö. 327/938), İbn Mehdî ile Süfyân es-Sevrî'nin Kur'an-ı Kerîm'in tefsiriyle ilgili müzakerede bulduklarına dair önemli bir bilgiyi kaydetmektedir. Naklettiği bilgi; İbn Mehdî'nin tefsire dair yürüttüğü çalışmasına işaret etmesi ve Süfyân es-Sevrî'nin hadis birikimi ve tefsire dair yazılı malzemeleri ile tefsire konu olan hadislere vukufiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir. İbn Mehdî şöyle der:

Süfyân (es-Sevrî), Mushafı eline alır ve sırasıyla ayetleri tefsir ederdi. Bir keresinde ayetleri tefsir ederken: "Bu ayet hakkında sende herhangi bir şey var

³⁹² Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 80; A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 45; Turhan, *Rical Tenkidinin Gelişimi ve Doğuşu*, s. 413.

³⁹³ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, (Abdullah'ın rivayeti), III, 320, 360. Tezin İkinci Bölüm'ününün "İbn Mehdî'ye Ait Rical Tenkidinin Tedvini ve Nakli" adlı başlığı.

³⁹⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 16.

³⁹⁵ Muhammed b. Amr b. Ahmed el-İsfahânî el-Medînî, *Kitâbü'l-letâif min ulûmi'l-meârif*, y.y., 2004, s. 131.

mı?” diye sordu. Ben ise: “Hayır!” diye cevap verdim. Bunun üzerine o: “Böyle bir âyetin tefsiri hakkındaki rivayeti (kitabına yazmayı) nasıl ihmal edersin?!” dedi.³⁹⁶

Naklettiğimiz her iki rivayetten de anlaşılacağı üzere, İbn Mehdî'nin tefsir ile ilgili bir çalışmasının olduğu anlaşılmaktadır.

Buhârî *Sahîh*'inde 8,³⁹⁷ Müslim *Sahîh*'inde 3³⁹⁸ ve Tirmizî *Sünen*'inde 17³⁹⁹ adet hadisi Abdurrahman b. Mehdî isnadıyla *tefsîr* konusu altında kaydetmiştir.

DEĞERLENDİRME

Abdurrahman b. Mehdî hıfzı, güvenilirliği, sağlamlığı, celâleti ve itkânı hususunda ittifak edilen âlimlerden biridir. Hayatını hadislerin çıkış yerlerine ve râvilerini araştırmaya adanmış ve uzman münekkit (cihbiz) muhaddisler arasında dâhil olmuştur.⁴⁰⁰ Basra'da Hammâd b. Zeyd, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes'in en sağlam talebelerinden kabul edilmektedir.

Abdurrahman b. Mehdî, dönemindeki âlimler arasında en fakih, râvilerin durumlarına Yahya b. Saîd el-Kattân'dan daha vâkîf olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda dünya ve din işlerinde örnek bir şahsiyet olup hadis bilgisinin çok olduğu, fetva konusunda kendisine müracaat edilen, Süfyân es-Sevrî'nin hadislerinde en ehliyetli, hıfz ve itkânı en sağlam ve aynı zamanda Basra'nın en meşhur ve güvenilir hadis şeyhlerinden biri olarak zikredilmektedir.⁴⁰¹

Abdurrahman b. Mehdî, kendi dönemindeki itikâdî mezheplere karşı eserler telif etmiş ve aktif olarak faaliyet göstermiş musannif bir muhaddistir.

³⁹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, I, 116.

³⁹⁷ Buhârî, *Tefsîr* 2-5, 18, 15.

³⁹⁸ Müslim, *Tefsîr* 3017, 3030, 3033.

³⁹⁹ Tirmizî, *Tefsîru'l Kur'ân* 3, 6, 7, 10, 11, 20, 26, 41, 77, 78, 80, 86; *Fezâilü'l Kur'ân* 12, 18, 19.

⁴⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl* I, 251;

⁴⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 436-438; Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 477-479; İbn Hacer, *Tahrîzü Takrîbi't-Tehzîb*, I-II, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şuayb el-Arnaûd), y.y., tsz., II, 350.

Kaynaklarda her ne kadar onun cerh-ta‘dil ve hadis rivayeti yönü öne çıkarılsa da, fakihliğinin yanı sıra kelâm ilminde de önde gelen bir âlim olduğunu söylenebilir.

Netice olarak Abdurrahman b. Mehdî, zamanının önde gelen âlimlerine talebe olmuştur. Bu talebelik döneminde hocalarının yanında uzun süre kalmış ve bunun yanı sıra bir muhaddiste bulunması gereken ahlâkî ve ilmî özellikler ile disiplini de almak suretiyle ilmî kişiliğini oluşturmuştur. Bununla beraber İbn Mehdî, hocalarının hadis tahammül ve edasındaki yöntemleri ile cerh-ta‘dildeki tutumlarını da almak suretiyle ilim geleneğinin devamcısı olma niteliğini sürdürmüştür.

Fakhî yönüyle öne çıkan Abdurrahman b. Mehdî, hadisleri ezberlemenin yanı sıra fikhin çeşitli konularında kitap telifinde bulunmuştur. O, bu alana büyük bir katkı sağlamış, kendisinden sonra hadislerin muhafazasının sağlanmasında öncü olmuş ve sistematik tasnifte temayüz etmiştir. Nitekim musannif âlimlerden olma vasfını da kazanmıştır.

Abdurrahman b. Mehdî'nin yetişmesinde şahsî kabiliyetinin yanı sıra, yaşadığı Basra ve seyahat ettiği ilim merkezlerindeki karşılaştığı meşhur muhaddislerin ve onların gayretleriyle tesis edilmiş ilmî bir geleneğin önemli bir yeri olmuştur.

Basra'da kazâ görevine en layık görülen ve bu görevini hakkıyla ifa etmiş olan Abdurrahman b. Mehdî yaşamı boyunca ilmî bir gayret ve mücadele içinde bulunmuş ve 63 yaşında 198/813-14 yılında Basra'da vefat etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

I. GÜVENİLİRLİĞİ, HADİS SAHASINDAKİ EHLİYETİ VE TABAKASI

Bu bölümde Abdurrahman b. Mehdî'nin güvenilirliği, hadis sahasındaki ehliyetini kazanma süreci, muhaddislerin tabakalarındaki yeri ve cerh-ta'dil sahasında öne çıkmış âlimlerin İbn Mehdî'ye yönelik değerlendirmeleri ile onun hakkındaki görüşlere yer verilip ilmî yetkinliği tespit edilmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda “semâ”, “kıraat/arz”, “kitâbet”, “icâzet” ve “münâvele” gibi kullandığı ve kullanılmasını uygun gördüğü rivayet metotları yanında hadis tahammül ve edâ yöntemleri hakkında da bilgi verilecektir. Nitekim İbn Mehdî'nin çok hadis rivayet etmesi, ilmî derinliği ve üslubu gibi durumları göz önünde bulundurularak hadis rivayetinde ne gibi ölçüleri dikkate aldığı da tespit edilecektir.

A. GÜVENİLİRLİĞİ

Hicrî II. asrın âlimlerinden Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814), cerh-ta'dilde güvenilir bir münekkit, ricâl ilminde söz sahibi, hadis hâfızı, sünnet ile âsârı takip eden muhakkik bir muhaddistir. Fıkıh alanında büyük âlimlerden olup birçok ilim ehlinin de övgüsüne mazhar olmuştur.⁴⁰² Aynı zamanda İbn Mehdî, ta'dil edilmeye ihtiyaç duymayan sayılı muhaddislerden biridir.⁴⁰³

Abdurrahman b. Mehdî'nin, gerek yaşadığı belde, gerekse ilim yurtlarının önemli merkezlerinden sayılan Basra Medresesi'nin yetiştirdiği ilim halkasının bir mensubu olmasından dolayı⁴⁰⁴ hadis ilimlerle ilgili cerh-ta'dilde önemli bir konuma sahiptir. Birçok muhaddis, hadis ilmindeki konumu ile güvenilirliği hakkında onun farklı yönlerine işaret ederek bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

1. Hadisçiliği Hakkında Muhaddislerin Görüşleri

Abdurrahman b. Mehdî hadis ilminde yüksek bir konuma sahiptir. Onun hadisteki konumunu birçok âlim çeşitli cümlelerle ifade etmektedir.

⁴⁰² İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 227; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 549.

⁴⁰³ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 92.

⁴⁰⁴ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 87-91; İbn Kudâme el-Makdisî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadis*, I, 477.

Tabakât ve tarih türü eser telif eden müellifler, Abdurrahman b. Mehdî'yi çok hadis rivayette bulunan manasında “kesîru'l-hadîs” ve “seyyidü'l-huffâz” olarak nitelendirmektedir.⁴⁰⁵ Bilindiği gibi bu tabirler muhaddis tabakalarının ta'dil mertebelerinin en üstü olarak kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle “hâfız”, yüz bin hadisi, metni ve râvilerinin hallerini, adalet ve zabt bakımından durumlarını ve onların hocaları ile talebelerinin rivayetlerini bilen ve karşılaştırmalı bir şekilde tahlil eden muhaddisler için kullanılmaktadır.⁴⁰⁶

Abdurrahman b. Mehdî, hadis ilminde, yaşadığı dönemin ileri gelenlerinden birisiydi. Yahya b. Maîn onun hakkında *emîru'l mü'minîn fi'l-hadîs* değerlendirmesini yapmıştır.⁴⁰⁷

Cerh-ta'dil imamı ve bu sahada önemli bir yeri olan Yahya b. Saîd el-Kattân şöyle der: “İbn Mehdî'nin uyu(kla)rken *semâ* edeceği hadis, bana *imlâ* ile alınan hadisten daha sevimlidir.” Başka bir ifadesinde ise onun Mâlik'in râvileri arasındaki mevkiini şu sözleriyle belirtmektedir: “İbn Mehdî'nin Mâlik b. Enes'e *kıraati*, diğer râvilerin Mâlik'ten yaptıkları semadan *esbettir*.”⁴⁰⁸

Hadis usulü edebiyatı tarihinde önemli bir yeri olan *er-Risâle*'yi İbn Mehdî'nin arzusu üzerine yazan Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204/820), İbn Mehdî hakkında “Hadis konusunda, dünyada onun bir benzerini tanımadım”⁴⁰⁹ demek suretiyle onun şöhretini açıkça ifade etmiştir. Ali b. el-Medîni'den nakledilen bir rivayette ise onun “Rükn ile makam arasında yemin ederim ki, hadisi İbn Mehdî'den daha iyi bileni görmedim”⁴¹⁰ dediği kaydedilmektedir. eş-Şâfiî ile Ali b. el-Medîni'nin ricâl/hadis alanında İbn Mehdî gibi bir benzerini

⁴⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 218; Sâlihî, *Tabakât*, I, 477; Zehebî, *Siyer*, VII, 589.

⁴⁰⁶ İbn Kudâme el-Makdisî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 59; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 109.

⁴⁰⁷ Beyhakî, *Hilâfiyyât beyne imâmeyn*, II, 486.

⁴⁰⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 234.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 194; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281.

⁴¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 229; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 197; Zehebî, *Siyer*, 198; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

görmediklerini söylemeleri, onun ne derece güvenilir bir muhaddis olduğunu göstermektedir.

Hocası ile uzun ilmî mesaisi olan Ahmed b. Hanbel'den İbn Mehdî hakkında şu değerlendirmeler nakledilmiştir: “Sanki Abdurrahman b. Mehdî hadis için yaratılmış biriydi”⁴¹¹ ve “Abdurrahman, meçhul birisinden hadis rivayet etse bile hüccettir.”⁴¹² Abdullah b. el-Mübârek ise “Abdurrahman ile karşılaşip onun ilminden faydalanmayan kişi çok şey kaybetmiş olur”⁴¹³ Diyerek onu övmüş ve onun hadis konusundaki başarı ve maharetinin ne kadar üstün olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç itibarıyla, muhaddislerce bildirilen tüm bu kanaatler, Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis/sünnet ile cerh-ta'dil ilmindeki tavır ve duruşuyla kendi zamanındaki ve sonraki âlimler için bir dayanak ve öne çıktığı konularda bir nevi “mihenk taşı” konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla akranları ve öğrencileri için İbn Mehdî, imam/önder olarak kabul edilmektedir.

2. Sika, Sebt ve Hâfız Olarak Kabul Edilmesi

Tabakât kitapları içerisinde önemli yere sahip olan İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında, Abdurrahman b. Mehdî'nin hadisteki vasıfları şu şekilde nitelendirilmektedir: “Sika ve hadis bilgisi çok olan birisidir.”⁴¹⁴ Muhammed b. Abdullah es-Sekûnî onun hakkında “O sikadır”⁴¹⁵ ifadesini kullanmıştır. Ebû Hâtim de şöyle söylemektedir: “Abdurrahman b. Mehdî, Hammâd b. Zeyd'in ashâbı arasında *esbet* olanıdır. O, *imam* ve *sikadır*.”⁴¹⁶ Cerîr er-Râzî ise “Onun gibisini görmedim. Hadise vâkıf ve hâfız bir âlimdir”⁴¹⁷ demektedir. Ebû Davud

⁴¹¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 550; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 198.

⁴¹² Hatîb, *Târîh*, XI, 517; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 441; Zehebî, *Siyer*, 203.

⁴¹³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 234-235. Süfyân es-Sevrî'nin şeyhlerinin isimlerinde ve rivayetlerinde İbnül-Mübârek ile düştüğü görüş ayrılığına ve neticede İbn Mehdî'nin haklı çıktığına dair örnek için bkz. İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 241-241.

⁴¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 299.

⁴¹⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

⁴¹⁶ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 233; İbn Hacer, *Tehzîbi't-Tehzîb*, VI, 281.

⁴¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 228; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 197.

ise “Bize *sika* olan rivayet etti”⁴¹⁸ der ve İbn Mehdî’yi ta‘dil mertebesinin en üst vasfı olan *sika* derecesiyle nitelendirir. Yine Ebû Hâtim “İbn Mehdî *sika*, hayırhah, doğruluğun kaynağı, sâlih bir Müslümandı”⁴¹⁹ ifadelerini kullanmıştır.

Muâviye b. Sâlih b. Ebû Ubeydillah ed-Dımaşkî, Yahya b. Maîn’e Basra *şeyhleri* arasında *esbet* olanın kim olduğu sorulduğunda, onun “Abdurrahman b. Mehdî’nin *esbet* olduğu” şeklindeki cevabını nakletmektedir.⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel’den ise Abdurrahman b. Mehdî hakkında şu değerlendirmeler nakledilmiştir: “Abdurrahman b. Mehdî, hadis için yaratılmış biriydi”,⁴²¹ “Abdurrahman, meçhul birisinden hadis rivayet etse bile hüccettir”,⁴²² “Abdurrahman hâfız, Müslümanların imamı, *sika* ve doğruluğun kaynaklarından biridir.”⁴²³

Hanefî fakihi ve hadis hâfızı Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî (ö. 762/1360) ise, İbn Mehdî’yi hadis imamı ve hâfızı olarak nitelendirmektedir.⁴²⁴

Sonuç itibariyle hadis âlimleri, Abdurrahman b. Mehdî’nin cerh-ta‘dilde yetkinliği, hadis rivayetinde güvenilirliği ile hıfzı ve itkânına işaret etmişlerdir.

3. Bazı Muhaddislerle Karşılaştırılması

Abdurrahman b. Mehdî hadis rivayeti, hadis ilimleri ve özellikle ilelü’l-hadîs alanında sahip olduğu önemli konumdan dolayı, kendisinden önce yaşamış ve kendisine hocalık yapmış bazı muhaddislerle çeşitli yönlerden karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar, ilmî derinliğini ve hadisçiler arasındaki yerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

⁴¹⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, I, 235.

⁴¹⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, I, 233.

⁴²⁰ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve’t-ta‘dil*, II, 232.

⁴²¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 550; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 198.

⁴²² Hatîb, *Târîh*, XI, 517; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVII, 441; Zehebî, *Siyer*, 203.

⁴²³ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve’t-ta‘dil*, II, 232; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, I, 233; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 198; Zehebî, *Siyer*, 200.

⁴²⁴ Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbu’r-râye li tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye*, I-IV, (thk., Muhammed Avvame), Müessesetü’r Rayyân, Beyrut 1997, III, 202.

Hüseyin b. İdris'in naklettiğine göre İbn Ammâr şöyle der: "İbn Mehdî ve Vekî' benim için *sebt*dir. İbn Mehdî *hâfiz* ve *esbardır*. Vekî' ise *efdalü fadlandır*. İbn Mehdî, fikhî ihtilafları iyi bilirdi. Vekî' ise Kûfelilerin görüşlerine meylederdi."⁴²⁵

Ebû Hâtim'e göre Hammâd b. Zeyd'in ashâbı arasında Abdurrahman b. Mehdî *esbettir*. O, *imam* ve *sikadır*. O aynı zamanda Yahya b. Saîd'den *esbet* ve Vekî' b. el-Cerrâh'tan *etkan* bir âlimdir. Çünkü İbn Mehdî, Süfyân es-Sevrî'ye hadisleri arz ettiğini⁴²⁶ söylemektedir. Bu ve yukarıdaki rivayette Abdurrahman b. Mehdî, iki muhaddisle mukayese edilmekte ve İbn Mehdî'nin üstünlüğüne işaret edilmektedir. Ayrıca Ali b. el-Medîni'ye Süfyân'ın ashâbı arasında kimin *esbet* olduğu sorulduğunda o, Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî'nin olduğunu söylemiştir.⁴²⁷

Hadis ve ricâl münekkidi Yahya b. Saîd el-Kattân, İbn Mehdî'nin Süfyân es-Sevrî'nin A'meş'ten yaptığı rivayetlerde kendisinin doğrudan A'meş'ten yaptığı rivayetlerde daha ehliyetli ve öncelikli olduğunu söylemektedir.⁴²⁸ Yahya el-Kattân, kendisini onunla mukayese ederken İbn Mehdî kendisine muhalefet ettiği zaman, İbn Mehdî'nin rivayetlerinin esas alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Ali b. el-Medîni, fukahâ-i seb'adan olan ve aynı zamanda "fikhü'l-hadîs"te öne çıkan âlimlerinin isimlerini saydıktan sonra, onların görüşlerine vukufiyet noktasında Zührî ve Mâlik b. Enes'ten sonra en bilgili kişinin İbn Mehdî⁴²⁹ olduğunu ileri sürmüştür. Başka bir sözünde de: "Basra'da Yahya b. Saîd el-

⁴²⁵ Hatîb, *Târîh*, XI, 517; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

⁴²⁶ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 234; Hatîb, *Târîh*, XI, 517; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 197; Süfyân es-Sevrî'den yapılan rivayette Yahya el-Kattân ve Vekî' b. Cerrâh arasında geçen olay ve İbn Mehdî'nin her ikisinin yanılığını düzeltmesi için bkz., İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 234, 242.

⁴²⁷ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 231.

⁴²⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 197.

⁴²⁹ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 230; Bağdâdî, *Târîh*, XI, 516; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 279; Zehebî, *Siyer*, IX, 202; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196;

Kattân'dan sonra Abdurrahman b. Mehdî gibi birisini görmedim. Abdurrahman *efkah* idi.”⁴³⁰ Der.

Hennâ b. Yahya, “Ahmed b. Hanbel’e ‘Abdurrahman mı, yoksa Yahya b. Saîd mi daha fakihdir?’ diye sorduğumda ‘Abdurrahman b. Mehdî’⁴³¹ diyerek İbn Mehdî’nin ilminin ne kadar geniş olduğunu anlatmak istemiştir” der. Yine o, “Vekî‘ b. el-Cerrâh ile Abdurrahman b. Mehdî ihtilaf ederlerse Abdurrahman *esbettir*. Çünkü o kitaba daha yakındır.” der.⁴³² Başka bir değerlendirmesinde Ahmed b. Hanbel şöyle değerlendirme yapmaktadır: “Abdurrahman ve Veki’ bir konuda ihtilafa düşerlerse, Abdurrahman tercih edilir. O hadisleri lafızlarıyla rivayet etme taraftarıydı. Aynı zamanda onun kitabı daha sağlamdır. es-Sevrî’den rivayette elli hadiste ihtilaf ettiler. Bu ihtilaflarını araştırdık. Neticede gördük ki, Abdurrahman’ın haklı olduğu hususlar daha fazladır.”⁴³³

Ali b. el-Medîni, Süfyân es-Sevrî’nin hadislerine vukufiyet konusunda Yahya b. Saîd’den sonra Abdurrahman’ın *esbet* oluşunu⁴³⁴ ifade etmektedir.

Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hanbel’e Yahya el-Kattân ve İbn Mehdî’nin hadis müktesebatı hakkında soru sorulduğunu ve onun “İbn Mehdî daha çok hadis bilir”⁴³⁵ diye yanıtladığını nakletmektedir. Yine Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hanbel’e Yahya el-Kattân, İbn Mehdî ve Vekî‘’in durumları sorulduğunda, o, aralarında Abdurrahman’ın bildiği hadislerin daha çok olduğunu aktarmaktadır.⁴³⁶

Ali b. el-Medîni, Yahya b. Saîd el-Kattân’ın ricâlicâle vâkıf, İbn Mehdî’nin ise hem hadislere hem de ricâle vâkıf olduğunu söyler ve her ikisi bir

⁴³⁰ Hatîb, *Târîh*, XI, 515; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 280.

⁴³¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliya*, VII, 550; Hatîb, *Târîh*, XI, 515; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 198; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 279.

⁴³² Hatîb, *Târîh*, XI, 517.

⁴³³ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 197; Zehebi, *Siyer*, IX, 194; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 280.

⁴³⁴ Hatîb, *Târîh*, XI, 518.

⁴³⁵ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, I, 198; Zehebi, *Siyer*, IX, 197.

⁴³⁶ İbn Mehdî’in “mestler üzerine mesh” ile ilgili fikhî bir mesele hakkında varid olan hadislerin tariklerine vukufiyeti ve örneği için bkz., İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve’t-ta’dil*, II, 246.

konuda ihtilaf ederse İbn Mehdî'nin değerlendirmesinin esas alınacağını belirtmektedir.⁴³⁷

Ebû Hâtim er-Râzî şöyle demektedir: “Abdurrahman b. Mehdî, Yahya b. Saîd'den *esbet*, Vekî' b. el-Cerrâh'tan *etkandır*. İbn Mehdî, hadislerini Süfyân'a arz etmiştir.”⁴³⁸ Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 235/849) ise, İbn Mehdî'nin kendisinin ve diğer râvilerin hadislerini, Yahya el-Kattân'ın ise sadece kendisinin hadislerini bildiğini⁴³⁹ söylemektedir.

Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî, Ali b. el-Medînî'nin şu değerlendirmesini nakletmektedir: “Eğer Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî birisinin terki konusunda muvafık olurlarsa, ben de o râviden rivayette bulunmam. Ne zaman ki, bir râvinin terk edilmesinde görüş ayrılığına düşerlerse, ben o zaman Abdurrahman'ın görüşünü benimserim. Çünkü Abdurrahman en mutedil kişidir. Yahya el-Kattân'a gelince o müteşeddittir.”⁴⁴⁰

Ebû Hâtim şöyle söylemektedir: “Abdurrahman b. Mehdî, Hammâd b. Zeyd'in ashâbı arasında *esbet* olanıdır. O, *imam* ve *sikadır*. O, Yahya b. Saîd el-Kattân'dan *esbet*, Vekî' b. el-Cerrâh'tan daha *itkân* sahibidir. O aynı zamanda hadislerini Süfyân es-Sevrî'ye *arz* etmiştir.”⁴⁴¹

Sonuç olarak hadis âlimleri, Abdurrahman b. Mehdî'yi cerh-ta'dil ilmindeki yetkinliği, hadis rivayetindeki güvenilirliği, hıfzı, itkânı ve sebtliği sebepleriyle öne çıkarmışlardır. Onun kendi zamanı ve sonrasındaki âlimlere mutlaka etkisi olmuştur. Âlimlerin aktardığımız değerlendirmeleri bunun en önemli kanıtlarındandır. Naklettiğimiz verilerden yola çıkarak İbn Mehdî'nin en çok mukayese edildiği muhaddisler arasında Şu'be b. Haccâc, Vekî' b. el-Cerrâh, Süfyan es-Sevrî ve Yahya b. Saîd el-Kattân'ın olduğu tespit edilmiştir.

⁴³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

⁴³⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 197.

⁴³⁹ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 198; Zehebî, *Siyer*, 203.

⁴⁴⁰ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, ; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 554; Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 438; 231; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281.

⁴⁴¹ Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 233; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281.

B. HADİS SAHASINDAKİ EHLİYETİNİ KAZANMA SÜRECİ

Abdurrahman b. Mehdî İbn Sa‘d, Ali b. el-Medîni, Halîfe b. Hayyât, İbn Ebû Hâtim, Ebû Nuaym, Hatîb el-Bağdâdî, Kâdî İyâz, Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer gibi muhaddisler tarafından hadis rivayetinde sika ve cerh-ta‘dil ilminde yetkin bir âlim olarak kabul edilmektedir.⁴⁴² Hadis alanında yetkin muhaddisler, onun hadis rivayetindeki güvenilirliği hakkında kendi görüşlerini kaydetmelerinin yanı sıra, İbn Mehdî hakkında akranları ve hocalarından olumlu ve konumunu yücelten birçok bilgiye eserlerinde yer vermektedir. Biz bu bölümde önce onun hocalarının değerlendirmelerini, daha sonra da akranları ve talebelerinin konuyla ilgili görüşlerini kaydedeceğiz.

1. Hocalarının İbn Mehdî Hakkındaki Değerlendirmeleri

İbn Mehdî'nin, doğduğu şehir Basra'da ilim geleneğinin ilk basamaklarından olan Kur'ân-ı Kerîm'in hıfzını ikmal ettiği, Arapça'nın inceliklerini öğrendiği, şiir ezberlediği ve kelimeler tahsil ettiği nakledilmektedir.⁴⁴³ O, birçok muhaddisten hadis talep etmiştir. Basra'daki muhaddislerin, özellikle de Hammâd ve Şu‘be'nin rahle-i tedrisinden geçtikten sonra onların rivayetlerinin hâmilî konumuna geldiği ve artık meclislerde tanınır bir râvî olduğu nakledilmektedir.⁴⁴⁴

Örneğin, Abdurrahman b. Mehdî'nin genç yaşlarda tanınmış hadis âlimlerinin tertip ettikleri meclislerinde hazır bulunup oradaki muhaddislere rivayet ettiği nakledilmektedir. Abdurrahman b. Mehdî'nin bilgisinden istifade ettiği âlimlerden birisi Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) gelmektedir. İbn Mehdî, ondan hadis tahsil etmiştir. Hocasının teveccühü onu ilme teşvik etmiş ve

⁴⁴² İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 218; Ali b. el-Medîni, *el-İlel*, s. 40; Halîfe b. Hayyât, *Tabakâtü li Halîfe b. Hayyât*, s. 395; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 354; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 251; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 549; Hatîb, *Târîh*, XI, 512; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, III, 203; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 430; Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, I, 329; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

⁴⁴³ Uğur, “Abdurrahman b. Mehdî”, *DİA*, I, 167-168.

⁴⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta‘dil*, II, 238; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 5; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

zamanının en önde gelen münekkit muhaddisi olmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁴⁵ Örneğin, Ebû Cafer Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî (ö. 227/841), İbn Mehdî'nin Hammâd'ın tertip ettiği meclisindeki konumunu ve ulaştığı seviyeyi şöyle nakletmektedir:

İbn Mehdî, Hammâd b. Zeyd'in yanındayken kendisine bir mesele soruldu. Bunun üzerine Hammâd: "İbn Mehdî nerede? Bunu ancak o cevaplar" dedi. Abdurrahman b. Mehdî gelince meseleyi ona sordu, o da cevapladı. Abdurrahman oradan ayrılınca hocası Hammâd şöyle dedi: "Bu, otuz yıldan veya otuz yıla yakın bir zamandan beri Basra'nın efendisi ve delikanlısıdır. Eğer Abdurrahman b. Mehdî yaşarsa Basra ahâlisinin âlimi olacaktır."⁴⁴⁶

Kaydettiğimiz bilgide, Abdurrahman b. Mehdî'nin Hammâd b. Zeyd'in tertip ettiği hadis meclislerinde hazır bulunan ve kendisine ihtiyaç duyulan birisi olma vasfını kazandığı görülmektedir.

Abdurrahman b. Mehdî, Basra'nın ricâline vâkıf olduğu ve onların rivayetlerini de kapsayıcı bir şekilde bildiği belirtilmektedir. Sadaka b. Nevfel el-Mervezî, Yahya b. Saîd el-Kattân'a gelir ve bazı hadis meseleleriyle ilgili soru sorduğunda Yahya el-Kattân, İbn Mehdî'ye gidip iltizam etmesini tembihlediğini nakletmektedir.⁴⁴⁷

İbn Mehdî'nin muhaddisler arasındaki şöhreti sadece Basra meclisleriyle sınırlı kalmayıp Medîne'deki hadis meclislerine de ulaşmış ve burada hüsn-ü kabul ile karşılanır bir konuma yükselmiştir. O, kendi ifadesiyle şöyle der:

"Mâlik (b. Enes)'in meclisinde benden hadisler kaydedilirdi."⁴⁴⁸

İbn Mehdî'nin son Hicaz yolculuğunun hicrî 159-160'da olduğu dikkate alınacak olursa, yirmi beş yaşlarında, henüz hayatının erken dönemlerinde, meclislerde hadis rivayeti ile tanındığı görülmektedir.

⁴⁴⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 5.

⁴⁴⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 5.

⁴⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

⁴⁴⁸ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 238; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

İbn Mehdî'nin hadis rivayetindeki yetkinliğini gösteren bir diğer önemli kayıt ise, onun Bağdat'a yaptığı yolculuğunda, şehrin meşhur muhaddisi Hüseyim b. Beşîr'in (ö.183/799) meclisinde kendisinden hadis yazılmasıdır. Ziyâd b. Eyyûb, İbn Mehdî'nin Hüseyim b. Beşîr'in hadis meclisindeki saygınlığı ve şehrin ileri gelen muhaddisleri arasındaki konumunu naklettiği bilgi dikkat çekicidir:

Hüseyim (b. Beşîr)'in meclisinde bulunuyorduk. O, kalktığı vakit Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Halef b. Sâlim bize imamlık yapmış bir gencin elinden tutup bir mescide götürdüler. Orada ondan hadis yazdılar. Biz de ondan hadis yazdık. Bu genç Abdurrahman b. Mehdî'ydi.⁴⁴⁹

Başka bir örnekte ise, İbn Mehdî'nin Abdullah b. el-Mübârek ile beraber yürüdüklerinde hocasına bazı hadis büyükleri hakkında bilgi aktardığı ve bu vesileyle bazı hadisleri zikrettiğinde, İbnü'l-Mübârek ona, o hadisleri yazılı bir şekilde almadığı sürece hiçbir yere ayrılmamasını söylediği nakledilmektedir.⁴⁵⁰ Bir diğer rivayette ise, İbnü'l-Mübârek'in Merv'de düzenlediği bir hadis meclisinde İbn Mehdî'den yirmi hadis rivayet ettiği kaydedilmektedir.⁴⁵¹

Zikrettiğimiz örneklerde görülüşü gibi, İbn Mehdî, Bağdat ve Medine'ye geldiği zaman büyük ilgi görmüş ve sahip olduğu rivayetler, hadis alma yollarından birisiyle kayıt altına alınmıştır. Bu da İbn Mehdî'ye ne kadar önem verildiği, hadis rivayetinde ehil olduğu, sahip olduğu rivayetlerin göz ardı edilmediği, aynı zamanda yolculuk yaptığı beldelerde sadece hadis dinlemeyip hadis tâliplerine rivayette bulunduğunu da göstermektedir.

Dolayısıyla kendi döneminin meşhur ve güvenilir muhaddisleri, henüz hayattayken İbn Mehdî'nin hadis rivayetinde güvenilir ve ehilietli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum ise, hicrî II. asrın ikinci yarısından itibaren İbn Mehdî'nin hadis rivayetinde ehil birisi olma vasfını kazandığını göstermektedir.

⁴⁴⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 5; Zehebî, *Siyer*, IX, 198.

⁴⁵⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 151.

⁴⁵¹ Ukaylî, *el-Kâmil*, I, 202.

2. Çağdaşlarının İbn Mehdî Hakkındaki Değerlendirmeleri

Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis rivayet tarihindeki konumuyla ilgili akranları ile hicrî III. asrın seçkin muhaddislerinden sayılan ve ricâl ile hadis alanında sistematik eserler telif eden talebelerinin İbn Mehdî'nin birçok yönüne işaret eden ifadeleri bulunmaktadır.

Örneğin, ilim ve amelde hüccet kabul edilen İbn Mehdî,⁴⁵² Muhammed b. İdrîs eş-Şâfî'ye (ö. 204/820) göre, hadis sahasında eşsiz olup râviler ve sahîh hadisler konusunda en bilgili muhaddis olarak kabul edilmiştir.⁴⁵³ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise, Abdurrahman b. Mehdî'nin meçhul kişiden rivayette bulunsa bile, sika ve hüccet olarak kabul edileceği ve onun hadis için yaratıldığını söylemiştir.⁴⁵⁴ Yine İbn Hanbel, İbn Mehdî'nin Vekî' den daha sağlam olduğunu ve Süfyân es-Sevrî'den nakledilen elli rivayette Vekî' ile aralarında meydana gelen ihtilafların çoğunda İbn Mehdî'nin görüşlerinin tercih edildiğini ifade etmektedir.⁴⁵⁵ Bu çerçevede İbnü'l-Medîni, farklı yerlerde birçok defa Abdurrahman b. Mehdî'nin kendi döneminde insanların en bilgilisi olduğunu, sahip olduğu olağanüstü hadis bilgisine sahip⁴⁵⁶ ve yaşadığı dönem içerisinde senedlerin kendisinde toplandığı (medârü'l-Isnâd) altı kişiden biri olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁷

Burada ayrıca belirtilmesinde fayda olacağını düşündüğümüz hususlardan biri de, Abdurrahman b. Mehdî'nin büyük âlimlerin kendisinin sözüne itibar ettiği bir muhaddis olmasıdır. Bunun temelinde, adeta mesâisini hadis ve ricâl ile ilgili bilgileri toplamaya yoğunlaştığı kaydedilmektedir. Nitekim İbn Hibbân (ö. 354/965), râvilerin hallerini en fazla araştıran ve hayatını bu alana vakfetmiş bir muhaddis olarak İbn Mehdî'yi zikretmektedir.⁴⁵⁸ Onun bu çabası sonucunda,

⁴⁵² A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 44.

⁴⁵³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233.

⁴⁵⁴ Hatîb, *Târîh*, XI, 512.

⁴⁵⁵ Hatîb, *Târîh*, XI, 512.

⁴⁵⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Medîni, *el-İlel*, s. 36-37.

⁴⁵⁸ A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 44.

döneminin büyük âlimleri tarafından hadise olan düşkünlüğü ve elde etmiş olduğu konumu kayda değer ifadelerle takdir edilmektedir.⁴⁵⁹ Örneğin, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî‘ ve Yahya b. Saîd el-Kattân hadis ve ricâl konularında ihtilafa düştüklerinde İbn Mehdî’nin görüşü tercih edilir ve bu rivayetlerin genelinde İbn Mehdî’nin haklı görüldüğü rivayet edilmektedir. Ayrıca İbn Mehdî, hadislere karşı vukufiyetinden dolayı yanında okunan hadislerde bir hataya denk geldiğinde onu hemen düzeltirdi.⁴⁶⁰

Abdurrahman b. Mehdî’nin biyografisine, genel ricâl kitapları dışında özel olarak güvenilir muhaddislerin (huffâzların) biyografileri için hazırlanan tabakât kitaplarında da yer verilmesi,⁴⁶¹ onun hadis bilgisinin üst düzey bir niteliğe sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu yorumu destekleyen bir başka delil de, Abdurrahman b. Mehdî’nin daha hayattayken hadis konusunda fakihlerin kendisine itimat etmiş olmasıdır. Hatta kendisine mektup gönderilerek onun sahih kabul ettiği hadisler kendisinden istenmiştir. eş-Şâfiî (ö. 204/820), Abdurrahman b. Mehdî ve Ahmed b. Hanbel’e bir mektup yazarak ulaştıkları sahih hadisleri yazıp göndermelerini istemiştir.⁴⁶² Çünkü eş-Şâfiî’nin ifade ettiğine göre, sahih hadis ve râvilerin hallerini en iyi bilen âlimlerin başında Abdurrahman b. Mehdî gelmektedir.⁴⁶³ Dolayısıyla yukarıda kaydettiğimiz bilgiler, akranları ve sonraki kuşak muhaddisler arasında hadis ilmi sahasında bir otorite olduğunu kanıtlamaktadır.

Ali b. el-Medîni, Yahya b. Saîd el-Kattân’ın râvilerin durumlarına vâkıf, İbn Mehdî’nin ise hem hadislere hem de râvilerin durumlarına vâkıf olduğunu söyler ve her ikisi de bir konuda ihtilaf ederlerse İbn Mehdî’nin

⁴⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 289; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVII, 436-437; Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi’l-hadîs*, II, 478.

⁴⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVII, 440;

⁴⁶¹ Zehebî, *Tabakâtü’l-huffâz*, I, 241.

⁴⁶² Yaptığımız araştırmalar neticesinde eş-Şâfiî’ye ait eserlerde İbn Mehdî senediyle gelen rivayetlere rastlanılmamıştır.

⁴⁶³ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, I, 233.

değerlendirmesinin esas alınacağını belirtmektedir.⁴⁶⁴ Bu ifadelerde de görüldüğü gibi, İbn Mehdî'nin hadisler konusunda uzman biri olduğu kabul edilmektedir.

Hocası, hadis ve ricâl münekkidi, seyyidü'l-huffaz Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814), İbn Mehdî'nin Süfyân es-Sevrî'nin A'meş'ten (ö. 148/765) yaptığı rivayetlerde ondan daha ehliyetli ve öncelikli olduğunu söyler. Ubeydullah b. Ömer el-Kavârî (ö. 235/849) ismini vermediği bir kişinin Yahya b. Saîd el-Kattân'a gelerek İbn Mehdî aleyhinde konuştuğunu ifade eder. Bunun üzerine Yahya el-Kattân, o kişiye kızar ve "Abdurrahman'ın uyu(kla)rken alacağı hadisler benim imlâ ederek alacağım hadislerden daha sevimplidir"⁴⁶⁵ demek suretiyle onu kendisine takdim ederken, aynı zamanda hadis rivayetinde güvenilir bir otorite olduğunu belirtmiştir.

Ali b. el-Medîne ise, hadis ve ricâl hakkında en çok bilgiye sahip olan ve aynı şekilde kendi rivayetleri ile başkalarının rivayetlerini de en iyi bilen âlimin İbn Mehdî olduğunu ifade etmesi,⁴⁶⁶ onun şöhret ve ilmî ağırlığının haklı bir göstergesidir.

Aburrahman b. Mehdî hıfzı, güvenilirliği, sika oluşu ve itkânı hususunda ittifak edilen âlimlerdendir. O, hayatını hadislerin mahreçlerine ve ricâllerini araştırmaya adanmış ve neticede *cihbiz* (uzman) münekkit muhaddis ve fakihler arasına dâhil olmuştur.⁴⁶⁷

Ayrıca kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Abdurrahman b. Mehdî, tahammül ettiği hadisleri nakletmek için gerek bireysel olarak⁴⁶⁸ gerek bazı muhaddislerle beraber meclisler kurmak suretiyle hadis rivayetini gerçekleştirmiştir. Onun hadis meclisleri kurduğuna dair birçok kayıtlar bulunmaktadır.⁴⁶⁹ Nitekim Abdurrahman b. Mehdî'nin Basra Camii'nde hadis

⁴⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440.

⁴⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 439.

⁴⁶⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, I, 233; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440.

⁴⁶⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 251; Zehebî, *Tabakâtü'l-huffaz*, I, 241.

⁴⁶⁸ Hatîb, *Târîh*, XIV, 185.

⁴⁶⁹ İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, Dâru Kütübi'l Arabî, Beyrut 1404, s. 422.

rivayet ettiği bir kürsüye sahip olduğu nakledilmektedir.⁴⁷⁰ Ayrıca onun hadis rivayet ettiği meclislerin kalabalık olduğu da özellikle belirtilmektedir.⁴⁷¹

Sonuç olarak Abdurrahman b. Mehdî, sadece Basra meclisleriyle sınırlı kalmayıp başta vahyin beşiği Mekke⁴⁷² ve hicret yurdu Medine olmak üzere Bağdat,⁴⁷³ İsfahân,⁴⁷⁴ Kûfe, Mısır⁴⁷⁵ ve Abbadân⁴⁷⁶ gibi şehirlerde birçok ilim meclislerinin tanınmış ve hüsn-ü kabul görmüş bir simasıdır. Yukarıda aktardığımız bilgiler, İbn Mehdî'ye hadislerin rivayeti konusunda ne kadar güvenilir ve önem verildiğini, hadis rivayetine ehil olduğu, sahip olduğu rivayetlerinin tertip edilen meclislerde dinlendiği, aynı zamanda yolculuk yaptığı beldelerde sadece hadis dinlemeyip hadis tâliplerine rivayette bulunduğunu da göstermektedir.

C. TABAKASI

Ricâl ve tabakât müellifleri, hadis nakleden râvilerin derecelerini farklı taksimler yaparak, onları rivayette buldukları asra göre tabakalar halinde tespit etmiştir. Râvilerin yaşlarını, akranlık ve şeyhlerle görüşme durumlarını nazar-ı itibara alarak tabakalara yerleştirmiştir. Tabakaların bilinmesi, birçok karışıklığı önleme konusunda önemli bir işleve sahiptir; birbirine benzeyen isim ve künyeleri, tedlis, irsâl ve inkitâm olup olmadığını doğru bir şekilde tespit etme konusunda önemli bir işleve sahiptir.

Hadis âlimleri, hadis nakleden, cerh-ta'dilde söz sahibi olan ve hadisleri tasnif eden râvi ve muhaddisleri farklı sınıflandırmalara tâbi tutmuştur. Her tabakât ve ricâl türü eser musannifi, kendi bakış açısına göre eserlerine aldıkları âlim ve râviyi farklı gruplarda incelemiştir.

⁴⁷⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik* I, 235.

⁴⁷¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 12; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 235; Zehebî, *Siyer*, IX, 207. .

⁴⁷² Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, I, 181; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 565.

⁴⁷³ Ukaylî, *ed-Duaqâ*, IV, 357; Hafîb, *Târîh*, XVI, 83.

⁴⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 273-274.

⁴⁷⁵ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 232.

⁴⁷⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. el-Atiyye el-Hârisî, *Kütü'l-kulûb*, I-II, (thk. Asım Ali el-Kiyâlî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, II, 467.

Hadis ilminde İbn Hacer'in (ö. 852/1449) râvileri tabakalandırması genel kabul görmüştür. Ona göre râvilerin mertebeleri ve tabakaları sahâbeden itibaren rivayet asrının bitimine kadarki dönemler dâhil olmak üzere on iki kısma ayrılmaktadır.⁴⁷⁷

Mütekaddimûn âlimlerden İbn Sa'd (ö. 230/845), Abdurrahman b. Mehdî'yi *Tabakât*'ında muhaddis ve fakihlere yer verdiği yedinci,⁴⁷⁸ Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), *et-Tabakât*'ında Basra ehinden olanların on birinci⁴⁷⁹ tabakada incelemektedir. İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde hadis münekkitlerini beş tabakada⁴⁸⁰ zikreder ve etbâu't tâbiîni iki tabakada inceler. "Basra ehinden, fakih, münekkit, eserleri ve sahih hadisleri nakleden" nitelmesiyle Abdurrahman b. Mehdî bu tasnife göre ikinci⁴⁸¹ tabakada ismine yer verir.

Müteahhirûn âlimlerinden Zehebî (ö. 748/1348), *el-Muayyen fî tabakâti'l-muhaddisîn* adlı eserinde İbn Mehdî'yi Süfyân b. Uyeyne ve Vekî b. el-Cerrâh'ın tabakasında zikreder.⁴⁸² Ayrıca *Tezkiretü'l-huffaz*'da da İbn Mehdî'yi yedinci tabakada incelemektedir.⁴⁸³ İbn Hacer'in taksimine göre ise Abdurrahman b. Mehdî, küçük tebe-i tâbiînden, "sika, sebt, hâfız, ricâl ve hadisi bilen"⁴⁸⁴ bir muhaddis şeklinde tanıtılarak dokuzuncu tabakada zikredilmiştir.

II. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN TAHAMMÛL VE EDÂ USULÜ

Abdurrahman b. Mehdî, ilmî hayatında, bazı hadis tahammül ve edâ yöntemlerini kullanmıştır. Bu kısımda bunları izâh etmeye çalışacağız.

⁴⁷⁷ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 285.

⁴⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 218.

⁴⁷⁹ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 395.

⁴⁸⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* I, 10.

⁴⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 251.

⁴⁸² Zehebî, *el-Muîn fî tabakâti'l-muhaddisîn*, (thk., Hemmâm Abdürrahîm Sa'd), Dârü'l-Furkân, Ummân 1404, I, 66.

⁴⁸³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 241.

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, II, 350.

A. HADİS ALMA YOLLARI (TAHAMMÜLÜ'L-İLM)

Hz. Peygamber'in (s.a.v) döneminden itibaren ihtiyaç duyuldukça hadis öğrenim ve öğretimiyle ilgili bazı yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler "tahammülü'l-hadîs" veya "tahammülü'l-ilm" başlıkları altında incelenmiştir. Hadis talebiyle meşgul olan râvilerin elde ettikleri hadisler semâ, kıraat/arz, icâzet, münâvele, kitâbet, i'lâm, vasiyyet ve vicâde olmak üzere sekiz temel yöntem çerçevesinde incelenmiştir. Tüm bu yöntemler, zamanla ortaya çıkmış ve râviler/muhaddisler tarafından geliştirilerek kullanılmıştır.⁴⁸⁵ Bu kısımda Abdurrahman b. Mehdî'nin konuyla ilgili görüş ve uygulamaları ile varsa hocalarından yaptığı nakiller ve kendisinin kullandığı yöntemlere değinilecektir.

1. Semâ

Semâ, talebenin/talebelerin bizzat hocalarından dinleyerek hadis alması anlamına gelmektedir. Semâ esnasında muhaddisin, hadisi ezberinden veya kendi kitabından okuması da mümkündür.⁴⁸⁶ Buna ilave olarak talebeler, semâ meclisinde hocanın okuduğu hadisleri yazarak defterlerine kaydediyorlarsa, buna *imlâ* yöntemi denmektedir. Ayrıca semâ, hadis alma yöntemlerinin en üstünü olarak kabul edilmektedir.⁴⁸⁷

İbn Mehdî'nin, sıkça kullandığı hadis alma metodunun semâ metodu olduğu söylenebilir.⁴⁸⁸ Hadis tasnifinin altın çağında telif edilen eserlerde ondan nakledilen hadislerde de görülebileceği⁴⁸⁹ gibi İbn Mehdî daha ziyade *haddesenâ* sigasını kullanmıştır.

⁴⁸⁵ A'zâmî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, 39-40; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 300.

⁴⁸⁶ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 64.

⁴⁸⁷ Yardım, *Hadis I-II*, s. 166.

⁴⁸⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 237.

⁴⁸⁹ Müslim, Hac 1221, 1224, 1238, 1271, 1288, 1290, 1336, 1349, 1370; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 6, 19, 25, 68, 84, 85, 127, 179, 186.

İbn Mehdî, hicrî 151-159 senelerinde her yıl hacca gittiğini ve her seferinde es-Sevrî ile karşılaşmış ondan semâ yoluyla hadis öğrendiğini belirtmektedir.⁴⁹⁰

Hadisleri semâ yoluyla öğrendiğine dair bir diğer örnek ise, *Muvatta*'ı farklı celselerde İmam Mâlik'ten dinlemiş olmasıdır. Nitekim onun, *Kitâbü's-salât* dışındaki diğer bölümleri Mâlik'e okuduğu ve kendisi için bir *Muvatta nüshası* edinip Mâlik'i ondan takip ederek dinlediği belirtilmektedir.⁴⁹¹ Ahmed b. Hanbel'in de, *Muvatta*'ı Abdurrahman b. Mehdî'den semâ ettiği nakledilmektedir.⁴⁹²

Semâ yöntemiyle hadislerini aldığı birkaç hocası ise Ebû Avâne el-Vaddâh⁴⁹³ ve Hammâd b. Zeyd'dir. Hammâd ezberinden rivayette bulunduğu esnada İbn Mehdî'nin de elindeki -muhtemelen daha önce istinsah ettiği-nüshayı takip ederek semâ ettiği kaydedilmektedir.⁴⁹⁴ Süfyân es-Sevrî'nin de İbn Mehdî'den hadis dinledikten sonra onları yazdığı nakledilmektedir.⁴⁹⁵

Fesevî, İbn Mehdî'nin on dört yaşında, yani hicrî 147 yılında Mekke'ye yolculuk yaptığına dair bilgiyi aktardıktan sonra onun Ali b. Cüreyc'in meclisinde bulunduğunu nakletmektedir. İbn Mehdî ve diğer muhaddislerin İbn Cüreyc'den her oturumda on hadis dinledikleri kaydedilmektedir. Hicrî 149 yılındaki hac yolculuğunda ise onun, İbn Cüreyc'in *Kitâbü'l-Menâsik* adlı eserini dinlediği belirtilmektedir.⁴⁹⁶

İbn Mehdî'nin yeğeni Ebû Bekir b. Ebü'l Esved (ö. 223/837-8), dayısından öğrendiği hadisleri semâ yoluyla aldığını ve ayrıca kendisine *Kitâbü'd-Diyât* ile

⁴⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 133; Hatîb, *Târîh*, XIV, 185; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 720-721; Ali b. Mufaddal el-Makdisî, *Erbaûne ale't-Tabakât*, s. 221.

⁴⁹¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, I-VIII, (nşr., M. Mustafa el-A'zamî), Müessesetü Zâid b. Sultan, EAbu Dabi 2004, I, 229; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 37.

⁴⁹² İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, (thk., Rebî b. Hâlid Umeyr el-Medhalî), Câmîatü'l-İslâmiyye, Medine 1984, I, 264.

⁴⁹³ Hatîb, *Târîh*, XIV, 201.

⁴⁹⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 235.

⁴⁹⁵ Hatib, *el-Câmi'*, II, 218.

⁴⁹⁶ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 135; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201.

Kitâbü'r-Rikâk adlı eserlerini de imlâ yoluyla rivayet ettiğini haber vermektedir.⁴⁹⁷

Ayrıca İbn Mehdî, hadislerin semâ edilip edilmediği konusunda ayrı bir hassasiyet göstermiştir. Nitekim o, bazı muhaddislerin hocalarından ahzettikleri hadisleri semâ yoluyla alıp almadıklarına ilişkin bilgiler toplamış⁴⁹⁸ ve kendi hocalarına aldıkları hadislere hangi yöntemle ulaştıklarını sorduğuna dair bilgiler de nakledilmektedir.⁴⁹⁹ Bu kayıtlar ise, İbn Mehdî'nin semâ yöntemiyle hadis aldığı ve muhaddislere bu yolla rivayette bulunduğunu göstermektedir.

2. Kıraat/Arz

Kıraat, hadis öğrenmek isteyen talebenin önceden elde ettiği hocasına ait hadislerini ona okumak suretiyle kontrol ettirip rivayet hakkını alması anlamına gelmektedir. Aralarında birtakım farklılıklar olduğu belirtilse de arz ile kıraat metodunu aynı kabul eden muhaddisler de bulunmaktadır.⁵⁰⁰

Hadis alma yöntemi olarak kıraat, İbn Mehdî'ye göre, semâdan önceliklidir. Nitekim İbn Mehdî, hocası Mâlik'in kıraat ile semân eşit olduğuna dair görüşünü⁵⁰¹ nakletse de ona göre kıraat, semâdan daha üstündür.⁵⁰² İbn Mehdî, Mâlik b. Enes'e bizzat kendisinin, ona kıraat ettiği ile diğer râvilerin kıraat ettiği hadisler hususunda herhangi bir farkın olup olmadığını sorduğunda hocası ona bir fark olmadığını söylemiştir.⁵⁰³ Ancak hocası Şu'be b. el-Haccâc ise, hadis tahammül ve edâ yöntemleri arasında kıraatin semâdan daha sağlam olduğunu

⁴⁹⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 237; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 76; Zehebî, *Mizân*, I, 438. Ayrıca bk: İbn Ebû Hatim, *Takdime*, I, 339; Ebû Tâlib el-Mekkî, I-II, *Kûtu'l-kulûb*, I, 301.

⁴⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, III, 204.

⁴⁹⁹ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 666; Hatîb, *Târîh*, XIII, 15; İbn Receb Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 535, II, 744.

⁵⁰⁰ Yardım, *Hadis I-II*, s. 167.

⁵⁰¹ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 420.

⁵⁰² Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 429.

⁵⁰³ Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâli İmam Ahmed*, II, 348.

söyleyip öğrencilerinden Yahya el-Kattân ve İbn Mehdî'nin bu konudaki görüşüne katıldığını ifade ettiği nakledilmektedir.⁵⁰⁴

Abdurrahman b. Mehdî'nin tahsil hayatının belli evrelerinde sahip olduğu hadisleri hocalarından kıraat/arz yöntemine göre aldığına dair birçok kayıt bulunmaktadır. Örneğin, İbn Mehdî ve akranlarından bazıları, Ebû Avâne'nin evine giderek ondan dinledikleri hadisleri ona tekrar arz etmek istedikleriyle ilgili bilgi aktarılmaktadır. Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-9), İbn Mehdî'yi şöyle derken işittiğini söylemektedir:

Ebû Avâne'nin evine vardık. [Kapıyı açmadan] kim olduğumuzu sordu. Biz de “Affân, Behz ve Hibbân” dedik. Bunun üzerine o “İşte bunlar belâdır/imtihan edenlerdir! Daha önce sema ettiler, şimdi de arz etmeye geldiler” dedi.⁵⁰⁵

Konuyla ilgili bir diğer örnekte ise, İbn Mehdî'nin uzun süre talebelik yaptığı hocası Süfyân es-Sevrî'nin hadislerini Mekke'de dinledikten sonra ve orayı siyasi nedenlerden dolayı terk edip Basra'ya geldiğinde, büyük yekûn hadis malzemeleri ile sahip olduğu eserlerini tekrar yazmış (imlâ) ve hocasına okumuştur (arz).⁵⁰⁶

Bir diğer önemli kayıta ise İbn Mehdî'nin, hocası Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nın *Kitâbü's-salât*'ını ondan kıraat yoluyla ahzettiği kaydedilmektedir.⁵⁰⁷ Ahmed b. Hanbel de (ö. 241/855), *Muvatta*'ı Abdurrahman b. Mehdî'den semâ etmiştir.⁵⁰⁸ Nitekim Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* adlı eserinde İbn Mehdî'nin Mâlik'ten kıraat yöntemiyle aldığı hadislerini “kara'tü alâ” şeklinde kayıt altına almıştır.⁵⁰⁹ İbn Mehdî, hocası Mâlik'ten *Muvatta*'ı hangi yöntemle aldıysa Ahmed b. Hanbel'in de ondan aynı yöntemle ahzedip rivayet

⁵⁰⁴ İbn Receb Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 501.

⁵⁰⁵ Hatîb, *Târîh*, XIV, 201; a.mlf., *el-Câmi*', I, 235.

⁵⁰⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

⁵⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178.

⁵⁰⁸ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, (thk., Rebî b. Hâlid Umeyr el-Medhalî), *Câmiatü'l-İslâmiyye*, Medine 1984, I, 264.

⁵⁰⁹ Örnekler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 199, 5329, 9921, 18996, 16567, 16431,

ettiği ifade edilmektedir.⁵¹⁰ Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere o, hocalarının kitaplarının büyük kısmını almış ve yanında büyük bir yekün oluşturan yazılı nüshalar bulundurmıştır. Ayrıca Yahya b. Saîd el-Kattân, İbn Mehdî'nin Mâlik b. Enes'e okumasını (kıraat), diğer muhaddislerin Mâlik'ten işiterek (semâ) aldıkları hadislerden daha üstün olduğunu ifade etmiştir.⁵¹¹

Kâdî İyâz, İbn Mehdî'nin Süfyan es-Sevrî'nin hadislerini yazdıktan (imlâ) sonra ona tekrar okuduğunu (arz) nakletmektedir. Bu bilgiyi aktaran Mağribli muhaddis Behlül b. Râşid, İbn Mehdî'nin yanında bulunan yazılı hadis malzemesinin çokluğuna hayret etmekte ve Süfyan es-Sevrî'ye arz edeceği esnada hocasının da topladığı hadis malzemelerini (cem') gördüğünde dehşete düştüğünü haber vermektedir.⁵¹²

Bu bakımdan kıraat/arz yöntemi ile elde edilen rivayetler, belli bir muhaddise ait hadislerin veya yazılı nüshaları bir diğer muhaddisin/râvinin usulüne uygun bir şekilde alması suretiyle yazılı belge haline getirildiğini anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hadislerin yazılmasının akabinde, büyük bir hadis musannefâtının oluşmasına doğrudan katkı sağlandığı söylenebilir. Bu kayıtlar ise, İbn Mehdî'nin kıraat/arz yöntemiyle hadis aldığını ve muhaddislere bu yolla rivayette bulunduğunu da göstermektedir.

3. Kitâbet/Mükâtebe

Kitâbet veya mükâtebe, bir muhaddisin rivayet hakkına sahip olduğu hadislerini yakınında veya uzaktaki bir muhaddise/râviye yazarak vermesi veya göndermesi anlamında kullanılmaktadır. Hadis rivayet tarihinde başvurulmuş yöntemlerden biridir. Kısacası bu yöntem, muhaddislerin yazışma yoluyla sahip oldukları hadisleri elde etme yollarından biridir.⁵¹³

⁵¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), II, 321; Ebû Muâtî, *Mevsûat*, II, 348.

⁵¹¹ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh*, I, 254.

⁵¹² Kâdî İyâz, *Tertîbu'l medârik*, II, 234-5.

⁵¹³ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 73; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 151; Yardım, *Hadis I-II*, s. 170.

Abdurrahman b. Mehdî'nin isteği üzerine Abdullah b. Lehîa'nın (ö. 174/790), kendi hadislerini ona yazarak gönderdiği rivayet edilmektedir.⁵¹⁴ Ardından İbn Mehdî, İbn Lehîa'nın bu nüshasındaki hadislerden Tâifli muhaddis ve fakih Amr b. Şuayb'a (ö. 118/736)⁵¹⁵ ait olanları Abdullah b. el-Mübârek'e okur. İbnü'l-Mübârek de kendisine ait hadis nüshalarının içinden Amr'a ait hadis belgelerini çıkarır ve İshâk b. Ebû Ferve → Amr b. Şuayb kanalıyla nakledilen rivayetleri karşılaştırırlar. Bu karşılaştırmanın sonucunda İbnü'l-Mübârek, İbn Mehdî'nin sahip olduğu İbn Lehîa'nın mezkûr hadislerinin bir kısmının rivayetine olumlu bakar.⁵¹⁶ Böylece İbn Lehîa'nın kendisine yazılı olarak gönderdiği hadisler ile İbnü'l-Mübârek'in İbn Lehîa'dan semâ yoluyla aldığı⁵¹⁷ hadisleri karşılaştırarak sahip olduğu hadislerini kontrol etmiş olur. Ayrıca İbn Mehdî, Amr b. Şuayb'ın hadislerini Süfyân es-Sevrî yoluyla da almıştır.⁵¹⁸

Mükâtebe yöntemiyle hadis aldığına dair bir diğer kayıt ise, Ahmed b. Hanbel'in yanına -ismi belirtilmeyen- bir râvî gelir ve Süfyân es-Sevrî'den hadis rivayetinde bulunur. es-Sevrî'nin hadislerine vâkıf olması dolayısıyla, o hadis, İbn Mehdî'ye sorulunca "Bu bir yalandır. Bu hadis bir şey değildir." der. O kişi bu açıklamayı dikkate almaz ve bu sefer hadisi Vekî'e isnad ederek rivayet eder. Bunun üzerine Vekî'e bir mektup gönderilerek durum bildirilir ve hadisin "bâtıl" olduğu bilgisi ulaşır.⁵¹⁹

Abdurrahman b. Mehdî, Mâlik b. Enes'in önde gelen talebelerinden biri olan muhaddis ve fakih Abdullah b. Vehb'den (ö. 197/813) kendisi için Mısırlı

⁵¹⁴ Zehebî, *Târîh*, IV, 668.

⁵¹⁵ Amr b. Şuayb, Yahya b. Maîn, Nesâî, Ebû Hâtim b. Hibbân, İbn Adî gibi münekkitlerce güvenilir bir râvî olarak kabul edilmektedir. Onun hadis edebiyat tarihi açısından önemi, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın meşhur *es-Sahîfetü's-sâdika*'sına sahip olmasıdır. Bu yazılı vesika, Amr b. Şuayb'a intikal etmiş, o da bu sahîfeden vicâde yoluyla hadis rivayetinde bulunmuştur. Bu şekilde rivayette bulunması bazı muhaddislerce eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Amr b. Şuayb", *DİA*, 1991, III, 92.

⁵¹⁶ Zehebî, *Târîh*, IV, 668.

⁵¹⁷ Zehebî, *Târîh*, IV, 668.

⁵¹⁸ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I-VII, (thk. Kemal Yusuf Hut), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1409, IV, 73.

⁵¹⁹ Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâlü İmam Ahmed*, II, 349.

muhaddis Amr b. el-Hâris'in hadislerini yazmasını ister. Onun bu isteği yerine getirdiği ve yazdığı 200 tane hadisi İbn Mehdî'ye rivayet etmek suretiyle yazılı sahifeyi teslim ettiği nakledilmektedir.⁵²⁰

Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Abdurrahman b. Mehdî'ye bir mektup yazarak bildiği sahih hadisleri yazıp göndermesini istemiştir. Çünkü eş-Şâfiî'ye göre sahih hadisleri ve râvilerin hallerini en iyi bilen âlimlerin başında Abdurrahman b. Mehdî gelmektedir.⁵²¹ Bu kayıtlar, İbn Mehdî'nin kitâbet yöntemiyle muhaddislere rivayette bulunduğunu göstermektedir.

İbn Mehdî'nin, hocası Yahya b. Saîd el-Kattân'dan 2000 hadis yazdığı,⁵²² Yahya el-Kattân'ın da ondan âyetlerin tefsirine dair hadisleri yazarak aldığı nakledilmektedir.⁵²³ Süfyân es-Sevrî de İbn Mehdî'den hadis dinledikten sonra yazmıştır.⁵²⁴

4. Vicâde

Vicâde, bir râvi/muhaddisin, bir kitabı veya hadislerin yazılı olduğu sahifeleri bulması anlamında kullanılmaktadır. Birçok muhaddise göre, bu yöntemle alınan hadislerin sıhhati kabul edilmemiştir. Ancak bulunan hadis kitabından rivayet edilmesine şartlı olarak izin verilmesi ve râvinin mezkur hadislerin rivayetinde “filanın el yazısı ile yazılmış hadisi buldum” diyerek sened ve metni zikretmesi koşuluyla bulunan bu nüshadan hadis rivayet edilebileceği de ifade edilmektedir.⁵²⁵

Hüseyin b. Hasan el-Mervezî, Abdurrahmân b. Mehdî'nin “Kitaplarım arasında kendi el yazımla Şu'be'ye ait bir kitap buldum. Ancak inceleme

⁵²⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvi), Dârü'l Ma'rife, Beyrut 1963, II, 552.

⁵²¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233.

⁵²² Hatîb, *Târîh*, XVI, 203; a.mlf., *el-Câmi'*, II, 217-218; Zehebî, *Siyer*, IX, 177.

⁵²³ Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *el-Letâif min dekâiki'l-meârif*, s. 70.

⁵²⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 218.

⁵²⁵ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 330; Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 83-84; Yardım, *Hadis I-II*, s. 171-172.

yaptıktan sonra içeriğini hatırlayamayınca terk ettim” dediğini nakletmektedir.⁵²⁶ Aktardığımız bu bilgiden yola çıkarak İbn Mehdî'nin, “vicâde” yoluyla elde edilen hadislerin aidiyeti teyit edilmedikçe kabul edilemeyeceği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

5. Münâvele

Münâvele, bir muhaddisin, hadislerinin bulunduğu yazılı belge veya kitabını rivayet etmesi üzere talebesine vermesi anlamına gelmektedir.⁵²⁷

Abdurrahman b. Mehdî'nin münâvele yoluyla doğrudan hadis aldığına delâlet eden kayıtlar bulunmasa da, onun bu yöntemi kullandığına işaret eden bazı ibareler nakledilmektedir. İbn Mehdî'nin, hicrî 147 yılında Mekke'ye gerçekleştirdiği yolculuğunda tabiîn tabakasından tefsir, hadis ve fıkıh âlimi olan İbn Cüreyc'in (ö. 150/767) akşam namazından sonra tertip ettiği hadis meclislerine katıldığı ve ondan yirmişer hadis semâ ettiği aktarılmaktadır.⁵²⁸ Daha önce de kaydettiğimiz üzere Yahya b. Saîd el-Kattân'ın, İbn Cüreyc'e ait *Kitabü'l Menâsik* adlı eseri İbn Mehdî'ye *hibe* ettiği belirtilmektedir.⁵²⁹

İbn Mehdî, mezkûr kitabı hicrî 149 yılında Mekke'de İbn Cüreyc'den işiterek (semâ) almıştır. İbn Mehdî, Yahya el-Kattân'ın hibe ettiği nüshanın içindeki hadisleri daha sonraki bir zamanda doğrudan İbn Cüreyc'den dinlemiştir. Çünkü bir hadisin yazılı belgesinin elde olması veya râvinin o hadisi bilmesi tek başına yeterli değildir. Bundan dolayı herhangi bir sahih hadise sahip olan bir râvinin, o hadisi geçerli bir yöntemle rivayet etme hakkını elde edebilmesi için muteber bir tahammül yoluyla alması gerekmektedir. Dolayısıyla İbn Mehdî, elindeki hadisleri bizzat kaynağına giderek doğrudan ilgili muhaddis vasıtasıyla öğrenmiştir.

⁵²⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 200.

⁵²⁷ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 73; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 208; Yardım, *Hadis I-II*, s. 169.

⁵²⁸ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 135; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201.

⁵²⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201.

Ali b. el-Medîni, İbn Mehdî'nin Havşeb b. Akîl → Saîd b. Abdullah b. Cerve senediyle kendilerine hadis rivayetinde bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca İbn Mehdî'nin Havşeb'den hadis rivayet ederken, hocası Saîd b. Abdullah b. Cerve'nin Havşeb'e kendi kitabını verdiğini ve rivayeti "haddesenâ" sigasıyla naklettiğini de eklemektedir.⁵³⁰ Bu bilgidен yola çıkarak İbn Mehdî *münâvele* yöntemiyle alınan hadisi rivayet etmiş ve dolayısıyla bu yöntemle rivayet etmenin makbul olduğunu benimsemiştir.

Alî b. el-Medîni'den gelen diğer bir rivayette, Süfyân es-Sevrî'nin, talebesi İbn Mehdî'ye "Eğer kitaplarım yanımda olsaydı sana feda ederdim"⁵³¹ demesi, ona yazılı malzemelerini vermek istediğini göstermektedir. Ayrıca, Ahmed b. Hanbel'in yanında İbn Mehdî'ye ait kitabın olması ise,⁵³² onun hadislerinin İbn Hanbel'e intikal ettiğini göstermektedir. Bu kayıtlar ise, İbn Mehdî'nin *münâvele* yöntemine herhangi bir itirazda bulunmadığını ve yer yer muhaddislere bu yolla öğrendiği hadisleri aktardığı anlaşılmaktadır.

Bir başka rivayete göre ise, Ali b. el-Medîni hocası Abdurrahman b. Mehdî'nin yanına gelir ve İbnü'l-Mübârek → Ma'mer → Hemmâm senediyle sahip olduğu sahifeyi çıkarıp vermesini ister. Bunun üzerine İbn Mehdî, ona beklemesini söyler ve öğrencisine ihtiyacı olan hadisleri kendisinin yazıp vereceğini bildirir ve ona sahifeden dört tane hadis yazıp teslim eder.⁵³³ Sonuç olarak İbn Mehdî, Ali b. el-Medîni'ye bizzat kendisinin yazıp verdiği hadisleri rivayet etmesine izin vermiştir.

Aktardığımız tüm bilgilerde görüldüğü gibi Abdurrahman b. Mehdî, hadis tahammül yöntemlerini kullanırken yazılı belgeler üzerinden hadis öğrenmiş ve aynı usulle talebelerine rivayette bulunmuştur. Dolayısıyla İbn Mehdî ezberinden olduğu gibi yazılı kaynaklardan da hadis rivayet etmiş ve kullandığı tüm yöntemleri bir önceki nesle veya kendi hocalarına ait hadis cüzlerini elde

⁵³⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 298.

⁵³¹ Zehebi, *Siyer*, IX, 201.

⁵³² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 155.

⁵³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 199.

etmiştir. Bu durum ise, kullanılan usullerin gelişimi ve kullanımının tedavüldeki -hadislerin artık geniş çerçevede- yazılı kaynakların doğru bir şekilde alınması ve intikalinin gerçekleştirilmesi için olduğunu göstermektedir.⁵³⁴ Abdurrahman b. Mehdî'nin bunlar dışında icâzet, vasiyyet ve i'lâm gibi hadis alma yöntemlerini kullanıp kullanmadığına yahut bunlar hakkında herhangi bir değerlendirme yapıp yapmadığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

B. İBN MEHDÎ'NİN HADİS TAHAMMÜLÜNDEKİ YÖNTEMİ

Abdurrahman b. Mehdî, farklı zaman dilimlerinde farklı hocalardan hadis almıştır. O, hadisleri alırken bazı konulara ve ilkelerine dikkat etmiş ve hadis tahammülü sırasında titiz davranmıştır. Bu başlık altında, İbn Mehdî'nin hangi yöntemlerle hadis aldığı incelenecektir.

1. Hocasına veya Hadisini Alacağı Râvilere Semâını Tasrih Ettirmesi

İbn Mehdî'nin ricâl konusunda otorite olabilmesinin sebebi hocalarından sadece hadis toplayan birisi değil, hadislerini aldığı râvilere dair bilgileri de toplama çabasına sahip bir kişi olmasıdır. Bu çerçevede onun, hocalarına bazı sorular yönelttiği görülmektedir. Onun hocalarına yönelttiği sorular, râvilerin hallerine dair yazılan eserlerin kaynaklarından olma vasfını kazanmıştır. Bu sorular incelendiğinde, râvilerin kimlerden rivayet ettiği, vefat tarihleri, yaşları ve yalancı râvilerin durumlarının ortaya çıkarılmasındaki tarih bilgisi etrafında sorular olduğu tespit edilmiştir.

İbn Mehdî, ister kendisinin isterse başka râvilerin hocalarından hadis alırken usulüne uygun alınıp alınmadığını teftiş eder ve o hadisi hocalarından işitip işitmediklerini soruştururdu. Konuyla ilgili birkaç örnek zikredeceğiz.

Örneğin, Süfyân es-Sevrî'ye hadis şeyhlerinden Sedûs'un, er-Rebî b. Haysem'den semâsının olup olmadığını sorduğunda “Ona yetmişmiştir” cevabını almıştır.⁵³⁵ Bir diğer bilgide ise, Süfyân es-Sevrî'ye Ayyâş el-Âmirî'nin, Şurayh'tan semâının olup olmadığını sormuştur. Süfyân es-Sevrî de bilmediğini

⁵³⁴ Yücel, *Hadis İstihlaklarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 63 vd.

⁵³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 63.

söylemiştir.⁵³⁶ İbn Mehdî, “Mâlik’e, hadisleri okunduğunda (kırâat) ‘haddesenâ’ sigasını kullanıp kullanmayacakları sorulur ve Mâlik de “Evet, inşallah” diye cevap verirdi” demektedir.⁵³⁷

Bir başka örnekte ise, Ebû Avâne, İbn Mehdî’nin yanında A‘meş’ten hadis rivayet eder. Bunun üzerine İbn Mehdî, hocasına, A‘meş’ten hadis işitmediğini söyleyince, o işittiğini söyleyerek ısrar eder. İbn Mehdî iddiasını tekrarlar ve Ebû Avâne evindeki yazılı bir nüshaya müracaat ettiğinde rivayet ettiği hadisin bulunmadığını görür. Neticede İbn Mehdî’ni haklı çıkar. Bunun üzerine hocası, İbn Mehdî’ye bunu nereden bildiğini sorduğunda, o: “Sen gençtin, hatırladığında ise, zannettin ki o hadisi ondan duydun.”⁵³⁸ diye cevap verir. Bir diğer örnekte ise, İbn Mehdî’nin, Ebü’l-Eşheb’e Hasan el-Basrî’den hadis duyup duymadığını (semâ) öğrenmek amacıyla soru yönelttiği nakledilmektedir.⁵³⁹

Tüm bu nakiller, İbn Mehdî’nin veya diğer râvilerin/muhaddislerin, hadislerin kimlerden ve hangi yöntemlerle alındığı hususuna dikkat ettiğini ve soruşturduğunu göstermektedir.

2. Râviler Hakkında Bilgiler Toplaması

Abdurrahman, en uzun süre talebelik yaptığı hocası Şu‘be b. el-Haccâc’dan tâbiûn döneminde yaşayan ricâle dair birtakım bilgiler öğrenmiştir.⁵⁴⁰ Örneğin İbn Mehdî, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö. 82/701) ve Mesrûk b. el-Ecda’nın (ö. 63/682) yaşlarına dair bilgiyi hocası Şu‘be’den edinmiştir.⁵⁴¹ Dolayısıyla İbn Mehdî’nin, hadisleri almanın yanı sıra, hocalarından bir önceki tabaka râvilerinin yaşlarını öğrenerek senedde ittisalin olup olmadığına hüküm vermek için bilgiler edinmiştir.

⁵³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 63.

⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 63.

⁵³⁸ Hatib, *el-Câmi’*, II, 38.

⁵³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 266.

⁵⁴⁰ Hatib, *el-Câmi’*, II, 50.

⁵⁴¹ Fesevî, *el-Ma‘rifet ve’t-târîh*, I, 237.

3. Aynı Muhaddisin Hadislerini Farklı Zamanlarda Tekrar Alması

İbn Mehdî'nin hadis alırken dikkat ettiği bir diğer husus da, bir hadisi bir kere almakla yetinmeyip aradan zaman geçtikten sonra tekrar dinlemektir. Örneğin İbn Mehdî, hıfz ve itkânının güçlü olması sebebiyle Süfyân es-Sevrî'nin hadislerine özel önem atfetmiştir. O, Mekke'ye her gittiğinde Süfyân es-Sevrî'yle karşılaşmış ve ondan hadis almıştır.⁵⁴² İbn Mehdî: "Mekke'ye on defa yolculuk yaptım ve her seferinde es-Sevrî ile görüşüm"⁵⁴³ demektedir. İbn Mehdî, Süfyân es-Sevrî'nin hadislerini hocası Basra'ya siyasi nedenlerden dolayı göç ettiğinde tekrar dinleme fırsatını yakalamış ve ondan daha önce dinlediği (semâ) ve yazdığı (kitâbet) hadisleri ondan tekrar almıştır.⁵⁴⁴

Diğer bir örnekte de, İbn Mehdî ve bir grup muhaddisin Ebû Avâne'den hadis dinledikten (semâ) sonra başka bir zamanda öğrendikleri hadisleri hocalarına okumak (arz) üzere onun evine gittikleri zikredilmektedir.⁵⁴⁵

Ahmed b. Hanbel, İbn Mehdî'nin kendisiyle şöyle bir bilgiyi paylaştığını nakletmektedir:

"İbnü'l-Mübârek, yıllar sonra bize (Basra'ya) geldi. Beraber Ubeydullah b. en-Nadr'ın yanına gittik ve bir zamanlar bize naklettiği hadisi kendisine tekrar sorduk. Hatırlamadığını söyleyince biz de ona bu hadisi bize kendisinin naklettiğini hatırlattık. Bunun üzerine o "O güne kıyasla ben şu an daha iyi bir hafızaya sahibim" dedi.⁵⁴⁶

İbn Mehdî'nin bu şekilde hareket etmesinin birçok sebebi olabilir. Bunun en önemli sebebi, hadis aldığı kişinin zabtını veya râvilerin hafızasının durumunu kontrol etmek olsa gerek.

⁵⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 133; Hatîb, *Târîh*, XIV, 185; Şerefüddin el-Makdisî, *Kitâbü'l-erbaîn ale't-Tabakât*, s. 221; Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâli İmam Ahmed*, II, 347

⁵⁴³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 720.

⁵⁴⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 218.

⁵⁴⁵ Hatîb, *Târîh*, XIV, 201; a.mlf., *el-Câmi'*, I, 235.

⁵⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 62.

4. Hadis Müzakeresinde Bulunması

Müzakere, muhaddislerin bazı hadisleri kendi aralarında müzakere etmeleri ve farklı açılardan ele almalarıdır. İbn Mehdî'nin uygulamalarında da görüleceği gibi, müzakere esnasında hadisler zikredilir ve farklı yönlerden tahliller yapılır. Bu ise, ana hadisin etrafında farklı değerlendirmelerin yapıldığı ilmî ortamdır. Müzakere meclisinde hocadan hadis alınması idrâc ve irsâle sebebiyet vereceği düşüncesiyle olsa gerek, İbn Mehdî kendisinden hadis alınmasını yasaklamaktadır.⁵⁴⁷

İbn Mehdî'nin gerek sınırlı sayıdaki ravilerle beraber, gerekse tesis ettiği meclislerde hadisleri müzakere ettiği bildirmektedir. Nitekim o, Süfyân es-Sevrî'den "Hadis müzakeresi neticesinde büyük bir fayda elde edileceği"ni nakletmektedir.⁵⁴⁸ İbn Mehdî'nin de hadis meclislerini müzakere çerçevesinde gerçekleştirdiği kaydedilmektedir.⁵⁴⁹

İbn Mehdî'nin dikkat ettiği bir diğer önemli konu ise, hadis rivayeti esnasında metin ve sened hakkında bazı bilgiler vermeyi benimsediğinden ve ayrıca müzakere esnasında etraflıca tahliller yapmasından dolayı naklettiği hadislerin yazılmasını doğru bulmadığını ifade etmektedir.⁵⁵⁰ Konuyla ilgili İbn Mehdî şöyle söyler:

Hadislerin müzakeresi esnasında benden hadis almayınız. Çünkü ben, müzakere esnasında mütesâhil davranıyorum.⁵⁵¹

İbn Mehdî'nin, hadislerin doğru yazılması ve açıklamaların isnada ve metinlere karışmasını önlemek amacıyla böyle bir yöntem izlediğini söyleyebiliriz.

⁵⁴⁷ Hatîb, *el-Câmi* ' , II, 36.

⁵⁴⁸ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Beşkuval, *es-Siletü fî târihi'l-Endelüs*, (thk. Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Mektebetül-Hâncî, yy., 1955, s. 502.

⁵⁴⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, V, 290.

⁵⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, I, 84.

⁵⁵¹ Hatîb, *el-Câmi* ' , II, 36.

Abdurrahman b. Mehdî, hadis rivayetinin yanı sıra fikhî meseleler ile hadislerin müzakeresi için öğrencisi Muâz b. Muâz, hocası Yahya b. Saîd el-Kattân ve Hâlid b. el-Hâris ile halkalar kurmuştur. Onun kurduğu meclislere talebelerin ilgisi yoğun olup ders halkalarının çok kalabalık olduğu nakledilmektedir.⁵⁵²

İbn Mehdî, Mekke'de Vekî' b. el-Cerrâh,⁵⁵³ Basra'da İbnü'l-Mübârek⁵⁵⁴ ve Süfyân es-Sevrî ile hadisleri müzakere ettiğini ve onlardan hadis aldığını belirtmektedir. Bu müzakereler esnasında Süfyân es-Sevrî'nin bazı Basralı muhaddislere muhalif rivayette bulunduğu da ifade etmiştir.⁵⁵⁵ Buna ek olarak, İbn Mehdî, muhaddislerle beraber müzakere esnasında elde ettiği bilgileri daha sonra yazıya geçirdiği nüshalarda ilgili hadislerin yanlarına kaydetme isteğini şöyle ifade etmektedir:

Son vardığım kararı daha önce düşünebilseydim, her hadisin açıklamasını yanına yazardım...⁵⁵⁶

Netice olarak İbn Mehdî, hadisleri rivayet etmeden önce müzakerede bulunmuş ve hadisler hakkında bazı mütalaâda bulunmuştur. Bu durum ise, onun hadis rivayetinin titiz davrandığını göstermektedir.

5. Hadisleri Ehlinden Almaya Dikkat Etmesi

İbn Mehdî'nin hadisleri ehlinden almaya özen gösterdiği rivayet edilmektedir. O, özellikle hadis alırken râvilerde hıfz ve itkân⁵⁵⁷ sahibi olma şartını arayan bir muhaddistir. Nitekim kendisinden buna delâlet eden birçok nakil bulunmaktadır. Konuyla ilgili İbn Mehdî şöyle der:

Hadis rivayeti konusundaki sorumluluk, kişinin mal veya çocuğu üzerinde tahakkuk eden sorumluluğundan daha çetindir. Hadisteki sorumluluk, mal ve

⁵⁵² Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 556.

⁵⁵³ Zehebî, *Siyer*, IX, 195.

⁵⁵⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 151.

⁵⁵⁵ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 720.

⁵⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 111.

⁵⁵⁷ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 312.

evlada yönelik sorumluluğa benzemez. Nitekim hayırlı ve salih biri olarak bilinen nice kişiler vardır ki, hadis konusundaki sorumluluk kendisini farkında olmadan yalan söylemeye itmiştir.⁵⁵⁸

İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1393), Abdurrahman b. Mehdî'nin mezkûr ifadelerini şu sözleriyle açıklamaktadır:

Hâfız ve itkân sahibi olmayan râviler hadis rivayetiyle meşgul olmuştur. Aslında onların niyetleri kötü değildir. Onları, hadis sevgisi ve iştiyakı bu alana yönlendirmiştir. Ancak ehliyetsiz olmaları onları farkında olmadan Hz. Peygamber aleyhine yalan söylemeye kadar götürmüştür. Veraya sarılıp Allah'tan sakınsalar selâmette olurlar.⁵⁵⁹

Bu rivayette görüldüğü gibi, hadis rivayetinde niyetin sahîhliği kadar sağlıklı bir şekilde rivayet etmek için sorumluluk ve ehliyet sahibi olunması gerektiği de bir o kadar önemlidir.

Onun ortaya koyduğu bir diğer önemli ilke ise, hadis rivayetiyle ilgilenecek râvinin, hadisleri bir sûrenin âyetini ezberler gibi ezberlemesi ve hadislerin senedlerindeki râvilerin isimleri kesinlik derecesinde bilmesinden sonra hadislerle meşgul olması gerektiğidir.⁵⁶⁰

Başka bir sözünde ise İbn Mehdî, hadis sahasında önde gelen bir imam olmanın vazgeçilmez şartı olarak râvinin sahih rivayetleri sahih olmayanlardan ayırabilen, rivayet ettiği hadislerde bir desteğe ihtiyaç duymayan ve hadislerin çıkış yerleri (beldeleri) hakkında bilgi sahibi olan bir konumda olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶¹ Bu tür râvilerle örnek olarak Fudayl b. İyâz hakkında “ رجل صالح ولم يكن بحافظ ”⁵⁶² ve salih ve faziletleriyle tanınan birisi hakkında da “ رجل صالح، الحديث ”

⁵⁵⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 556; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 338.

⁵⁵⁹ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 338.

⁵⁶⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 4.

⁵⁶¹ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 199.

⁵⁶² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VII, 73.

يغلبه”⁵⁶³ değerlendirmesini yapmıştır. Yani İbn Mehdî, hadis alırken ehinden, yani zâbit, hâfız ve itkân sahibi râvilerden alınmasına özen göstermiştir.

6. Sahih Hadisleri Almaya Özen Göstermesi

Abdurrahman b. Mehdî, sikalardan rivayet etmeyi benimsemiş bir muhaddis olmasını dolayısıyla sahih hadislerin alımına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İbn Mehdî konuyla ilgili şöyle der:

Hadîs tâlibi, zayıf hadisleri yazmakla kendisini meşgul etmemelidir. Böyle yaptığı zaman, kaybedeceği en az şey, zayıf râvilerin hadislerini yazdığı oranda güvenilir kimselerin râvilerin hadislerinden yoksun kalması olacaktır.⁵⁶⁴

İbn Mehdî'nin “herkesten hadis alınmayacağı”⁵⁶⁵ yönündeki sözü ve daha önce işaret edilen “İbn Mehdî sadece sikalardan rivayette bulunurdu” ilkesi, onun hadis alırken riayet ettiği kurallardan birkaçıdır. Dolayısıyla sika râvilerin hadislerinin bilinmesi, onların hadisleriyle çelişen diğer (zayıf) râvilerin rivayetlerinin tanınmasını sağlayacaktır.

Örneğin İbn Mehdî, Bağdat'a gittiğinde, Cerîr'i tanımadan önce, Hüşeym b. Beşîr'in kapısının önünde Cerîr-Mansûr tarikiyle kendisine hadisler arz edildiğini bildirmektedir. Arz edilen hadislerin sahih olduğunu ve eğer bunları kendilerine rivayet eden kişinin de sika bir râvi olması halinde bu hadisler, Mansûr'un rivayetlerinin sahih olanları olduğunu söyler ve sahih hadislerin sikalardan alınması gerektiğine dikkat çeker.⁵⁶⁶

C. HADİS EDÂSINDAKİ (RİVAYETİNDEKİ) YÖNTEMİ

Abdurrahman b. Mehdî, hadis rivayet etme konusunda bazı usuller benimsemiş ve bunları önemsemiştir. Şimdi bunları maddeler halinde sunmaya çalışacağız.

⁵⁶³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 37.

⁵⁶⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 132; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 449.

⁵⁶⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 551.

⁵⁶⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 551.

1. Hadis Meclisleri Tertip Etmesi

Abdurrahman b. Mehdî, sahip olduğu hadisleri rivayet etmek için bireysel⁵⁶⁷ olarak ve bazı muhaddislerle beraber ortak meclisler tertip etmek suretiyle talebelere naklettiği belirtilmektedir. Onun hadis meclisleri tertip ettiğine dair birçok rivayet bulunmaktadır.⁵⁶⁸ Nitekim Basra Camii'nde İbn Mehdî'nin hadis rivayet ettiği bir kürsüsünün olduğu⁵⁶⁹ ve hadis rivayet ettiği meclisinin kalabalık olduğu özellikle belirtilmektedir.⁵⁷⁰

Abdurrahman b. Mehdî'nin Basra Camii'nde halkasının olduğu, karşısına Muâz b. Muâz'ın (ö. 196/811), sağına Yahya b. Saîd el-Kattân'ın, soluna ise Hâlid b. Hâris'in (ö. 186/802) oturduğu, dersi İbn Mehdî'nin idare ettiği ve ismi geçen muhaddislerin ara sıra katkıda buldukları kaydedilmektedir.⁵⁷¹

Nitekim İbn Mehdî'nin, meclislerde fihhi meselelerle ilgili konulara da değinmesi,⁵⁷² onun fikhî yönünün de ağır bastığının göstergesi olduğu gibi, artık hadis meclislerinin diğer ilimlerin de konuşulduğu mekânlar olma vasfını da kazandığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten İbn Mehdî'nin hadis meclislerini semâ, imlâ,⁵⁷³ müzakere⁵⁷⁴ ve cerh-ta'dil⁵⁷⁵ gibi faaliyetler ekseninde gerçekleştirdiği görülmektedir. Rivayetteki anlatılar, mezkûr meclislerin düzenli bir şekilde tertip edildiğini düşündürmektedir.

⁵⁶⁷ Hatîb, *Târîh*, XIV, 185.

⁵⁶⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, I, 251; Hatîb, *el-Câmi'*, I, 193; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfteri*, Dâru Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1404, s. 422.

⁵⁶⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* I, 235.

⁵⁷⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mukaddemî, *et-Târîh ve esmâü'l-muhaddisîn ve künâhüm*, (thk. Muhammed b. İbrahim el-Lühandan), Dâru'l-Kütüb ve's-Sünne, yy., 1994, s. 202. Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 12; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 235; Zehebî, *Siyer*, IX, 207.

⁵⁷¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, V, 290.

⁵⁷² İbn Ebû Hâtîm, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 228;

⁵⁷³ Fikhî bir meselenin müzakeresi ve hükmünün tartışıldığı olayın ayrıntısı için bkz. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 234.

⁵⁷⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, V, 290.

⁵⁷⁵ Ali b. Mufaddal el-Makdisî, *Erbaûne ale't-Tabakât*, s. 218.

Abdurrahman b. Mehdî'nin meclislerinde bulunan muhaddislerin son derece dikkatli ve titiz oldukları, gürültü yapan, kalem açan kimseleri gördüğü zaman sert bir şekilde uyararak rahatsızlıklarını dile getirdiği rivayet edilmektedir.⁵⁷⁶ Buna ek olarak, İbn Mehdî'nin tertip ettiği hadis meclislerinin soru-cevap şeklinde yürütüldüğünden de bahsedilmektedir.⁵⁷⁷ Bu ve benzeri birçok rivayetten artık ders meclislerinin kurallı ve düzenli bir şekilde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Hadis meclislerine dair bir diğer örnek olarak Hüseyim b. Beşîr, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Halef b. Sâlim ve Ziyâd b. Eyyûb'dan oluşan ekibi gösterebiliriz.⁵⁷⁸ Abdurrahman b. Mehdî hadis rivayetinin yanı sıra fikhî meselelerin talimi ve müzakeresi için öğrencisi Muâz b. Muâz, Yahya b. Saîd el-Kattân ve Hâlid b. el-Hâris ile halkalar kurmuştur. Onun meclislerine talebelerin rağbeti yoğun olup ders halkasının çok kalabalık olduğu nakledilmektedir.⁵⁷⁹

Ahmed b. Hanbel'in haber verdiğine göre, İbn Mehdî'nin derslerine birçok talebe katılmış ve kendisine mülâzemet etmişlerdir. Ayrıca İbn Hanbel, İbn Mehdî'den hadis meclisinde 600-700 küsur hadis yazdığını bildirmektedir.⁵⁸⁰ Aynı zamanda İbn Mehdî'nin ricâl araştırması ve karşılaştırmalı metin tenkidi yürüttüğü de kaydedilmektedir.⁵⁸¹

2. Ezberinden Rivayet Etmesi

Abdurrahman b. Mehdî, kaynaklarda çok hadis rivayet eden manasında “kesîrû'l-hadîs” ve “seyyidü'l-huffâz” olarak öne çıkmaktadır.⁵⁸²

Zehebî'nin *Tabakâtü'l-huffâz* adlı eserinde Abdurrahman b. Mehdî'ye yer vermesi,⁵⁸³ onun hadis bilgisinin üst düzeyde olduğuna dair açık bir göstergedir.

⁵⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 257; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 242.

⁵⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 251.

⁵⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 239; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 5; Zehebî, *Siyer*, IX, 198.

⁵⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 251, 254, 256, 257; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 556.

⁵⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

⁵⁸¹ Hatîb, *Târîh*, XVI, 83.

⁵⁸² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 218; Sâlihî, *Tabakât*, I, 477; Zehebî, *Siyer*, VII, 589.

Bilindiği gibi *hâfiz/huffâz* tabiri, muhaddis tabakalarının ta'dil mertebelerinin en üst seviyesi olarak kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle *hâfiz*, yüz bin hadisi, metni ve râvilerinin hallerini, adalet ve zabt bakımından durumlarını, hocaları ile talebelerinin rivayetlerini bilen ve karşılaştırmalı bir şekilde tahlil eden muhaddisler için kullanılmaktadır.⁵⁸⁴

Abdurrahman b. Mehdî, hadis ilminde yaşadığı dönemin ileri gelenlerinden biriydi. Yahya b. Maîn, onu “emîru'l mü'minîn fi'l-hadîs” şeklinde nitelendirmiştir.⁵⁸⁵ Muhammed b. Yahya ez-Zühli'nin (ö. 258/872), İbn Mehdî'nin elinde hadis rivayet ederken hiç kitap görmediğini söylemesi ise,⁵⁸⁶ onun hafızasının ne derece kuvvetli olduğuna delalet etmektedir.

İbn Mehdî'nin öğrencilerinden Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 235/850), “Abdurrahman bana ezberinden 20.000 hadis yazdırdı” demektedir. İbn Mehdî'in el-Kavarîrî'ye 20.000 hadisi ezberinden rivayet ettiğiyle ilgili bu bilgi bazı araştırmacılar tarafından “mübalağalı” ve “kesretten kinaye” olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar bu şekilde değerlendirmeye tâbi tutulsa da hocaları Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Zeyd, Mâlik b. Enes, Şu'be b. el-Haccâc, Gunder ve Yahya el-Kattân'a uzun süre talebelik edip onlarla teşrik-i mesaide bulunarak yazılı malzemelerine sahip olması, bu rakamın “mübalağalı” ve “kesretten kinaye” olmadığını şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu hocalarından Mâlik b. Enes,⁵⁸⁷ Yahya el-Kattân,⁵⁸⁸ Gunder⁵⁸⁹ ile es-Sevrî'nin⁵⁹⁰ eserlerini alıp rivayet etmek amacıyla meclisler kurması konuya ışık tutması açısından ayrıca dikkate alınması gereken bilgilerdir. İbn Mehdî'nin kendi ifadesiyle Muğîre b.

⁵⁸³ *Tabakâtü'l Huffaz*, I, 241.

⁵⁸⁴ İbn Kudâme el-Makdisî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 59; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 109.

⁵⁸⁵ Beyhakî, *Hilâfiyyât beyne imâmeyn*, II, 486.

⁵⁸⁶ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 242.

⁵⁸⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178.

⁵⁸⁸ Hatîb, *Târîh*, XVI, 203; Zehebî, *Siyer*, IX, 177.

⁵⁸⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 57; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 1188.

⁵⁹⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l medârik*, I, 235.

Şu‘be’den “mestler üzerine mesh ile ilgili on üç hadis olduğu”nu⁵⁹¹ söylemesi, onun bir konuda bulunan hadislerin sayısına yönelik anlayışını ortaya koymasından önem arz etmektedir. Ayrıca Abdân el-Ahvezî (ö. 306/918), Amr b. Abbâs’ın İbn Mehdî’den 50.000 hadis dinlediğini ve aynı zamanda onun tasnif ettiği bazı hadis nüshaları da olduğunu haber vermektedir.⁵⁹²

3. Hadisleri Aldığı Usul ile Rivayete Önem Vermesi

İbn Mehdî’nin hadis tahammülündeki ilmî titizliği ve usule riayeti konusunda son derece dikkatli ve bağlı olduğuna dair birçok rivayet bulunmaktadır. Örneğin, onun, Mâlik b. Enes’in *Muvatta*’ındaki kitâbları farklı zaman dilimlerinde aldığı ifade edilmektedir. O, *Muvatta*’ı semâ ve kırâat yöntemiyle aldığı belirtilmektedir.

İbn Mehdî’nin, hocası Mâlik b. Enes’in *Muvatta*’ının *Kitâbü’s-salât*’ını ona okuyarak (kırâat) aldığı kaydedilmektedir.⁵⁹³ Ayrıca *Kitabü’s-salât* dışındaki diğer bölümlerin Mâlik’e okunduğu ve İbn Mehdî’nin de kendisi için edindiği nüshadan takip ederek dinlediği (semâ) belirtilmektedir.⁵⁹⁴ Ahmed b. Hanbel’in ise, *Muvatta*’ı Abdurrahman b. Mehdî’den dinlediği (semâ) nakledilmektedir.⁵⁹⁵ İbn Mehdî, hocası Mâlik’ten *Muvatta*’ı hangi yöntemle aldıysa Ahmed b. Hanbel’in de ondan aynı yöntemle alıp rivayet ettiği ifade edilmektedir.⁵⁹⁶ Bu kayıt ise, İbn Mehdî’nin *Muvatt*’ın mezkûr bölümlerini rivayet ederken aldığı usulle talebesine aktardığını göstermektedir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* adlı eserinde İbn Mehdî’nin Mâlik b. Enes’ten kırâat yöntemiyle rivayet ettiği hadisleri “kara’tü alâ” şeklinde kayıt altına almıştır.⁵⁹⁷

⁵⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve’t-ta’dil*, II, 246.

⁵⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 202.

⁵⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178.

⁵⁹⁴ Mâlik b. Enes, *Muvatta*’, I-VIII, (nşr., M. Mustafa el-A’zamî), Müessesetü Zayid b. Sultan, Ebudabi 2004, I, 229; Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, s. 37.

⁵⁹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbnü’s-Salâh*, I-II, (thk., Rebî b. Hâlid Umeyr el-Medhalî), Câmîatü’l-İslâmiyye, Medine 1984, I, 264.

⁵⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), II, 321; Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâli İmam Ahmed*, II, 348.

⁵⁹⁷ Örnekler için bkz., Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 199, 5329, 9921, 18996, 16567, 16431,

Bu ise, yönteme bağlı kalındığı, hadislerin rivayetinin son derece titiz davranıldığı ve alınan hadislerin edasında aynı usule bağlı kalınarak rivayet geleneğinin sürdürüldüğünü göstermektedir.

4. Rivayet Ederken ğrencilerinin Durumunu Dikkate Alması

İbn Mehdî, her isteyen kişiye hadis rivayetinde bulunmamıştır. Aksine o, talebelerin donanımları ile kabiliyetlerini dikkate alarak hadis rivayet etmiştir. Nitekim İbn Mehdî, rivayetlerinde titiz davranmayan ve hafızasında muhafaza etme gücü kuvvetli olmayan kişilere hadis rivayet etmemeye zen göstermiştir. Dolayısıyla onun, rivayet edeceği hadislerin taşıyıcısı olacak râvileri titiz bir Şekilde seğtiği anlaşılmaktadır. Örneğin Muhammed b. Müsennâ, İbn Mehdî'ye gelir ve kendisine hadis rivayet etmesini ister. İbn Müsennâ hadisleri yazmak için hazırlanır. Bu durumu gören İbn Mehdî, ona, etraftaki kişiler olduğu sürece rivayette bulunmayacağını, tek gelmiş olsaydı rivayet edeceğini ifade eder.⁵⁹⁸

Yukarıda belirtilen örnekte İbn Mehdî, hadis rivayet edeceği kişiye ezberleme ve muhafaza etme kabiliyeti görebilseydi, hadis rivayetinden geri durmazdı, aksini fark ettiği için bundan vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İbn Mehdî'nin, hıfz ve itkn⁵⁹⁹ sahibi olan kişiler ile hadisleri Kur'ân gibi ve râvilerin isimlerini de kendi adımış gibi bilircesine ezberleyenlere⁶⁰⁰ öncelik tanıdığını ifade etmesi, bu hassasiyetinden kaynaklanıyor olsa gerektir. Diğer bir yönden İbn Mehdî, hadis rivayet tarihinde önemli bir konuma sahip olan muhaddislerden Muhammed b. Müsennâ'ya özel bir ilgi göstermekte ve hadis konusunda ciddiyeti olmayan grupla beraber kendisine hadis rivayetinde bulunamayacağını söylemektedir. Böylece sika râviler ile bu vasfa sahip olmayan râvilerin eşit seviyede, aynı meknda ilim tahsil etmelerinin uygun olmayacağına da işaret etmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla İbn Mehdî'nin, hadis tahammlnde ehil olmayan veya bu alanda mütesâhil bir tutuma sahip olanlara hadis rivayet

⁵⁹⁸ Hatîb, *el-Câmi*, II, 36.

⁵⁹⁹ Rmehmz, *el-Muhaddisü'l-fsl*, s. 312

⁶⁰⁰ Ebu Nuaym, *Hilye*, IX, 4.

etmemeyi ilke olarak benimsemiş olduğunu söyleyebiliriz. Burada İbn Mehdî'nin “Her hadis, her yerde ve herkese nakledilmemeli”⁶⁰¹ ilkesi hatırlanmalıdır.

5. Hadislerle İlgili Bazı Açıklamalarda Bulunması

Abdurrahman b. Mehdî, hadisleri sadece rivayet etmekle yetinmemiş, yeri geldikçe sened ve metinle ilgili -talebeleri tarafından soru soruldukça- bazı açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁰² Konuyla ilgili birkaç örneği kaydetmeyi uygun bulmaktayız.

a. Senedle İlgili Bilgi Vermesi

Abdurrahman b. Mehdî'nin meclisinde Horasanlı bir râvi ayağı kalkar ve Hasan el-Basrî'nin Hz. Peygamber'den “Kim namazda gülerse abdest ve namazı iade eder” şeklindeki hadisi rivayet ettiğini söyler. Abdurrahman b. Mehdî, bu hadisin yalnızca “Hafsa bint Sîrîn → Ebü'l-Âliye → Hz. Peygamber” isnadıyla rivayet edildiğini söylemiştir. Bu cevabının üzerine Horasanlı râvi “Bunu neye dayanarak söylüyorsun?” diye sorar. İbn Mehdî de “Sarrafâ bir altın para götürsen, sana “bu sahte” dese, ona “bunu neye dayanarak söylüyorsun” diye sorar mısın?” diye cevaplar. Mecliste bulunan muhaddislerden Ebû Ömer el-Bâhilî, isnaddaki yanlışlığı nasıl fark ettiğine dair bir açıklamada bulunması konusunda ricada bulunur. İbn Mehdî de “Bu hadis yalnızca Hafsa bint Sîrîn → Ebü'l-Âliye → Hz. Peygamber” isnadıyla rivayet edilmiştir. Hadisi, Hişâm b. Hassân, Hafsa'dan onun evindeyken duymuştur. Hişâm, hadisi Hassân'a rivayet etmiş, Hsasan da doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir” diye açıklama yapar. Bu izahtan sonra râvi, “Peki, bu rivayeti Zührî kimden işitmiştir?” diye sorunca, İbn Mehdî, “Süleyman b. Erkam, hem Hasan hem de Zührî ile görüşürdü. Hadisi Hasan'dan dinlemiş, Zührî ile müzakere yapmıştır. Zührî de hadisi mürsel olarak nakletmiştir” diyerek cevaplamıştır.⁶⁰³

⁶⁰¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 551.

⁶⁰² Ukaylî, *ed-Duaîfâ*, II, , 45, 188.

⁶⁰³ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 312; Ali b. Mufaddal el-Makdisî, *Erbaûne ale't-Tabakât*, s. 218.

Bir diğer rivayette aktarıldığına göre, Hâris en-Nekkâl, bazı râvilerle beraber elinde hadislerin yazılı olduğu defteriyle İbn Mehdî'ye gelir ve elindeki yazılı nüshayı teslim ettikten sonra o hadisleri nakledip çıkmak istediğinde İbn Mehdî maktûb hadislerin olduğunu söyler ve onları bilgilendirir.⁶⁰⁴

İbn Mehdî'nin hadis rivayeti esnasında senedle ilgili bilgi aktardığına dair başka örnek ise, Vâsıtlı muhaddislerden Ahmed b. Sinân'ın (ö. 259/872), İbn Mehdî'nin meclisinde bulunduğu esnada Malik b. Enes→Ebü'l-Esved→Urve senediyle hadis naklettiğini haber vermektedir. O, İbn Mehdî'ye rivayeti esnasında seneddeki Ebü'l-Esved'in kim olduğuna dair bir soru yöneltir. Bunun üzerine İbn Mehdî, Ebü'l-Esved'in isminin Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel olduğu, Urve'nin (b. ez-Zübeyr) (ö. 94/713) üvey oğlu ve Hişâm'ın (b. Urve) (ö. 146/763) sütkardeşi olduğunu açıklamıştır.⁶⁰⁵

b. Metinle İlgili Bilgiler Vermesi

İsmail b. Harb'den nakledildiğine göre, Ahmed b. Hanbel'e Hz. Peygamber'in "Bizi aldatan, bizden değildir" hadisinin anlamı sorulur. İbn Hanbel, buna cevap vermez. Bir zaman sonra Ahmed'e bazı grupların bu hadisi "Bizi aldatan, bizim gibi değildir" şeklinde yorumladıkları haberi verilir. O, bu şekilde yapılan yorumu kabul etmez ve "Bu yorum, Mürcie'den Mis'ar ve Abdülkerim b. Ümeyye'ye aittir." der. İbn Mehdî, mezkur yorumu kabul etmez ve "Eğer bir kimse, tüm iyi amelleri işlerse Hz. Peygamber gibi mi olur?!"⁶⁰⁶ diyerek itirazını dile getirir.

Bir başka örnekte ise İbn Hanbel, İbn Mehdî → Hammâd b. Seleme → Simâk b. Harb → Câbir b. Semüre → Hz. Peygamber isnadıyla Mâiz b. Mâlik'in recmedildiğini rivayet eder. İbn Hanbel, İbn Mehdî'nin "celde vurulduğunu" rivayet etmediğini, aksine İbn Mehdî, bu ek bilginin Hammâd'ın sözü olabileceğini açıkladığını ifade etmektedir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, I, 136. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 254; IV, 40.

⁶⁰⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 254.

⁶⁰⁶ Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâll İmam Ahmed*, III, 188.

⁶⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 62.

6. Kitaplarından Rivayet Etmesi

Abdurrahman b. Mehdî, hadisleri ezberinden rivayet ettiği gibi, tasnif ettiği kitaplarından da rivayette bulunduğu dair birçok kayıt mevcuttur. Konuyla ilgili birkaç örneği zikredeceğiz.

İbn Mehdî, Yahya b. Saîd el-Kattân'ın ilminden istifade etmiştir. İbn Mehdî'nin Yahya el-Kattân'dan 2.000 hadis öğrenip kitabına kaydettiği ve hocası henüz hayattayken bunları rivayet ettiği belirtilmektedir.⁶⁰⁸ Konuyla ilgili bir diğer örnek ise, hocası Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nın bir kısmını semâ ve çoğunu da kıraat metoduyla aldıktan sonra özel meclis kurarak talebelerine rivayet ettiğine dair bilgidir.⁶⁰⁹ Onun: "Geliniz! Size gözlerin kendisi gibi birisini görmediği kişiden rivayette bulunayım" dediği ve Mâlik b. Enes→Zührî senediyle hadis rivayet etmeye başladığı nakledilmektedir.⁶¹⁰

İbn Mehdî'nin, bazı fikhî konulara dair otuz meseleyi Alî b. el-Medînî ve Süleyman adında bir râviye âsârları topladığı şahsî defterlerinden imla ettirdiği nakledilmektedir. Daha önce de kaydettiğimiz üzere İbn Mehdî'nin meclislerinde sadece hadisler rivayet edilmeyip hadislerin fikhî boyutlarının da üzerinde durulduğu belirtilmektedir.⁶¹¹

Diğer bir önemli örnek ise, İbn Mehdî'nin, hocası Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nın *Kitâbü's-Salât* bölümünü kıraat; diğer bölümlerini ise semâ yoluyla almasıdır.⁶¹² İbn Mehdî, hocası Mâlik'ten *Muvatta*'ı hangi yöntemle aldıysa; Ahmed b. Hanbel'in de ondan aynı yöntemle alıp rivayet ettiği nakledilmektedir.⁶¹³ Nitekim Ahmed b. Hanbel *el-Müsned* adlı eserinde İbn

⁶⁰⁸ Hatîb, *Târîh*, XVI, 203.

⁶⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178.

⁶¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178. İbn Mehdî'nin Malik b. Enes'in hadislerini rivayet ettiğine dair bilgi için ayrıca bkn., İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 254.

⁶¹¹ Râmeürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 312. Fikhi bir meselenin müzakeresi ve hükmünün tartışıldığı olayın ayrıntısı için bkz., Kâdî İyâz, *Tertîbu'l medârik*, I, 234.

⁶¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178.

⁶¹³ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbnü's-Salâh*, I-II, (thk., Rebî b. Hâlid Umeyr el-Medhalî), Câmîatü'l-İslâmiyye, Medine 1984, I, 264. Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâl İmam Ahmed*, II, 348.

Mehdî'nin Mâlik'ten kıraat yöntemiyle aldığı hadislerini “kara'tü alâ” şeklinde kayıt altına almıştır.⁶¹⁴

7. Her İsteyene Hadis Rivayet Etmemesi

İbn Mehdî, hâfız, mutkin ve az yanılan râvilerden hadis alınacağını ifade ettiği⁶¹⁵ gibi, kimlere hadis nakledip kimlerden hadis alınamayacağına dair de açıklamaları bulunmaktadır. Hadis rivayeti konusunda da aynı hassasiyete sahip olduğuna dair ondan nakledilen ifadeleri bulunmaktadır.

İbn Mehdî, hadis rivayetinde ehil olunmasının ölçüsü olarak ravide bulunması gereken vasfı ve aktarılacak hadisin de bilinmesi ve her hadisin rivayet edilmemesi gerektiği şöyle ifade etmektedir:

İşittiği her hadisi rivayet eden kişi, imam olamaz. Herkesten rastgele rivayette bulunan kişi de bu alanda söz sahibi olamaz. Sadece şâzz olan rivayetleri aktaran kişi, ilimde önder olamaz. İmam olabilmesi için hıfz ve itkân sahibi olmalıdır.⁶¹⁶

İbn Mehdî, hem sahih hadisleri toplama (cem') hem de ehlinden alınmasına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla rastgele herhangi bir râviden her hadisin alınamayacağını ifade etmiş ve dolayısıyla bu şekilde davranan râvilerden hadis rivayeti konusunda dikkatli olunmasını ifade etmiştir. İbn Mehdî'nin konuya farklı bir yönden işaret etmesinden dolayı şu ifadelerini kaydetmeyi uygun bulduk:

Kişinin bir hadisi Kur'ân'daki bir âyet veya birinin ismi gibi iyice öğrenip ezberlemeden rivayet etmemelidir. İlim bakımından kendisinden daha üstün olan biriyle karşılaştığında da onu bir ganimet bilerek istifade etmelidir.⁶¹⁷

Örneğin İbn Mehdî, Ömer b. Harun'un Basra'ya ilk geldiğinde İbn Abbâs'tan rivayet ettiği hadisler ile daha sonraki bir tarihte geldiğinde rivayet ettiği hadisleri mukayese ettiğinden bahsetmektedir. Bu mukayese neticesinde Ömer b. Harun'un hadislerinde sorun olduğu tespit edilmiştir. Buna ilaveten

⁶¹⁴ Örnekler için bkz., Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 199, 5329, 9921, 18996, 16567, 16431,

⁶¹⁵ Hâkim, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 406.

⁶¹⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 551.

⁶¹⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 552.

Ömer'in, Muhammed b. Ca'fer'den hadis rivayet edip edememe durumu incelendiğinde onun Mekke'ye girişi ile Muhammed b. Ca'fer'in vefatı arasında fark olması sebebiyle rivayetleri terk edilmiştir.⁶¹⁸ Netice itibariyle Ömer b. Harun'un yalancı olduğu ortaya çıkmış ve Hz. Peygamber (s.a.v.) adına yalan söylemesi sebebiyle adâlet vasfı ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla bir râvinin hıfz, itkân ve mürüvvet vasıflarına sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklere sahip olanlar ancak Hz. Peygamber'in hadislerinin taşıyıcıları olma vasfına sahip olabilirler. İbn Mehdî, bir râvide bu özellikler bulunmadığı takdirde, aldığı hadislerin naklinde hatalar yapıp rivayet sahasında sorunlar çıkaracağı ihtimaline binaen bu kuralları koyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun, bir konuda hüküm verilmesi gerektiğinde ve hadis rivayeti hususunda müsamahayı kabul edilemeyeceğine dair ifadesi nakledilmektedir.⁶¹⁹

Zikredilen örneklerden; İbn Mehdî'nin her râviye her hadisi rivayet etmemek gibi bir ilkesinin olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu izahlardan sonra Abdurrahman b. Mehdî'nin cerh ve ta'dil ilmindeki yeri ve yaptığı katkılar incelenecektir.

III. ABDURRAHMAN B. MEHDÎ'NİN RİCÂL TENKİTÇİLİĞİ

Cerh ve ta'dil ilmi, hadis ilminin en önemli dallarından birisini teşkil etmektedir. Bu ilim dalı, İslâm'ın doğru bir şekilde anlaşılıp ve sonraki nesle usulüne uygun bir şekilde aktarımı konusundaki hassasiyet neticesinde ortaya çıkmıştır.⁶²⁰ Çünkü hadislerin sahih olup olmaması, onu nakleden râvinin adalet ve zabtına bağlıdır. Dolayısıyla dine dair bir bilgi aktaran râvinin mezkûr özelliklerinin araştırmaya tâbi tutulması, konunun odak noktalarından birisini teşkil etmektedir.⁶²¹

Cerh, sözlükte elle, aletle veya dille yaralamak gibi anlamlara gelmektedir. Hadis ıstılahında ise cerh, râvinin, adalet ve zabt konusundaki bazı vasıfları tam

⁶¹⁸ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII, 504.

⁶¹⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 9.

⁶²⁰ Cirit, *Hadise Giriş*, s. 201.

⁶²¹ Cirit, *Hadise Giriş*, s. 201; Koçyiğit, Talât, *Hadis Usulü*, TDVY, Ankara 2017, s. 237.

olarak taşımadığını söylemek suretiyle tenkit etmeye denir. Bu tenkit neticesinde râvinin rivayet ettiği hadislerin durumuyla ilgili farklı değerlendirmeler/lafızlar ortaya çıkmıştır.⁶²² Ta‘dil ise, bir râvinin adalet ve zabt niteliklerini taşıdığını ve güvenilir biri olduğunu belirtmek suretiyle hadis rivayetine dair olumlu kanaat bildirmek anlamına gelir.⁶²³ Bu yönüyle cerh ve ta‘dil terimleri, birbirine zıt anlamda kullanılır. Cerh edilen râvinin rivayetleri kabul edilmezken, ta‘dil edilen râvinin rivayetleri ise kabul edilmektedir.

Cerh-ta‘dil ilmi, hadis ile ilgili ilim dalları arasında en gelişmiş ve en sistematik yapıya sahip olanıdır. Bu alanda birçok muhaddis uzmanlaşmış ve sahâbeden itibaren mütekaddimûn ve müteahhirûn uleması olmak üzere râviler hakkında pek çok âlim değerlendirmelerde bulunarak konuyla ilgili farklı türlerde kitaplar telif etmiştir.⁶²⁴

İnsan olmanın getirdiği birtakım zaaf lar ve eksiklikler, fitne hâdisesi, toplumsal güvenin zedelenmesi, hadis uydurmacılığı gibi sebepler isnâdın ortaya çıkışı ve kullanımını hızlandırmıştır. Mezkûr etkenler neticesinde cerh-ta‘dil ilmi ortaya çıkmış ve zamanla sistemleşme yoluna girmiştir.⁶²⁵

Bu ilmin ortaya çıkmasına etki eden en önemli âmiller arasında, İslâm beldesindeki değişimi tetikleyen fetihler, iç siyaset, hadis uydurma faaliyetleri, Müslümanların fethettikleri topraklarda hazır buldukları kültür gibi hususlar zikredilebilir. Tüm bu nedenler, biri diğerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Toplumsal değişim ile çeşitliliğin etkileri, etki-tepki neticesinde bilgiyi tasdik etmek ve güvenilir kişilerden alma faaliyetini doğurmuştur. Neticede cerh-ta‘dil ilminin çeşitli boyutlara taşınarak geliştirilmesine etki etmiştir.⁶²⁶

Cerh ve ta‘dile konu teşkil edecek olan - yukarıda zikrettiğimiz nedenler - değişimlerde yer alan şahıslar ve olaylar, muhaddislerin kişisel ve ilmî

⁶²² Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 48; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 237.

⁶²³ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 4299; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 241.

⁶²⁴ Cirit, *Hadise Giriş*, s. 202-203.

⁶²⁵ Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadîsler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 93-129;

⁶²⁶ Kahraman, *Kufe’de Hadis, İlk Üç Asırda*, s. 188-189; Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 27-57.

hayatlarında onlara yönelik hem bireysel hem de ilmî bir tutum içerisine girmelerini doğurmuştur. Daha sonra “metâin-i aşere” olarak isimlendirilecek esasların ilk örneklerini bu faaliyetler doğurmuştur. Râvilerin adalet ve zabt ölçülerine göre değerlendirilmelerinin ortaya çıkmasının temel nedenlerinden birisi de, bu değişim karşısında râvilerin gerek kişisel gerek bilgi hazinelerinde bulunan hadisleri olaylar karşısında kullanma tarzları belirleyici olmuştur. Bunun neticesinde râvilerin adalet ve zabtı ile cerh ve ta‘diline yönelik farklı lafızların kullanımı ortaya çıkmıştır. Daha sonraki zaman diliminde ıstılah haline gelecek olan bu lafızlar, adalet ve zabt ölçülerinin hangi alt başlıklarına tekabül ettiği hususunda araştırma konusu olmuştur.⁶²⁷

A. CERH-TA‘DİL FAALİYETİNİN TARİHÇESİ

Münekkit muhaddislerin, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadîslerini usulüne uygun rivayet etmek ve aslına sadık kalmak amacıyla bazı yöntemler geliştirmelerine zemin hazırlayan birtakım sebepler bulunmaktadır. Temel hedef, Hz. Peygamber’in hadislerinin doğru bir şekilde muhafazasını sağlamak ve sıhhatli bir şekilde uygulama alanına taşımaktır. Bu faaliyetin yürütülmesi esnasında bazı engeller ortaya çıkmış ve sahâbîler ile onlara talebelik yapan tâbîn neslinden bazı âlimler, hadis rivayetiyle meşgul olan râvileri farklı yönlerden izleme, araştırma ve tenkit etme gereksinimi duymuşlardır.⁶²⁸

Bu geniş çaplı faaliyetin neticesinde, râvilerin hadis rivayeti açısından yetersizliklerini ve kusurlu olmalarını ifade eden “cerh” ile râvilerin hadis rivayetine ehliyetlerini ve tezkiyelerini ifade eden ta‘dil ilmi gelişim göstermiştir. Bu faaliyetler neticesinde bazı özel lafızlar kullanılmış ve râvilerin hadis rivayetindeki derecelerine delâlet eden birtakım ifadeler kullanılarak hadis rivayeti açısından ehil olup olmadıkları belirtilmiştir. Bu ilmin doğuşuna ve gelişimine insan zaafı ve hadis uydurmacılığı gibi iki temel etkenin sebep olduğu belirtilmektedir.⁶²⁹ Bundan dolayı kendisini hadis rivayetine adayın râvilerin bir

⁶²⁷ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 27-45.

⁶²⁸ Sahâbîlerin ilgili yaklaşımları için bkz. A‘zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 86-94.

⁶²⁹ Aşikkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV, İstanbul 1997, s. 18, 27-29.

beşer olmaları hasebiyle zaaf, unutma veya yanılma gibi durumlara düşmeleri kaçınılmaz olmuştur. Cerh-ta'dil ilminin ortaya çıkmasına zemin teşkil eden en önemli etkenlerin, râvilerin sahip olduğu insan doğasından kaynaklanan bu tür zaaflardır.⁶³⁰ Ayrıca fitne olaylarına kadar devam eden süreçte bu faaliyetlerin, râvilerin unutma ve yanılmaları noktasında yürütüldüğünü de eklemeliyiz.⁶³¹

Cerh-ta'dil ilminin doğuşunu hazırlayan sebeplere dair Abdullah b. Abbâs (68/687) ile Muhammed b. Sîrîn el-Basrî'den (ö. 110/729) nakledilen bazı bilgiler bulunmaktadır. İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir haberde o, hadislerin alınması konusunda râvilere dikkat edildiğini ifade etmektedir. O, bu durumu şöyle anlatıyor:

Hadise yalan karıştırılmadan önce birisi 'Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu' dediğinde, gözlerimizi dört açar, dikkat kesilirdik; fakat insanlar hırçın ve uysal deveye bindikleri zaman, artık tanıdığımız şeylerden başkasını almaz olduk.⁶³²

Muhammed b. Sîrîn ise, konuyu şu ifadeleriyle açıklığa kavuşturmuştur:

Eskiden isnad sormazlardı. Fitne çıkınca hadisi kimden aldıysanız isimlerini söyleyin denilmeye başlandı. Sünnet ehlinde olanlar araştırılıp, hadisleri alınıyor; bidat ehli araştırılıp hadisleri bırakılıyordu.⁶³³

Onun bu sözleri, rivayet eden herkesten hadis alınmadığı, bunların araştırılmaya tâbi tutulduğu ve belli kıstaslarla hadis alındığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tenkid faaliyetlerinin, artık vazgeçilmez bir duruma geldiği ve bu alana yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bir diğer açıdan bu bilgiler, toplumsal bozulmanın sonucunda kişilerin aktarmakta oldukları bilgilerin rastgele değil; artık sorgulanmaya başlandığını göstermesi bakımından da önem

⁶³⁰ Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 27.

⁶³¹ Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM Yayınları, Ankara 2018, s. 516.

⁶³² Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 28.

⁶³³ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 122; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 137.

arzettmektedir. Burada bahsedilen fitne ise, Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve akabinde gelişen olaylara verilen isimdir.⁶³⁴

Her iki âlimin ifadelerinden, hadis uydurma teşebbüslerinin, hadisleri aktaran râvîlere yönelik cerh-ta'dil faaliyetleri ile düzenli bir tenkit hareketini doğurduğunu ve bu sorunların bu ilmin gelişimine hız verdiği anlaşılmaktadır.⁶³⁵ Râvîlerin hadis nakletme konusunda ehil olup olmamalarının bu denli dikkate alınmasının temelinde, muhaddislerin bilginin aktarıcıları olan kişilerin adalet ve zabtlarına önem vermeleri bulunmaktadır. Nitekim hadisleri aktaran râvîlerin adâlet ve zabtına dair bilgiler, dinden sayılmakta ve buna özel bir önem atfedilmektedir. Nitekim konuyla ilgili birçok âlimden isnadın dinden olduğuna yönelik ifadeler nakledilmiştir. Örneğin İbn Sîrîn, isnadın önemiyle ilgili bir ifadesinde şöyle der:

Bu hadis işi, dindir. Öyleyse dininizi kimden aldığımıza dikkat edin.⁶³⁶

İbn Abbâs ve İbn Sîrîn'nin ifadeleri dikkate alınacak olursa, cerh-ta'dil faaliyetinin, fitne olayından önce ve sonra olmak üzere farklı aşamalar geçirdiği anlaşılmaktadır. Fitne olayından sonra hadis uydurmaclığı çoğaldığından dolayı, tenkit faaliyetleri bir önceki kuşağa nazaran daha da artış göstermiş ve sahâbe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn dönemlerinde birbirleriyle irtibat halinde sistemli bir şekilde bu sahada münekkit muhaddisler yetişmiştir.⁶³⁷ Cerh ve ta'dil alanında sahâbe, tabiûn ve etbâu't-tâbiînden bazı âlimlerin diğerlerine nazaran daha ön plana çıktığı nakledilmektedir.⁶³⁸

Tüm bu bilgilerden sonra cerh-ta'dil ilminin oluşumu, gelişimi, yükselişi ve sistematik bir faaliyet haline gelişinde önemli katkıları olan sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn kuşağının önemli temsilcileri, ortaya koydukları kaideler ve İbn Mehdî'nin cerh-ta'dil âlimleriyle ilişkisi kısaca incelenecektir.

⁶³⁴ Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 48.

⁶³⁵ Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 46-47.

⁶³⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 121.

⁶³⁷ A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 43-45; Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 29-30.

⁶³⁸ Hâkim, *Ma'rifetü ulumi'l-hadis*, s. 52.

1. Sahâbe Dönemi

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zamanında⁶³⁹ ve sahâbîlerin çoğunlukta olduğu dönemde gerek hadis rivayet eden kişilerden gerekse rivayetlerin kabulünden pek şüphe edilmemiştir. Ancak münferit olaylar dâhilinde zaman zaman birbirlerini eleştirirler de, bu tenkitler genel kaideler olarak işlem görmemiştir. Bu durumlar, daha ziyade insan olmanın sonucunda doğal olarak kişide görülen unutkanlık, yanlış işitme veya yanlış anlama gibi durumlar çerçevesinde görülmüştür.⁶⁴⁰

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ümmetin yönetimini üstlenen ilk iki halife Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in, sevk ve idare esnasında karşılaştığı bazı olay ve durumlar karşısında rivayet edilen hadisler üzerine bazı değerlendirme ve tenkitlerde bulunduğu nakledilmektedir. Bu çerçevede bazı sahâbîler tenkit edilmiş ve hadislerin sıhhati konusunda hataya düşülmemesi için birtakım önlemler alınmıştır. Her iki halîfenin de bu tavrı, onların hadis rivayeti ile devlet idaresinde titiz ve araştırmacı bir kişiliğe sahip olmaları şeklinde yorumlanmaktadır.⁶⁴¹

Sahâbe arasında tenkit ilmiyle meşgul olanlar ile ilgili olarak kaynaklarda farklı rakamlar ve isimler görülmektedir.⁶⁴² İbn Adî (ö. 365/976), "Sahâbe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve daha sonraki kuşaktan günümüze kadar şahısların yalanlarının/yanılmalarının tek tek ortaya çıkarılmasına olumlu bakanlar" başlığı altında sahâbe neslinden Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Abbâs, Hz. Âişe, Abdullah b. Selâm ve Enes b. Mâlik zikretmektedir. Ayrıca İbn Adî, mezkûr sahâbîlerin yaptığı tenkitlerin mahiyeti ve örneklerini de kaydetmektedir.⁶⁴³

Zehebî (ö. 748/1348), sahâbîlerin tenkit fâliyetiyle ilgili bazı bilgileri eserine kaydetmek suretiyle, bu alandaki öncüler hakkında bilgileri

⁶³⁹ Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 29-30.

⁶⁴⁰ Cirit, *Hadise Giriş*, s. 68; Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 40-45.

⁶⁴¹ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 107-108; Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 32-33.

⁶⁴² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 117-125; Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 52.

⁶⁴³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 117-125.

kaydetmektedir. Sahâbîlerden ilk halife Hz. Ebû Bekir'in (ö.13/634) mirasla ilgili bir mesele hakkında hadis nakleden Muğîre b. Şu'be'den (ö. 50/670) şahit getirmesini, tenkide dair ilk örneklerden biri olarak kaydetmektedir.⁶⁴⁴ Hz. Ömer'in (ö. 23/644) bir eve girerken izin istemenin üç kere olduğunu Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakleden Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (ö.42/662) şahit istemesi bu konuda verilen diğer bir örnektir.⁶⁴⁵ Yukarıda sahâbîlerin tenkidine dair örnek olarak sunduğumuz birkaç rivayete benzer başka uygulamalardan da bahsedilmektedir.⁶⁴⁶

Kaynaklarda tenkit yaptığı zikredilen sahâbîlerin, râvilerin verdikleri bilgileri teyit, tesbit ve tahkik etmek amacıyla farklı yöntemler izlediklerine dair bilgilerden anlaşıldığına göre, bazıları şahit istemiş, bazıları yemin ettirmiş, kimileri de nakleden kişiyi tanımadığını veya meseleyi anlamadığını ileri sürerek söylediği şeyleri dikkate almamıştır.⁶⁴⁷ Dolayısıyla tenkit faaliyetleri, sahâbe döneminde başlamıştır. Ayrıca bu dönemde tenkit faaliyetiyle öne çıkan hanım sahâbîlerden Hz. Âişe (ö. 58/678), bazı sahâbîleri birtakım hataları sebebiyle eleştiriye tâbi tutmuştur.⁶⁴⁸

Mezkûr sahâbîlerin yaptıkları tenkitler, akranlarını hadis rivayetinden uzaklaştırmak veya menetmek değil; aksine onlara Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini doğru, uygun ve dikkatli bir şekilde aktarmaları yönünde hem uyarıcı hem de eğitici bir tutum çerçevesinde yapmak şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca onların bu çabaları, hadislerin doğru ve güvenilir bir şekilde bir sonraki nesle ulaştırılmasını sağlamak yönünde gelişmiştir.⁶⁴⁹ Nitekim hataya düşme olasılığı ve yanılmanın önünü almak için bu şekilde davrandıkları zikredilmektedir. Ayrıca

⁶⁴⁴ Zehebî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 9.

⁶⁴⁵ Zehebî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 11.

⁶⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 117-125.

⁶⁴⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 117-124; Zehebî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 11-20; Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009, s. 10-13.

⁶⁴⁸ ez-Zerkeşî, Hz. Âişe'nin sahâbîlerin insânî zaafardan kaynaklan hatalarına dair eleştirilerini derlemiştir. Konuyla ilgili yaptığı tenkitler için bkz. Zerkeşî, Bedruddin, *Hz. Aişenin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, OTTO Yayınları, Ankara 2017.

⁶⁴⁹ Zehebî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 9-10; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 34-35.

bu dönemde tenkit faaliyetleri sistematik olmayıp ihtiyaç oldukça başvurulduğu belirtilmektedir.⁶⁵⁰ Sahâbîlerin tenkit esnasında kullandıkları ifadeler de bu duruma delâlet etmektedir.⁶⁵¹ Yukarıda isimleri kaydettiğimiz sahâbîlerin yaptıkları tenkitler, bir sonraki kuşak olan tâbiûna intikal etmiş ve onlar da bu sahada bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Yukarıda isimlerini kaydettiğimiz sahâbîlerin, tenkit faaliyetlerini ilk yürüten kişiler olarak zikredilmesinin yanı sıra,⁶⁵² en çok fetva vermekle meşhur olan isimlerdir. Bu isimlerin görüşlerini en iyi bilenlerin İbn-i Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Mâlik b. Enes ve Abdurrahman b. Mehdî olduğu kaydedilmektedir. Bu isimler ise, “fikhü'l-hadis” alanında zikredilen âlimlerdir. Bu açıdan sened tenkidi, fikhî bir hükme doğru yoldan ulaşmayı ifade etmektedir.⁶⁵³

Cerh-ta'dil faaliyeti, sahih ile sakim rivayetleri ayıklayıp fikhî hüküm istinbatında amel edilmeye elverişli bilgiye ulaşma çabası olduğunu dikkate aldığımızda, dolayısıyla tenkit faaliyeti, hükmü ortaya koymada sağlıklı bir neticeye varmak için geliştirilen “fikhü'l-hadîs” ile ilişkili olduğu söylenebilir.⁶⁵⁴ Bu meyanda İbn Mehdî'nin şu sözünü burada kaydetmeyi uygun görüyoruz:

İki konuda hüsn-ü zanna yer yoktur; biri din ile ilgili konuda hüküm vermek, diğeri de hadis (ile ilgili bir konu) hakkında hüküm belirtmektir.⁶⁵⁵

Dolayısıyla, doğru bir bilgiye, güvenilir kişiler vasıtasıyla ulaşılabileceğine işaret etmektedir. İbn Mehdî'nin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen hadisler ile dini bir meselede verilecek hükmü aynı cümlede kullanması, yukarıda bahsettiğimiz konuya ışık tutması bakımından önemlidir. Sahâbîlerin yaptıkları

⁶⁵⁰ Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü*, s. 13.

⁶⁵¹ Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 33-36; Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 47.

⁶⁵² A'zamî, M. Mustafa, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, (çev., M. Enes Topgül ve M. İkbâl Arslan), Beka Yayınları, İstanbul 2017, s. 39, 86-95.

⁶⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 353; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 196; Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhu'l-Hadîs*, s. 117, 128.

⁶⁵⁴ Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhu'l-Hadîs*, s. 128-131.

⁶⁵⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 9.

tenkitler, doğru bilgiyi elde etmek ve güvenilir bir hükme varmaktan başka bir şey değildir. Nitekim kaynaklarda konuyla ilgili birçok bilgi nakledilmektedir.⁶⁵⁶ Bu bağlamda onun “Ebu Bekir ve Ömer’in uygulamaları sünnettendir”⁶⁵⁷ şeklindeki ifadesi, konuya bir başka açıdan açıklık getirmektedir. Münekkit sahâbîlerin tenkit süzgecinden geçmiş bir bilgiye ulaşmak, bir muhaddis için önceliklidir. Dolayısıyla ilimde temayüz etmiş sahâbîlerin tenkit ve uygulamaları, hadisin/sünnetin korunması ve amelî sahada varlığını sürdürmesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim İbn Ferhûn (ö. 769/1367) *ed-Dîbâcü’l-müzheb* adlı eserinde İbn Mehdî’nin ricâl hakkındaki değerlendirmelerini aktaran talebelerinden Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49),⁶⁵⁸ hocasının fikhî meselelerde müracaat ettiği ve esas aldığı görüşlerin silsilesini şu şekilde vermektedir:

İbn Mehdî→Mâlik b. Enes→Süleymân b. Yesâr→Ömer b. el-Hattâb.⁶⁵⁹

Bu bilgi ise “fikhü’l-hadîs” bağlamında senedlerin bilinmesini ve sened üzerinden doğru ve amel edilmiş bilgiye ulaşmayı göstermektedir.⁶⁶⁰

2. Tâbiîn Dönemi

Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefatıyla başlayan tâbiîn devri, ortalama hicrî 150/767 yılına kadar devam etmiş olmakla birlikte yoğun olarak 65-135 (684-752) yılları arasına denk gelmektedir. Tabiûn nesline mensup âlimler, bilgilerini sahâbîlerden almış ve onların maiyetinde yetişmiş kişilerdir.⁶⁶¹ Hicrî 100 yılından önce vefat edenler büyük tâbiîn olarak kabul edilmektedir. Genel olarak İslâm’ın ve hadislerin bir sonraki nesle intikalinde ve yayılmasında büyük çaba sarf eden tabiûn nesli âlimleri, hadislerin öğrenilmesi, öğretilmesi ve korunmasında göz ardı

⁶⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 117-125; Hâkim, *Ma’rifetü ulumi’l-hadîs*, s. 52; A‘zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s.39, 86-95.

⁶⁵⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 351; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVII, 437.

⁶⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 204, 382, IX, 248; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 294; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 73, 130, III, 95; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 72.

⁶⁵⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, I, 463.

⁶⁶⁰ Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fikhü’l-Hadîs*, s. 79-87, 128, 149-152.

⁶⁶¹ Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü*, s. 17.

edilemeyecek gayretler göstermişlerdir.⁶⁶² Sahabîler ile içli dışlı yaşamış olan bu nesil, kişiliklerine zarar verecek davranışlardan son derece kaçındıkları kaydedilmektedir.⁶⁶³

Yukarıda İbn Abbâs ve İbn Sîrîn'den naklettiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere,⁶⁶⁴ yalan söylemenin nadir olarak görüldüğü bu kuşakta, daha çok hata ve yanlışlara rastlanmakla birlikte, bu oran daha sonrakilere nispetle az kabul edilmektedir. Bu gibi hata ve yanlışlar fitratın kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirilmiş, sıkça hata yapan ve rivayetinde tek kalan râvilerin, genellikle küçük tâbiîler dönemine denk geldiği belirtilmiştir.⁶⁶⁵

Bir tespite göre, tâbiîn devrinde ricâl tenkitçiliği müstakil bir ilim halini alacak şekilde gelişme gösterememiş olsa da, hadis rivayetinin bir bölümü kabul edilen ve genellikle şifâhî olarak yapılan tâbiîn tenkitçiliğinin önemli bir özelliği olarak kendi üsluplarına has bir şekilde râvileri tenkit ettikleri kaydedilmektedir.⁶⁶⁶ Bu bakımdan zabt ciheti ile beraber adâlet vasfının da araştırılmaya başlandığına dair tespitlere yer verilmektedir.⁶⁶⁷

Hicrî II. yüzyılın ilk yarısında hadis uydurmacılığı artmış, tedvin hareketinin yaygınlaşması ile birlikte hadisleri sahifelerden rivayet edenler ortaya çıkmış ve tashîf diye isimlendirilen rivayet hataları artmıştır.⁶⁶⁸ Bu dönemin önde gelen münekkitleri arasında Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/712), Urve b. Zübeyr (ö. 94/712), Ebû Husayn el-Esedî, Saîd b. Cübeyr (ö. 95/712), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714), Âmir eş-Şa'bî (ö. 104/722), Tâvus b. Keysân (ö. 106/724), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İbn Sîrîn (ö.118/732), Mekhûl (ö. 112/730), ez-Zührî (ö.

⁶⁶² Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 50-53.

⁶⁶³ Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 52.

⁶⁶⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 122; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 137; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 28.

⁶⁶⁵ Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 52.

⁶⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 121-149; Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 55, 59, 62-3; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 53.

⁶⁶⁷ Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 65-68.

⁶⁶⁸ Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 53.

124/742), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Zührî ve Ebû Hanîfe (ö. 150/767) gibi âlimler zikredilmektedir.⁶⁶⁹

İbn Mehdî'nin, fukahâ-i seb'adan Saîd b. el-Müseyyeb ve Urve b. Zübeyr'in görüşlerine vâkıf olması,⁶⁷⁰ Mâlik b. Enes vasıtasıyla İbn Şihâb ez-Zührî hakkında bilgi alması,⁶⁷¹ onun birikimini tevarüs etmesi⁶⁷² ve Mâlik→Zührî kanalıyla hadis rivayetine (isnâda) özel bir önem atfederek rivayette bulunması,⁶⁷³ Hammâd b. Zeyd aracılığıyla da Eyyûb es-Sahtiyânî ve Mekhûl'un durumları hakkında⁶⁷⁴ bilgi edinmesi açısından bu tabakayla ilişkisi bulunmaktadır.

Bir diğer örnek olarak, İbn Mehdî'nin, hocası Muaviye b. Sâlih→'Alâ b. Hâris→Mekhûl isnadıyla bir sahâbî olan Vâsile b. Eska'nın (ö. 83/702) hadisleri manen rivayet etmenin caiz olduğuna dair görüşünü⁶⁷⁵ aktarmasını verebiliriz. Dolayısıyla İbn Mehdî, mezkûr hocaları vasıtasıyla bu tabakanın âlimleri hakkında hem bilgi edindiğini hem de sahâbe tabakasından hadis rivayetinde takip edilecek yöntemi öğrendiğini görmekteyiz.

Tâbiîn devri ricâl tenkitçiliğinin önemli bir özelliği, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini siyasî veya itikâdî amaçlarla kullanma girişimlerine yönelik tedbirler alınmasıdır. Bu bağlamda râviler, bu dönemde yalancı olmak, dinî emir ve yasaklara dikkat etmemek, ehl-i bidatten olmak, naklettiği metni iyice ezberlememek ve manasını bilmemek şeklindeki ölçülerle belli başlı kurallara göre değerlendirilmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 121-149; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 355; Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 59, 62-3; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 53; A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s.39-41.

⁶⁷⁰ Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, I, 353, 714; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 198.

⁶⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 351.

⁶⁷² Hatîb, *Târîh*, XI, 516; Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, I, 353, 714; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 198.

⁶⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 178.

⁶⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 354; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 18; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 10.

⁶⁷⁵ Tirmizî, *el-İlelî's-sağîr*, s. 746; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 425.

⁶⁷⁶ Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 66-73.

Tâbiîn âlimleri tarafından kullanılan değerlendirme lafızları içinde bu dönemde “ثقة”، “أوثق”، “مرضِي”، “أثبت”، “أحفظ”، “صدوق” ve “فارس في الحديث” gibi kavramların kullanımının yaygınlaşmaya başladığı belirtilmektedir. Ayrıca bu dönemde râvinin adalet açısından kusurlu olup olmadığına dair zikredilen ıstılahların kullanımlarının nispeten yaygın olduğu, bununla birlikte nadir de olsa “تتكر تعرف”، “كذاب”، “ليس بشيئ”، “أنهم” ve “حاطب الليل” gibi râvinin zabt durumunu belirtmek üzere bazı ifadelerin kullanıldığı da belirtilmektedir.⁶⁷⁷ Ayrıca bu dönemde hangi râvilerden hadislerin alınıp alınmayacağı, bir diğer ifadeyle makbul olan ve olmayan râvilerin tespit edilmesi için kurallar vazedilme yoluna gidilmiştir.⁶⁷⁸

3. Etbâu't-Tâbiîn Dönemi

Etbâu't-tâbiîn, tâbiînle Müslüman olarak görüşen ve Müslüman olarak vefat eden kişilere denilip üçüncü nesli ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu kuşağa mensup olanlar hicrî 110-220 yılları arasında yaşamıştır. Ayrıca bu nesil, tâbiîn nesliyle iç içe yaşamıştır.⁶⁷⁹

Ricâl tenkidi sahasında etbâu't-tâbiîn âlimlerinin önemli bir yeri vardır. Cerh-ta'dil açısından yeni bir döneme girildiği ve tenkitçilikte sözlü geleneğin büyük ölçüde geride bırakılarak münekkit muhaddislere ait ifadelerin tedvinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸⁰ Bu devirde nicelik ve nitelik bakımından farklı gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler, siyasî, itikâdî ve kültürel gruplaşmaların yaygınlaşmasının akabinde⁶⁸¹ kendilerinden önceki münekkitlere ait birikimin korunması konusunda yeni adımların atılmasını hızlandırmış ve bu sahada ilk teliflerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Nitekim bu bağlamda, bu neslin son halkasını oluşturan ve hayatlarını hadis ve râvilerin durumlarının araştırılmasına vakfettiği belirtilen Yahya b. Saîd el-Kattân ve

⁶⁷⁷ Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 95-98, 101-102.

⁶⁷⁸ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 106-111.

⁶⁷⁹ Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü*, s. 17.

⁶⁸⁰ Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 81.

⁶⁸¹ Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 55-56; Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü*, s. 18-20.

Abdurrahman b. Mehdî el-Lü'lû'nin konumu özellikle belirtilmektedir. Onların ricâl sahasındaki faaliyetleri, önceki kuşak ile sonraki nesil arasında sadece bir köprü olmayıp aynı zamanda bilgilerin sistematik ve bazı kurallar çerçevesinde işlenerek süzgeçten geçirilmesi yönüyle de büyük önem arz etmektedir.⁶⁸² Konumuz açısından bir diğer önemli mesele ise, ricâle dair ilk kitap telif eden âlimler olarak da mezkûr iki münekkit muhaddisin zikredilmesidir.⁶⁸³

Ayrıca münekkitler, rihlelerin yaygınlaşmasıyla sadece kendi bölgelerindeki birikimle yetinmemiş, ilmî seyahate çıktıkları şehirlerde yaşayan râviler hakkında da çeşitli yollardan genel bilgiler edinmişler ve sistematik olarak sahih hadislerin rivayetinde belli başlı muhaddisleri ve şehirleri öne çıkarmışlardır. Söz gelimi İbn Mehdî, sırasıyla Hicaz, Basra ve Kûfe'nin sahih hadislere vâkıf muhaddislerinin olduğu yönünde kanaat bildirmiştir.⁶⁸⁴ Bir diğer ifadesinde ise, sahih hadislere sahip olan bazı muhaddisler öne çıkarılmış ve onlara muhalif olarak hadis rivayet edenlerin yanılmakta olduklarına hükmedileceği ilkesini belirtmiştir.⁶⁸⁵

Bu meyanda İbn Mehdî, her şehrin “imam”larını belirlemiştir. Sözelimi Kûfe’de Süfyân es-Sevrî’yi, Hicaz’da Mâlik b. Enes’i, Şam’da Evzâî’yi ve Basra’da ise Hammâd b. Zeyd’i hadis sahasında öncelikli muhaddisler olarak kabul etmiştir.⁶⁸⁶ Dolayısıyla bu dönemde, artık bölgelerdeki hadislerin incelemeye tâbi tutulduğu ve râvilerin/muhaddislerin ilmî birikimleri üzerine mukayeseli tenkitler yürütüldüğü anlaşılmaktadır.⁶⁸⁷ Bütün bunlarla birlikte başlangıçta şifâhî olarak gerçekleştirilen tenkit faaliyetleri, bu dönemde tedvin edilmeye başlanmış ve suâlât türü eserlerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Nitekim

⁶⁸² Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs*, s. 116, 120, 134.

⁶⁸³ Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 80; A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 45.

⁶⁸⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, I, 81.

⁶⁸⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, V, 170, VII, 257.

⁶⁸⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 11, 25, 81; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 11.

⁶⁸⁷ İbn Mehdî'nin Abdullah b. Lehîa'nın hadislerini İbnü'l-Mübarek'in sahip olduğu hadislerle mukayeseli tenkidine dair örnek için bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerhu ve't-ta'dil*, V, 146.

bu alanda ilk eser telif edenler arasında Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî zikredilmektedir.⁶⁸⁸

Hicrî II. asrın ikinci yarısından itibaren ise rivayetlerde yapılan hatalar, bidat, taassup, felsefe ve ilhad hareketleriyle yaygınlaşan hadîs uydurma faaliyeti daha da artınca, râvilerin adalet ile zabtı başta olmak üzere rivayetleri de birçok yönden tenkide tabi tutulmuş ve hangi râvilerden rivayet edileceği ve hangi râvilerin rivayetlerinin terk edileceğine dair kurallar benimsenmiştir.⁶⁸⁹ Nitekim İbn Mehdî ile Cehmiyye arasında şiddetli tartışmaların olduğunu ona nispet edilen görüşlerinden anlamaktayız. O, bu fırkayı bidat ehli olarak nitelendirmekte ve kendileriyle İslâm arasında bir bağın olmadığı yönünde görüş belirtmektedir. Ayrıca İbn Mehdî'nin Cehmiyye'den hadis alınamayacağına yönelik ifadesi nakledilmektedir.⁶⁹⁰

Bu dönemde hadis tahammülü ve edâsıyla ilgili önemli kaideler ortaya konmuş ve bunlar bir sonraki kuşak için referans kaynağı olmuştur. Konuyla ilgili olarak Şu'be b. el-Haccâc şöyle der:

İçinde “ahberenâ” ve “haddesenâ” olmayan her hadis, abur cuburdur.⁶⁹¹

Şu'be b. el-Haccâc'ın bu ifadesi, râvilerin hadisleri tahammül ve edâsı esnasında dikkat etmesi gereken kuralları vaz ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî, hadis rivayetinde ehil olup olmaması bakımından râvileri üç gruba taksim etmektedir. İbn Mehdî bu gruptaki râvilerin durumlarını şöyle açıklamaktadır:

Birinci grup, hâfız ve mutkin râvilerdir. Bunların rivayetlerini alma konusunda farklı görüşler bulunmamaktadır. Rivayetleri genelde sahih olmakla beraber, bazen hata ederler. Bu râvilerin hadisleri terk edilmez. Eğer böylelerinin

⁶⁸⁸ Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 80.

⁶⁸⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264. Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 8-9; Herevî, *Zemmü'l-keîâm*, V, 73.

⁶⁹⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 557.

⁶⁹¹ Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü*, s. 22.

rivayetleri terk edilecek olsaydı, kendisinden rivayet edilecek râvi kalmazdı. İkinci grup, vehmi galip gelen râvilerdir. Bunların rivayetleri terk edilir.⁶⁹²

Hicrî II. asrın ortalarından sonra cerh-ta'dil konusunda uzman (cihbiz) münekkitler yetişmeye başlamıştır. Bu münekkit muhaddisler, kendi muhitlerinde otorite olarak kabul edilmiştir. Ricâl tenkidi tarihinde önemli yeri olan İbn Ebû Hâtim de (ö. 327/938), kendisinden önceki münekkitler hakkında geniş bilgi vermek suretiyle onları yaşadıkları bölgelere göre taksim etmiştir.⁶⁹³

Bu dönemin önde gelen münekkitleri arasında ve aynı zamanda düzenli bir şekilde râvi tenkitçiliğinin kurucuları⁶⁹⁴ olarak kabul edilen şu muhaddisler zikredilmiştir: Hişâm ed-Destüvâi (ö. 153/770), Evzâi (ö. 157/773), Hammâd b. Seleme (167/783), Hammad b. Zeyd, Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İbnü'l Mübârek (ö. 181/797), Hüseyim b. Beşîr (ö. 188/804), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/813).⁶⁹⁵ Bu münekkitler içinde Şu'be b. el-Haccâc'ın yeri özellikle belirtilmelidir. Nitekim o, Irak bölgesinde sistemli bir şekilde ricâl tenkidini geliştirmiş bir muhaddis olarak öne çıkarılmakta ve bu alanda kendisinden sonra Yahya b. Saîd el-Kattân ile Abdurrahman b. Mehdî özellikle belirtilmektedir.⁶⁹⁶ Söz gelimi İbn Mehdî, Şu'be'nin meclisinde bulunmuş muhaddis olması hasebiyle hocasının tenkit fâliyetini yakından görme fırsatını elde ettiği söylenebilir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân ile İbn Mehdî, râvilerin durumlarını titizlikle araştıran, zayıf râvilerden hadis almayı terk eden ve sünnet üzerine derinlemesine düşünen muhaddisler olarak temayüz etmektedir.⁶⁹⁷

⁶⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264.

⁶⁹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 10-11.

⁶⁹⁴ A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s.43.

⁶⁹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 234-5; Hatib, *Târîh*, X, 353; İbn Hacer, *en-Nüket*, III, 440; Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 102; Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 55; A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 43-44.

⁶⁹⁶ Hatîb, *Târîh*, X, 353; a.mlf., *el-Kifâye*, s. 267.

⁶⁹⁷ A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 44.

Yukarıda kaydettiğimiz isimler, ricâl tenkidinin tedvininde önemli bir role sahip olmuş ve hicrî üçüncü asırda teşekkül edecek olan suâlât türü eserlere birikimleriyle büyük katkılar sunmuşlardır.⁶⁹⁸

Abdurrahman'ın, en uzun süre talebelik yaptığı ve rivayetlerini daha çok aldığı hocası Şu'be b. el-Haccac'dır. Şu'be'nin yanında on yıla yakın bulunmuş ve ondan tahsil görmüştür. Buna ilaveten ricâl değerlendirmelerinde kendisinin yetişemediği tâbiûnun durumlarıyla ilgili bilgileri hocası Şu'be'den almıştır.⁶⁹⁹ Örneğin, İbn Mehdî, Ebû Vâil ve Mesrûk'un (ö. 63/682) yaşlarına dair bilgiyi hocası Şu'be'den edinmiştir.⁷⁰⁰ Dolayısıyla Şu'be, İbn Mehdî'nin hadis almasının yanı sıra ricâl ile ilgili değerlendirmelerini de kendisinden öğrenmek suretiyle kaynak hocası olmuştur.⁷⁰¹

İbn Mehdî'nin hayatı hakkında bilgi aktaran kaynaklarda, onun hocaları arasında meşhur münekkit muhaddislerden Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Zeyd, Mâlik b. Enes ve Abdullah b. Mübârek gibi âlimler zikredilmektedir. İbn Mehdî'nin cerh ve ta'dil alanında değerlendirmelerine bakıldığında, kişisel ictihadlarının yanı sıra konuyla ilgili görüşlerine müracaat ettiği kaynak muhaddisler arasında, bu hocalarının da olduğu görülmektedir.

İbn Mehdî'nin mezkûr münekkit muhaddislerle ilişkisi sıradan bir hoca-talebe ilişkisi değildir. O, yukarıda isimlerini kaydettiğimiz muhaddislerin meclislerine uzun süre devam etmiş, onlarla hadisler konusunda müzakerede bulunmuş, hadis rivayeti esnasında dikkat edilecek hususlara dair ilkeleri almış,⁷⁰² makbul ve merdud râvileri tespit ölçülerini öğrenmiştir.⁷⁰³ İbn Mehdî'nin kaynaklarda cerh ve ta'dil hakkındaki görüşlerine müracaat edilmesi; onun bu alanda haklı ve yetkin bir birikiminin ve tanınırlığının göstergesidir.

⁶⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 149-202; II, 49; Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 80.

⁶⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201; Zehebi, *Siyer*, IX, 152.

⁷⁰⁰ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 237.

⁷⁰¹ Tirmizî, *Sünen*, s. 1071. Ali b. Mufaddal, *Erba'üne ale't-tabakât*, I, 131.

⁷⁰² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 71.

⁷⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 32.

İbn Mehdî, bu isimlerin cerh-ta'dîline yönelik teorik ve pratik tecrübe ve görüşlerinden istifade etmiştir.⁷⁰⁴ Nitekim o, kendilerine ulaşamadığı bazı râvilerin hadis rivayetinde ehliyet sahibi olup olmadıkları yönündeki bilgilere bu hocaları vasıtasıyla ulaşmıştır. Dolayısıyla isimlerini kaydettiğimiz münekkitler, cerh-ta'dil ilminin esaslarını ve prensiplerini İbn Mehdî'ye intikal ettirmiştir.

Tabakalar arasında bilginin intikalinin ve irtibatın varlığının göstergesi olarak konuyla ilgili birkaç örnek kaydetmek yerinde olacaktır. Örneğin, ricâl tenkidini konu edinen eserlere baktığımızda, İbn Mehdî'nin tâbiîn tabakasından İbn Şihâb ez-Zührî'nin zabtının sağlamlığını Mâlik b.Enes'ten nakletmektedir.⁷⁰⁵ Tabiînden fıkıh ve hadis alimi Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ve yine tâbiîn neslinden fıkıhıyla öne çıkan Mekhûl b. Ebû Müslim'e (ö. 112/730) ait bazı ricâl değerlendirmelerine Hammâd b. Zeyd aracılığıyla elde ettiği görülmektedir.⁷⁰⁶ Ayrıca İbn Mehdî, Abdullah b. el-Mübarek'ten Yunus b. Yezîd,⁷⁰⁷ Leys b. Sa'd (ö. 175/791),⁷⁰⁸ Şa'bî (ö. 104/722)⁷⁰⁹ ve Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790),⁷¹⁰ Mâlik b. Enes'ten Muhammed b. İshak (ö. 151/768)⁷¹¹ ve Zührî;⁷¹² Süfyân es-Sevrî'den Eş'as (ö. 40/661),⁷¹³ İbrahim b. Muhâcir,⁷¹⁴ es-Süddî (ö. 127/745),⁷¹⁵ Rebî' b. Hüseyin (ö.65/684-5), Ebu Vâil Şakîk b. Seleme (ö. 82/701),⁷¹⁶ Abdü'l-A'lâ b. Âmir⁷¹⁷ ve Cabir el-Cu'fi (ö. 128/746);⁷¹⁸ Hammâd b. Zeyd'den Hişâm b. Urve

⁷⁰⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, I, 71.

⁷⁰⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, VIII, 72.

⁷⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 354; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, II, 18; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 10.

⁷⁰⁷ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 248.

⁷⁰⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 179.

⁷⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 266.

⁷¹⁰ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, V, 146.

⁷¹¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 23.

⁷¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 351.

⁷¹³ Buhârî, *et-Târîhu 'l-evsat*, II, 48.

⁷¹⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 66.

⁷¹⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, I, 66.

⁷¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 155.

⁷¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 326.

⁷¹⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, I, 77; İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 56.

(ö. 146/763),⁷¹⁹ Zühri⁷²⁰ ve Ebû Hanîfe (ö. 150/767);⁷²¹ Şu'be b. el-Haccâc'dan Zekeriya b. Ebû Meryem,⁷²² Amr b. Dînâr (ö. 126/744), Hakem (b. Uteybe) ve Katâde (b. Diâme) (ö. 117/735);⁷²³ Ma'rûr b. Süveyd (ö. 120/737-8),⁷²⁴ Vüheyb b. Hâlid'den de (ö. 165/781) Medine'deki âlimlerin⁷²⁵ durumu hakkındaki değerlendirmeleri aktarmıştır. Dolayısıyla İbn Mehdî, kendilerine yetişemediği mezkûr râviler hakkında hocalarından bilgi edinmiş ve haklarında yapılan değerlendirmeleri bir sonraki kuşağa nakletmek suretiyle geçmişe dönük bilgiyi muhafaza altına almıştır.

Etbâu't-tâbiîn döneminin en önemli münekkit muhaddislerinden⁷²⁶ ve Ali b. el-Medîni tarafından isnadın kendisinde sona erdiği (medâru'l-isnâd)⁷²⁷ kabul edilen Abdurrahman b. Mehdî, önceki âlimlerin ricâl değerlendirmelerini sadece aktarmakla kalmamış, bu alanda bazı önemli kurallar ortaya koymuştur.⁷²⁸ Nitekim o, sonraki kuşak tarafından bazı muhaddislere tercih edilmektedir.⁷²⁹ O, ricâl tenkidinde mihenk taşı mesabesinde olması cihetiyle de ön plana çıkan bir âlimdir.⁷³⁰ Onun bu tabakadaki merkezî konumu, neredeyse tüm muhaddisler tarafından ifade edilmiştir. Bazı konulardaki görüşleri, çağdaşlarının görüşlerine nazaran daha çok tercih edilmiştir.⁷³¹

Hicrî III. asırdan itibaren ise cerh-ta'dil faaliyetleri, daha kapsamlı bir şekilde yürütülüp olgunluk çağını yaşamaya başlamıştır. Hadis rivayetiyle meşgul

⁷¹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 148.

⁷²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 354.

⁷²¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 268.

⁷²² Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 88.

⁷²³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dil*, I, 139, 147.

⁷²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 162.

⁷²⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, I, 65.

⁷²⁶ Kâdi İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 198.

⁷²⁷ İbnü'l-Medîni, *el-İlel*, s. 36-37; Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti*, s. 129-132.

⁷²⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 8-9.

⁷²⁹ Hatîb, *Târîh*, XI, 517; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

⁷³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

⁷³¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

olan râviherkesin adalet ve zabtına yönelik bilgiler edinilmiş, râvilerin hadis rivayeti konusunda yetkin olup olmadıklarına dair bilgiler sistematik olarak tasnif edilmeye başlanmıştır. İsimlerini kaydedeceğimiz muhaddisler, yukarıda isimlerini saydığımız âlimlerin ve özellikle de Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis tenkit yöntemi ve ilkelerini benimseyip hadis alma konusunda onları ölçü kabul etmek suretiyle usullerini öğrenmişlerdir.⁷³²

Etbâu't-tâbiîn dönemindeki muhaddislere ve özellikle İbn Mehdî'ye talebe olup cerh ta'dil ilminde de öne çıkan âlimler ise şunlardır:

Yahya b. Maîn (ö. 233/847), Ali b. el-Medîni (ö. 234/849), Züheyr b. Harb (ö. 234/849), Ubeydullah b. Ömer el-Kavarîfî (ö. 235/849), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 247/861), Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), İshak b. Râhûye (ö. 238/852), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855).⁷³³

Cerh-ta'dil alanında genel ve özel nitelikli eserler telif etmiş olan bu isimler, Abdurrahman b. Mehdî'nin cerh-ta'dil dair görüşleri ile ortaya koyduğu kaideleri ve râviler hakkında yaptığı değerlendirmelerini talebeleri olan Eyyûb b. Mütevekkil,⁷³⁴ Amr b. Ali el-Fellâs,⁷³⁵ Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866),⁷³⁶ Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843),⁷³⁷ Muhammed b. el-Müsennâ (ö. 252/866),⁷³⁸ Ali b. el-Medîni,⁷³⁹ Ahmed b. Sinân (ö. 259/872-73),⁷⁴⁰ Ahmed b. Hanbel,⁷⁴¹

⁷³² A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 44.

⁷³³ A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 44; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 521.

⁷³⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 424; Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme, *Ahbârü'l-Mekkiyyîn min Kitâbi't-Târîhi'l-Kebîr*, (thk. İsmail Hasan Hüseyin), Dârü'l-Vatan, Riyad 1997, s. 315-6, 433.

⁷³⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 23, IV, 135; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 78, 192, 339, IX, 31, 349; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 124, 224, 253; II, 76, 206; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264, II, 455; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 70, 150.

⁷³⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 201; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 256, 328, 331.

⁷³⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 189.

⁷³⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 236, IX, 238; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 242; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 263.

⁷³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 204, 382, IX, 248; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 294; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 73, 130, III, 95; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 72.

⁷⁴⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 177, 361, IX, 115; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 338; a.mlf, *el-Mecrûhîn*, II, 118; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 506; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 96.

Yahya b. Maîn (ö. 233/848),⁷⁴² Ebû Bekir b. Ebü'l-Esved (ö. 223/838)⁷⁴³ ve Yakub b. İbrahim ed-Devrakî (ö. 252/866)⁷⁴⁴ vasıtasıyla elde ettikleri görülmektedir.

Abdurrahman b. Mehdî'ye ait râvi değerlendirmeleri, mezkûr muhaddislerin aktarımıyla özel ve genel nitelikli cerh-ta'dil kitaplarında kaydedilmiştir. Buna ek olarak, İbn Mehdî'ye ait râvi değerlendirmelerini içeren bir kitabın olduğu da kaydedilmektedir.⁷⁴⁵ Ancak İbn Mehdî'ye ait konuyla ilgili bir kitabın günümüze ulaşip ulaşmadığına dair bilgiye ulaşılamamıştır.

İbn Mehdî'nin ricâl hakkındaki değerlendirmeleri ile cerh-ta'dile dair görüşlerini yer veren ve hadis rivayetiyle meşgul olan râvilerin hallerini sistematik olarak tasnif eden biyografî yazarları ise şunlardır: Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870), Müslim b. el-Haccâc en-el-Kuşeyrî (ö. 261/875), el-İclî (ö. 261/875), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/877), Ebû Davud es-Sicistânî (ö. 275/888), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890), İbn Adî ve Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892).⁷⁴⁶

Sonuç olarak; cerh-ta'dil faaliyetleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerin/sünnetin âdil taşıyıcıları olan sahâbîler ile başlayıp onlara talebe olan tâbiîn nesli ile devam ederek tâbiîne güzel bir şekilde uyan etbâu't-tâbiîn kuşağıyla zirveye ulaşmış hadis ilminin önemli şubelerinden biridir. Bu alanda birçok âlim yetişmiş ve sahip olduğu ilmî birikimi bir sonraki nesle sözlü veya yazılı bir şekilde aktarmıştır. İbn Mehdî de, cerh-ta'dil alanında önemli katkıları olan ve kayda değer birtakım ilkeler ortaya koymuş bir münekkit muhaddistir.

⁷⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 40, 108; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 349, II, 331; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 50, 180.

⁷⁴² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 185.

⁷⁴³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 430; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 237; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 41.

⁷⁴⁴ İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî), s. 130, 192. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 79; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 190.

⁷⁴⁵ A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 45; Tathî, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 80.

⁷⁴⁶ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 102-103; Cirit, *Hadise Giriş*, s. 202; A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 45.

Cerh-ta'dil alanıyla ilgili telif edilen genel ve özel nitelikli eserlerde râviler hakkında mutedil değerlendirmeleriyle önemli bir bilgi kaynağı olmuştur.

B. İBN MEHDÎ'NİN CERH-TA'DİLDEKİ TUTUMU

Hadislerin ve onu rivayet eden râvilerin tenkit tarihinin başladığı zaman dilimleri yukarıda kaydedilmişti. Tenkit faaliyetleri, sahâbe döneminde başlayıp tâbîîn döneminde bir önceki döneme nazaran artış göstermiştir. Etbâu't-tâbîîn dönemi münekkit âlimleri ise, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olan hadisleri tespit edebilmek için râvilerin hadis rivayetine ehil olup olmadıklarını daha düzenli bir şekilde araştırmak suretiyle, râvi ve mervî hakkında bazı ifadeler kullanarak değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Bu tenkit faaliyetleri, râvinin adalet ve zabtı olmak üzere, bu iki özellik üzerinden yürütülmüştür. Neticede adaleti ve zabtı açısından dikkat çekici kusuru olan râvilerin rivayetleri terk edilmiştir. Kusuru olmayanların rivayet ettiği hadisler ise alınmıştır.⁷⁴⁷ Bu noktada bazı âlimler, bir râviyi cerh veya ta'dil ederken aşırıya gitmiştir. Bazıları da daha mutedil bir üslup benimseyerek daha dengeli değerlendirmeler yapmıştır. Bu tür tutumlara sahip olan muhaddislere - cerh ve ta'dil ilminde- "müteşeddî", "mütesâhil" ve "mutedîl" denilmektedir.⁷⁴⁸

Nitekim bazı muhaddisler, hadis ilminde ve özellikle ricâl tenkidinde temayüz etmiş âlimleri birtakım sınıflandırmalara tâbi tutmuşlardır. İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine kaleme aldığı *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh* adlı eserinde "Ricâl münekkitlerinden her tabakada mutlaka müteşeddîd ve mutavassıt davrananlar bulunmaktadır" der ve onları dört tabakaya taksim eder:

Birinci tabakada; Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyân b. Saîd es-Sevrî bulunmaktadır. Şu'be, Süfyân'dan daha müteşeddittir.

İkinci tabakada; Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî bulunmaktadır. Yahya, İbn Mehdî'den daha müteşeddittir.

⁷⁴⁷ Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 83-84, 98-99.

⁷⁴⁸ Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 230, 231, 232; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 60; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, s. 521.

Üçüncü tabakada; Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel bulunmaktadır Yahya, Ahmed'den daha müteşeddittir.

Dördüncü tabakada ise; Muhammed b. İsmail el-Buhârî ve Ebû Hâtim bulunmaktadır.. Ebû Hâtim, Buhârî'den daha müteşeddittir.⁷⁴⁹

Münekkitlerin, cerh-ta'dilde farklı değerlendirmelere sahip olanlarının temel nedenlerinden birisi, hadis rivayetiyle meşgul olan râvinin adâlet ve zabt vasıflarından birini zedeleyen tutum ve davranış içerisinde bulunmasıdır. İşte bu noktada İbn Mehdî, sınıflandırılmaya tâbi tutulan -dördüncü tabaka hariç- muhaddislerle sadece hoca-talebe ilişkisi olan biri olmayıp buna ilaveten cerh-ta'dile dair mezkûr muhaddislerle teorik ve pratik alanda müzakereleri bulunan münekkit bir muhaddistir.⁷⁵⁰ İsimlerini kaydettiğimiz muhaddisler arasındaki temel ihtilaf, bidat sahibi bir râvinin rivayetinin makbul olup olmadığı hususundadır. Bu ise, râvinin adalet yönünden incelenmesi konusuna girmekte ve münekkitler arasında farklı kanaat belirtenler bulunmaktadır.

Konuya ışık tutması bakımından İbn Mehdî ile Yahya el-Kattân'ın arasındaki farkı izah eden birkaç örneği kaydetmeyi uygun görüyoruz. Ali b. el-Medînî, Yahya b. Saîd el-Kattân'ın ricâl ilmine; İbn Mehdî'nin ise hem hadislere hem de ricâl ilmine vâkıf olduğunu söyler ve eğer ikisi de bir konuda ihtilaf ederlerse, İbn Mehdî'nin görüşünün esas alınacağını belirtir.⁷⁵¹ Başka bir sözünde İbnü'l-Medînî, İbn Mehdî'yi Yahya el-Kattân'a tercih etme sebebini şöyle izah etmektedir:

Yahyâ b. Saîd ile Abdurrahman b. Mehdî bir râvînin terk edilmesi konusunda ittifak etseler, o râviden rivayet etmem; ancak birbirlerinden farklı değerlendirmelerde bulunsalar, Abdurrahman'ın sözüne göre hareket ederim. Zira Abdurrahman mutedil, Yahyâ ise müteşeddittir.⁷⁵²

Bu ifadelerde de görüldüğü gibi İbn Mehdî, mutedil bir münekkit olarak tanıtılmakta ve başvuru mercii konumunda kabul edilmektedir.

⁷⁴⁹ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitabi İbni's-Salâh*, I-II, (thk. Rabî' b. Hâlid), Medîne: 1984, I, 482.

⁷⁵⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 145, 270.

⁷⁵¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440.

⁷⁵² Hatîb, *el-Kifâye*, s. 92.

C. CERH-TA'DİLDE OTORİTESİNİ KAZANMA SÜRECİ

İbn Mehdî'nin hangi tarihten itibaren ricâl tenkidine başladığı ve onun ricâl değerlendirmelerine hangi muhaddislerin itimat ettiğinin tespiti, bireysel râvi tenkidinin izlerini taşıması açısından önem arz etmektedir. Çünkü İbn Mehdî'nin ricâl hakkındaki tenkitlerinin meşruluğu ve geçerliliği, hoca ve akranları tarafından ne şekilde karşılanıp dikkate alındığının tespiti, onun bir münekkit muhaddis olarak hangi tarihten itibaren râviler hakkında değerlendirme yaptığını ortaya koymak, tenkit tarihlendirmesinin ve tenkit haritasının ortaya çıkmasında önem arz etmektedir. Nitekim değerlendirmelerin tarihinin tespiti, aynı zamanda râvilerin/muhaddislerin hangi coğrafyada ve hangi sened ve metinler üzerinden yürüdüğü ve böylece râvilerin hangi coğrafyaya hangi konuları içeren hadisleri intikal ettirdikleri bilgisini de elde etme imkânını sağlamış olacaktır.

Kaynaklarda Abdurrahman b. Mehdî, râvilerin güvenilirlikleri ve hadislerin sıhhati konusunda değerlendirmelerine başvurulmuş bir muhaddis olarak kaydedilmektedir. Sözelimi İbn Mehdî, mütekaddimûn dönemi âlimlerinden İbn Sa'd (ö. 230/845),⁷⁵³ Alî b. el-Medîni,⁷⁵⁴ Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854),⁷⁵⁵ Müslim (ö. 261/875),⁷⁵⁶ İbn Ebû Hâtim,⁷⁵⁷ Ebû Nuaym (ö. 430/1038),⁷⁵⁸ Hatîb el-Bağdadî⁷⁵⁹ ve müteahhirûndan Kâdî İyâz (ö. 544/1149),⁷⁶⁰ Mizzî (ö. 742/1341),⁷⁶¹ Zehebî (ö. 748/1348)⁷⁶² ve İbn Hacer (ö. 852/1449)⁷⁶³ tarafından ricâl tenkidi alanında yetkin bir âlim olarak kabul edilmektedir.

⁷⁵³ İbn Sa d, *Tabakât*, VII, 218.

⁷⁵⁴ Ali b. el-Medîni, *el-İlel*, s. 40.

⁷⁵⁵ Halîfe b. Hayyât, *Tabakâtü li Halife b. Hayyât*, s. 395.

⁷⁵⁶ Müslim, *et-Temyîz*, s. 172.

⁷⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, I, 251.

⁷⁵⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 549.

⁷⁵⁹ Hatîb, *Târîh*, XI, 512.

⁷⁶⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 203.

⁷⁶¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 430.

⁷⁶² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 329.

⁷⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

Bu başlık altında, İbn Mehdî'nin hocaları ve akranları tarafından onun otoritesinin ne şekilde, hangi alanlarda kabul edildiği ve kimler ile mukayeseye tâbi tutulduğu incelenecektir.

1. Hocalarının İbn Mehdî'yi Otorite Kabul Edilmesi

İbn Mehdî'yi cerh-ta'dil münekkidi olarak zikreden kişiler arasında, tespit edebildiğimiz kadarıyla, hocası ve akranı olan meşhur cerh-ta'dil âlimi Yahya b. Saîd el-Kattân yer almaktadır. Yahya el-Kattân'ın İbn Mehdî'yi ricâl tenkidi sahasında hem teorik hem de uygulama alanında dikkate almış ve onunla ricâl tenkidi konusunda bazı ilmî mesailerini olmuştur.

Sadaka b. Nevfel el-Mervezî, Yahya el-Kattân'a bazı hadis meseleleri hakkında soru sorduğunda, ona İbn Mehdî'ye gidip iltizam etmesini tenbihlediği nakletmektedir.⁷⁶⁴ Bir diğer haberde ise, teorik bir mesele olan bidat ehlerinden hadis rivayeti konusunda farklı tutumlarla ilgilidir. İbn Mehdî'nin "Bid'atinin ropagasını yapan kişiden hadis alınmaz" şeklindeki görüşünü Yahya el-Kattân eleştirmiştir.

İbn Mehdî ve Yahyâ el-Kattân'ın ortak talebesi olan Ali b. el-Medînî, İbn Mehdî'nin Yahya el-Kattân'a "Bidatinin ropagasını yapan kişinin naklettiklerini terk ederim" dediğini aktarır. Bunun üzerine Yahya el-Kattân şöyle der:

Katâde, Ömer b. Zerr el-Hemedânî ve İbn Ebû Revvâd gibilerini(n hadislerini) ne yapacak? Böyle râvilerden hadis almayı terk edecek olursa, hadislerin pek çoğunu terk etmesi gerekecektir⁷⁶⁵

Bidat ehlerinden rivayet gibi önemli bir meselede görüşünü ortaya koymuş bir muhaddis olarak, akranı ve hocası tarafından dikkate alınıp eleştirilmesi, İbn Mehdî'nin hicrî II. asrın sonuna doğru ricâl tenkidi yaptığını açık bir şekilde göstermektedir.

⁷⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, V, 289; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 435.

⁷⁶⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 128.

Esasında bu tarihi daha gerilere çekmemize olanak sağlayan bilgiler mevcuttur. Mekke'ye gerçekleştirdiği yolculuklardan birinde hocalarından Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ile karşılaştığı ve onun İbn Mehdî'ye bazı hadisler hakkında sorular yönelterek bilgi edindiği rivayet edilmektedir.⁷⁶⁶ İbn Mehdî'nin Mekke yolculukları hicrî 151-160 seneleri arasında gerçekleştiği hatırlanacak olursa,⁷⁶⁷ onun, hicrî II. asrın ortalarında görüşlerine başvurulmuş birisi olma vasfını kazandığı ortaya çıkmaktadır.

Hatta bazı cerh-ta'dil eserlerinde aktarılan bir bilgi, İbn Mehdî'nin ricâl ilmindeki yetkinliğinin bir kuşak öncesi tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Kaydedildiğine göre Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797), İbn Mehdî'den bazı hadis imamları hakkında birtakım bilgiler edinmiştir.⁷⁶⁸ Bir diğer habere göre ise, Abdullâh b. el-Mübârek'e Yahya b. Saîd el-Kattân ve İbn Mehdî ile birlikteyken şöyle bir soru yöneltilir:

Hasân b. Dînâr'dan neden hadis almıyorsun? İbnü'l-Mübârek de: "Şu kardeşlerin (Yahya b. Saîd el-Kattân ve İbn Mehdî) ondan hadis almayı bıraktılar."⁷⁶⁹

Bu bilgide İbn Mehdî'nin en geç hicrî II. asrın son çeyreğinde ricâl alanında bir otorite olarak kabul gördüğünü göstermektedir.

Makbul ve merdud hadisleri tespit etme konusunda isnâd, merkezî bir öneme sahiptir. İsnadın temelinde de râvilerin hallerinin bilgis yer aldığı hatırlandığında, Abdullah b. el-Mübârek, Süfyân b. Uyeyne ve Yahya el-Kattân'ın ifadeleri, İbn Mehdî'nin daha hayattayken ricâl tenkidi sahasında otorite olarak kabul edildiğini göstermektedir.

2. Akranları ve Talebelerinin İbn Mehdî'yi Otorite Kabul Etmesi

İbn Mehdî'yi hocaları ve akranlarının cerh-ta'dil alanında yetkin bir kişiliğe sahip olarak gördüklerine dair birçok rivayet naklettik. Naklettiğimiz

⁷⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 257, II, 238.

⁷⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 133; Hatîb, *Târîh*, XIV, 185; Şerefüddin el-Makdisî, *Kitâbü'l-erbaîn ale't-Tabakât*, s. 221; Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâli İmam Ahmed*, II, 347

⁷⁶⁸ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 151.

⁷⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 116; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 232.

rivayetlerden anlaşıldığı üzere, İbn Mehdî bir önceki kuşak tarafından ricâl tenkidinde otorite olarak kabul edilmiş ve ricâle dair değerlendirmeleri dikkate alınmış bir muhaddis vasfını elde etmiştir. Onun bu seviyeye ulaşması, doğal olarak akranları ile talebelerinin dikkatini çekecek ve ricâl tenkidinde ehil birisi olması dolayısıyla çağdaşları tarafından takip edilecektir. Burada üzerinde durulması gereken önemli soru şudur: İbn Mehdî'nin hocaları tarafından kabul edilen otoritesi, sınırlı sayıda bir talebe grubu arasında mı kalmıştır, yoksa Basra dışına intikal etmiş midir? Bu kısımda, bu sorunun cevabını tespit etmeye çalışacağız.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Mehdî'yi, ricâl ilmine dair eser telif eden talebeleri arasında “cerh-ta‘dil âlimi” olarak zikredenler Ali b. el-Medîni⁷⁷⁰ ve Ahmet b. Hanbel'dir.⁷⁷¹ İbnü'l-Medîni'nin vefatının hicrî 234 tarihi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, onun en azından hicrî III. asrın başlarından itibaren ricâl münekkidi olarak kabul edildiğini göstermektedir.

İbn Mehdî'nin önde gelen bir diğer talebesi Ahmed b. Hanbel ise, İbn Mehdî'nin Bağdat'a hicrî 180 senesinde geldiğini ve Hüseyim b. Beşîr'in (ö. 183/799) meclisinde onun naklettiği hadislerin kaydedildiğini bildirmektedir. İbn Hanbel'in bir diğer ifadesinde ise, aynı senede, İbn Mehdî'nin kurduğu hadis meclisinde hadis yazdıklarını⁷⁷² ve râvileri araştırarak karşılaştırmalı metin tenkidi yürüttüğü de zikredilmektedir.⁷⁷³

İbn Mehdî henüz hayattayken hadis ilminde, özellikle de ricâl ilminde mezhepleri adlarıyla anılan fakihler kendisine itimat etmiştir. Örneğin, eş-Şâfiî İbn Mehdî hakkında şöyle değerlendirme yapar:

Hadis konusunda, dünyada onun bir benzerini tanımadım.⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

⁷⁷¹ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 197; Zehebî, *Siyer*, IX, 194; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 280.

⁷⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 435.

⁷⁷³ İbn Maîn, *Târîh*, (İbn Muhriz), II, 208; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 357; Hatîb, *Târîh*, XVI, 83;

⁷⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 194; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 281.

eş-Şâfiî (ö. 204/820) başka bir ifadesinde, râvilerin durumlarına ve sahih hadislere İbn Mehdî'den daha vâkîf birisi olmadığından dolayı onunla mektuplaşarak bazı konularda sorular sorduğunu belirtmektedir.⁷⁷⁵ Nitekim eş-Şâfiî'nin İbn Mehdî ve İbn Hanbel'e (ö. 241/855) hitaben şöyle dediği kaydedilmektedir:

Sizin kanaatinize göre sahih olan hadisleri bana da öğretin ki, ben de onlara uyayım. Zira siz ikiniz, hadisi benden daha iyi biliyorsunuz.⁷⁷⁶

eş-Şâfiî'nin bu ifadesi, İbn Mehdî'nin onun nezdinde hadislerin sahih ve zayıflarının tespitinde bir otorite olarak kabul gördüğünü göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel ise şöyle der:

Abdurrahman meçhul birisinden hadis rivayet etse bile hüccettir.⁷⁷⁷

Bu büyük mevkiye ulaşmasının en önemli sebepleri arasında, kendini râvilerin hadis rivayetine ehil olup olmadıklarını araştırmaya adanması ve bu işin dini bir görev olarak kabul etmesidir. Bir diğer sebep ise, yukarıda da kaydettiğimiz üzere, cerh-ta'dîlde öne çıkmış muhaddislere talebe olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yetiştiği ve ilim tahsil ettiği muhit, onun yetişmesi ve öne çıkmasında etki ettiği kabul edilebilir. Nitekim öğrencilerinin İbn Mehdî'nin vefatından sonra ricâl alanında eserler telif edip onun görüşlerine yer vermeleri de, onun bu alandaki otoritesini bir sonraki nesle taşımaları da etkili olduğu zikredilebilir.

Bir sonraki aşamada İbn Mehdî'nin herhangi bir râviden hadis rivayet etmesi, o râviyi ta'dîl ettiği; bir râviden de rivayet etmemesi veya daha önce rivayet edip sonra terk etmesi de, o râviyi cerh etmesine yönelik bir kural olarak kabul görmüştür. Dolayısıyla İbn Mehdî'nin bir râviden rivayette bulunup bulunmadığının tespiti, ricâl tenkidine dair telif edilen eserlerin dikkate aldığı bir

⁷⁷⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233.

⁷⁷⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233.

⁷⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 290.

mesele olmuştur.⁷⁷⁸ İbn Mehdî'nin önde gelen talebelerinden İbn Hanbel'e "Yahya el-Kattân ile İbn Mehdî'nin meçhul bir kişiden rivayette bulunmaları durumunda, o râvinin hadisleriyle ihticâc edilip edilmeyeceği" sorusu yöneltince İbn Hanbel de "Hadisi delil olarak alınır"⁷⁷⁹ cevabını vermiştir. Daha sonraki aşamada mezkûr iki muhaddisin bir râviden hadis alıp rivayet edip etmediği özellikle tespit edilip dikkate alındığı görülmektedir. Bu iki muhaddisin kendilerinden hadis rivayet edip etmedikleri râviler Ahmed b. Hanbel,⁷⁸⁰ Muhammed b. el-Müsennâ,⁷⁸¹ Amr b. Ali el-Fellâs,⁷⁸² Muhammed b. Beşşâr⁷⁸³ ve Ali b. el-Medîni⁷⁸⁴ gibi muhaddisler tarafından belirlenmiştir.

Etbâu't-tâbiîn nesline mensup muhaddislere ve özellikle İbn Mehdî'ye talebe olup cerh-ta'dîl ilminde öne çıkan aşağıdaki isimlerin, onun ricâl hakkındaki görüşlerini nakletmiş olmaları, hicrî III. asrın meşhur muhaddisleri tarafından otorite olarak hüsn-ü kabul gördüğünün açık delilidir. Nitekim talebelerinden Eyyûb b. Mütevekkil,⁷⁸⁵ Ali el-Fellâs,⁷⁸⁶ Muhammed b. Beşşâr,⁷⁸⁷

⁷⁷⁸ Mezkur ölçüyü dikkate alan nakiller için bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 336, 421, 481, 498, 530; III, 29, 238, 464, 466, 489; IV, 150; V, 169; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 121, 124, 186, 224, II, 76, 206; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 368, 450, 460; II, 48, 50, 93, 104, 446.

⁷⁷⁹ İbn Hanbel, *Suâlâtü Ebî Dâvûd li-Ahmed*, s. 198, 338-9.

⁷⁸⁰ İbn Hanbel'in mezkur ölçüyü dikkate alan nakilleri için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 50, 180; IV, 286, 354; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIX, 21.

⁷⁸¹ Muhammed b. el-Müsennâ'nın mezkur ölçüyü dikkate alan nakilleri için bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IV, 150, 174, V, 164; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 104, IV, 271, V, 375; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIX, 21.

⁷⁸² Amr b. Ali'nin mezkur ölçüyü dikkate alan nakilleri için bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, III, 464, 489, IV, 180, 258, 438, 493, V, 59, 233, 234, 252, 254, VI, 161, 186; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 206; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 48, III, 339, V, 237.

⁷⁸³ Muhammed b. Beşşâr'ın mezkur ölçüyü dikkate alan nakilleri için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 9.

⁷⁸⁴ Ali b. el-Medîni'nin mezkur ölçüyü dikkate alan nakilleri için bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, III, 466, 547.

⁷⁸⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 424; Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Heyseme, *Ahbâru'l-Mekkiyyîn min Kitâbi't-Târîhi'l-Kebîr*, s. 315-6, 433.

⁷⁸⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 23, IV, 135; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 78, 192, 339, IX, 31, 349; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 124, 224, 253, II, 76, 206; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264, II, 455; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 70, 150.

⁷⁸⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 201; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 256, 328, 331.

Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843),⁷⁸⁸ Muhammed b. Müsennâ,⁷⁸⁹ Ali b. el-Medîni,⁷⁹⁰ Ahmed b. Sinân,⁷⁹¹ Ahmed b. Hanbel,⁷⁹² Yahya b. Maîn,⁷⁹³ Ebû Bekir b. Ebü'l-Esved⁷⁹⁴ ve Yakub b. İbrahim ed-Devrakî⁷⁹⁵ İbn Mehdî'nin râviler hakkındaki görüşlerini, ricâl eserlerini sistematik olarak tasnif eden münekkitlere aktarmışlardır. Bir diğer ifade ile hadisin altın çağı olarak kabul edilen hicrî III. asrın musannifleri, İbn Mehdî'nin cerh-ta'dile dair değerlendirmelerini yukarıda isimlerini kaydettiğimiz muhaddisler vasıtasıyla edinmişlerdir. Bu ise, İbn Mehdî'nin râviler hakkındaki görüşlerine hem talebelerinin hem de sonraki dönem münekkitlerinin önem verdiklerini göstermektedir.

Nitekim Abdurrahman b. Mehdî'ye ait râvi değerlendirmeleri, mezkur muhaddislerin aktarımıyla özel ve genel nitelikli cerh-ta'dil kitaplarında kayıtlıdır. İbn Mehdî'nin ricâl değerlendirmeleri, talebeleri tarafından adeta bir "mihenk taşı" olarak kabul edilmiştir. Bu yönüyle Ali b. el-Medîni'nin, -bilgiyi muhafaza bakımından- en iyi hâfizaya sahip ve aynı zamanda kendi rivayetleri ile diğer muhaddislerin rivayetlerini de en iyi bilen, İbn Mehdî olduğunu ifade etmesi,⁷⁹⁶ onun tanınırlığının ve ilmî birikiminin haklı bir göstergesidir.

Sonuç olarak İbn Mehdî, hicrî II. asrın ilk yarısından itibaren bir ricâl münekkidi olarak görülmüş, cerh-ta'dil alanında ortaya koyduğu kaidelere önem verilip kabul edilmiş ve ricâl değerlendirmelerinde görüşleri temel alınmıştır.

⁷⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 189.

⁷⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 236, IX, 238; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 242; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 263.

⁷⁹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 204, 382, IX, 248; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 294; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 73, 130, III, 95; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 72.

⁷⁹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 177, 361, IX, 115; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 338; a.mlf, *el-Mecrûhîn*, II, 118; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 506; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 96.

⁷⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 63-4, 73, 74, 100, 133; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 40, 108; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 349, II, 331; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 50, 180.

⁷⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 185.

⁷⁹⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 430; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 237; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 41.

⁷⁹⁵ İbn Maîn, *Târîh*, (Dûrî), s. 130, 192. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 79; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 190.

⁷⁹⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 233; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 440.

IV. GÜVENİLİRLİĞİ AÇISINDAN RÂVİLERİN DERECELERİ

İbn Mehdî, hayatını hadise ve ricâl ilmine adanmış bir münekkit olması hasebiyle, hadis rivayetiyle meşgul olan râvilerin Hz. Peygamber'e ait hadisleri sağlıklı ve güvenilir bir şekilde rivayet edip edemediklerini incelemiştir. Onun, bu alanda öne çıkan önemli iki belirleyici görüş ortaya koyduğu görülmektedir: Hadislerine itimat edilen⁷⁹⁷ ve hadisleri terk edilecek râvilerdir.⁷⁹⁸

A. HADİSLERİYLE İHTİCÂC EDİLEBİLECEK RÂVİLER

Abdurrahman b. Mehdî, hadis rivayetine ehil olup olmaması bakımından râvileri üç gruba ayırıp hadisleriyle ihticâc edilen râvilerin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. İbn Mehdî bu gruptaki râvilerin durumlarını şöyle açıklamaktadır:

Raviler üç kısımdır: hafız ve mutkin olanlar. Bunların rivayetlerini alma konusunda farklı bir görüş bulunmamaktadır. Diğeri ise vehim sahibi olanlardır. Bu râvilerin rivayeti genelde sahih olmakla beraber, bazen hata ederler. Bu râvilerin hadisleri terk edilmez. Zira böylelerinin rivayetleri terk edilecek olsaydı, kendisinden hadis rivayet edilecek râvi kalmazdı. Bir diğeri de, vehmi gâlip gelen râvilerdir. Bunların rivayetleri terk edilir.⁷⁹⁹

İbn Mehdî'nin üçüncü gruptaki râvilerin rivayetlerinin terkedileceğine dair ifadesinin zahiri her ne kadar bu rivayetlerin terkinin gerektiriyor gibi gözükse de, bu gruptaki râvilerin mutlak olarak terk edilmeyeceğine dair ondan gelen bilgiler işaret etmektedir. İbn Mehdî, çokça yanılan ravilerin yanılmadaki oranlarını şu ifadeleriyle sınırlandırmaktadır:

Râvi, elliden fazla hadiste yanılırsa hadisleri terk edilir.⁸⁰⁰

Ancak, bu ifadesiyle belirleyici bir sınır ortaya koymuşsa da pratikte bunun yansımalarının ne şekilde gerçekleştiğini tespit etmek oldukça zordur.

⁷⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264; Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 406.

⁷⁹⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 8; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 163.

⁷⁹⁹ Müslim b. Haccâc, *et-Temyîz*, (thk., M. Mustafa el-A'zamî), Mektebetü'l-Kevser, Suudi Arabistan 1410, s. 179; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264; Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 406.

⁸⁰⁰ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 98.

Tüm bu kayıtlar, İbn Mehdî'nin üçüncü gruptaki râvilerin hadislerinin i'tibâr için yazılacağına dair bir görüşü olduğuna işaret ettiğini ileri sürebiliriz. Dolayısıyla üçüncü gruptaki bir râvinin aktardığı hadisle ihticâc edilemeyeceğini ve bu râvinin naklettiği bilgi terk edilmeyeceğini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü İbn Mehdî'ye göre mutlak olarak üç tür râvinin hadisi terk edilir: "Çokça yanılan..."⁸⁰¹ ki yanıldığı hadis sayısı elliyi geçmemelidir.⁸⁰² Bir diğer ifadesinde ise sahih hadislere sahip olan bazı muhaddisleri öne çıkarmış ve onlara muhalif olarak hadis rivayet eden râviler terk edileceklerini ifade etmiştir.⁸⁰³ Böylece yanılan (vehim sahibi) râvileri tespitinde zabtı sağlam olan râvilerin rivayetine muhalif olmama şartı göz önünde bulundurulmuştur. Görüldüğü gibi İbn Mehdî, bu gruptaki râvileri belirlerken zabtı bakımından sağlam olan râvilerin rivayetlerini birer test etme zemini olarak öne çıkarmaktadır.

B. HADİSLERİ TERK EDİLECEK RÂVİLER

İbn Mehdî, üçüncü gruba dâhil ettiği râvilere adalet bakımından kusurlu olan râvileri de eklemektedir. Dolayısıyla o, hadisin ne derece önemli olduğunu ve her râviden alınamayacağını şu sözleriyle ifade etmiştir:

Şu üç kişiden rivayette bulunmayınız: Yalancılıkla itham edilen kimse, bidatının propagandasını yapan bidatçı, vehm ve galatı fazla olan kişiler⁸⁰⁴ diyerek bu vasıflara sahip râvileri cerh etmiştir.

Abdurrahman b. Mehdî'nin ilme bakışı hayatî bir meseledir. Çünkü hadis, uygulamaya/fetvaya yönelik hükümlerin doğrudan kaynağı ve İslâm ahkâmının birinci kaynağı Kur'ân'ı Kerîm'in açıklamalarıdır.⁸⁰⁵ İbn Mehdî başka bir sözünde:

⁸⁰¹ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 126, 128.

⁸⁰² İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 98.

⁸⁰³ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, V, 170, VII, 257.

⁸⁰⁴ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 109.

⁸⁰⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 16.

Güvenilir/sika râvilerden işittiği hadislere dayanmadıktan sonra kişinin din konusunda kendi görüşlerini söylemesi haramdır.⁸⁰⁶ İyice belle; kişinin imam olabilmesi için sahih ile sakimi ayırt etmesi, her hadisi delil olarak kabul etmemesi ve ilmin kaynaklarını bilmesi gerekir.⁸⁰⁷

Bu rivayetleri ve değerlendirmeleri şöyle özetleyebiliriz: Abdurrahman b Mehdî, İslâm'ın itikâdî, amelî ve ahlâkî hükümlerinin kaynaklarından biri olan hadislerin bize sağlam bir şekilde ulaşmasını sağlayan râvilerin hadis rivayetindeki ehliyetlerini ve güvenilirliklerini ortaya çıkarma hususunda râvileri inceleme konusu yapmış ve bunun neticesinde bazı kaideleri özenle ortaya koymuştur. İbn Mehdî'nin, bu konulardaki araştırmacı kişiliği ve titizliği ile, râvileri/muhaddisleri adalet ve zabt bakımından incelemeye tâbi tutarak bu çerçevede birtakım genel kurallar ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

V. İBN MEHDÎ'YE GÖRE BELLİ BAŞLI CERH-TADİL SEBEPLERİ

Cerh-ta'dil ilmi, hadis ilminin en önemli ve öncelikli alanlarından birini oluşturmaktadır. Cerh, râvinin bazı yönlerden eleştirisinin yapılması ve bu faaliyet sonucunda rivayetinin kabul edilmemesidir. Ta'dil ise, râvinin hadis rivayetindeki ehliyetinin araştırılıp olumlu kanaat belirtilmesi neticesinde nakillerinin kabulü yönünde kanaat belirtilmesidir.⁸⁰⁸ Çünkü Hz. Peygamber'e nispet edilen bilgilerin sıhhatinin tespiti, ilk önce bilgiyi taşıyan râvinin güvenilirliğinin araştırılmasıyla ortaya çıkarılmaktadır. İbn Mehdî de hayatını hadise ve ricâl ilmine adanmış bir münekkit olması hasebiyle, hadis rivayetiyle meşgul olan râvilerin Hz. Peygamber'e ait hadisleri sağlıklı ve güvenilir bir şekilde narivayet edip etmediklerini inceleme konusu yapmıştır. İbn Mehdî'nin tenkit ettiği kişileri neden cerh ettiğine ilişkin bilgilerden yola çıkarak ona göre nelerin cerh sebebi olacağı aşağıda sunulmaya çalışılacaktır.

⁸⁰⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 551.

⁸⁰⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 550.

⁸⁰⁸ Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 17-18; Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 48, 299.

A. RÂVİLERİN ADALET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Râvinin adalet ve zabtını zedeleyen kusurlar muhaddisler tarafından tespit edilmiştir. Bunlar metâin-i aşere olarak bilinmekte ve beşi adalet yönünden tenkit gerektiren kusurlardır. Bunlar kizbü'r-râvî, ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb, fisku'r-râvî, bid'atü'r-râvî ve cehâletü'r-râvî'dir.⁸⁰⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Mehdî, râvileri, adaleti zedeleyen yalancılık ve bidat açısından cerh etmiştir.

1. Yalancılık

Kasıtlı veya kasıtsız olarak yalan söylemek anlamına gelen “kizb”, hadis istilâhı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylemediği bir şeyi ona isnad etmek, yani onun adına yalan söylemektir. Cerh-ta'dil ilminde “kizb”, râvinin kişisel hayatında yalan söylemesi veya Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yalan isnad etmesi, en ağır cerh sebebi olarak kabul edilmektedir.⁸¹⁰ Onun adına yalan uydurmak, dine taalluk etmesi cihetiyle büyük sorunlar doğuracağından, münekkitleri -haklı olarak- yalan vasfını taşıyan râvileri şiddetli bir şekilde cerh etmeye yönlendirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Bana kasten yalan isnad eden, cehennemdeki yerine hazırlansın”⁸¹¹ buyurmaktadır. Nitekim İbn Mehdî'ye göre mü'minin Allah'a nankörlük etmesinden sonra en büyük kötülüğü, yalan söylemektir. Ayrıca o, yalanın nifaktan daha büyük suç olduğunu ifade etmektedir.⁸¹² Bunun üzerine İbn Mehdî, “Yalancılıkla suçlanan veya hatası çok olanlar hâriç, hiç kimsenin hadisi terk edilmez”⁸¹³ kaidelerini ortaya koymuştur. Yine o, bir kişi hadis konusunda yalana yeltenirse Allah onu(n adaletini) düşüreceğini ifade etmektedir.⁸¹⁴

İbn Mehdî'nin, bir râvinin hadis uydurup uydurmadığını rivayetin kaynağına giderek ve tarih bilgisini kullanarak tespit ettiği anlaşılmaktadır.

⁸⁰⁹ Yücel, *Hadis Usulü*, s. 154-156.

⁸¹⁰ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 151; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 110,113.

⁸¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 1428.

⁸¹² Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 13.

⁸¹³ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 143.

⁸¹⁴ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 8.

Örneğin İbnü'l-Medîni, İbn Mehdî'ye Bişr b. es-Serî ile beraber Mehdî b. Hilâl'in yanına gitmelerinin sebebini sorar. İbn Mehdî de, Basralı râvi Mehdî b. Hilâl'in Mâlik b. Enes'ten namazda selam vermekle ilgili bir hadisi rivayet etmesi dolayısıyla gittiğini ifade eder. Rivayetinden şüphelenir ve bu durumu Mâlik'in öğrencisi İbrahim b. Habîb'e bir mektupla bildirir. İbrahim de hadisi Mâlik'e arz edince kendisinin böyle bir hadis rivayet etmediğini söyler. Neticede İbn Mehdî'ye Mâlik'in cevabını içeren mektup ulaşır ve böylece Mehdî'nin Mâlik'ten aktardığı hadisin aslının olmadığı ortaya çıkmış olur.⁸¹⁵

İbn Mehdî'nin, namazla ilgili bir konu hakkında bir râviyi tenkit etmiş olması dikkat çekicidir. Nitekim İbn Mehdî'nin, Mâlik'e *el-Muvatta*'ın Kitâbü's-Salât bölümünü kıraat ettiğini belirtmiştik.⁸¹⁶ Yani İbn Mehdî, konuyla ilgili hadislere vâkıftır ve doğal olarak Mehdî b. Hilâl el-Basrî'nin Mâlik'ten rivayet ettiği namazla ilgili hadisin İbn Mehdî'nin Mâlik'ten aldığı hadislerin içerisinde olmaması dolayısıyla şüphe uyandırması neticesinde doğrudan kaynağa müracaat edilerek bilgi edinilmiştir.

Başka bir örnekte ise İbn Mehdî, Ömer b. Harun'un Basra'ya ilk gelişinde, İbn Abbâs'tan rivayet ettiği hadisler ile daha sonraki bir tarihte geldiğinde rivayet ettiği hadisleri mukayese ettiğinden bahsetmektedir. Bu mukayese neticesinde Ömer b. Harun'un hadislerinde sorun olduğunu tespit eder. Buna ilaveten Ömer, Muhammed b. Ca'fer'den rivayet ettiğinde onun Mekke'ye girişi ile Muhammed b. Ca'fer'in vefatı arasında fark olduğunu söyler ve dolayısıyla onun rivayetlerini terk eder.⁸¹⁷ Netice olarak Ömer b. Harun'un yalancılığını ortaya çıkarmış olur.

Bir diğer örnek ise, Ahmed b. Hanbel'in yanına -ismi verilmeyen- bir kişi gelir ve Süfyân es-Sevrî'den hadis rivayetinde bulunur. es-Sevrî'nin hadislerine vâkıf olması dolayısıyla o hadis İbn Mehdî'ye sorulunca "Bu bir yalandır. Bu hadis bir şey değildir" der. O kişi bu açıklamayı dikkate almaz ve bu sefer hadisi

⁸¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 228. Mehdî b. Hilâl, Yahya b. Maîn ve Yahya el-Kattân tarafından "kezzâb" olarak nitelendirilmiştir. Bkz. (İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 228-29).

⁸¹⁶ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, I-VIII, (nşr., M. Mustafa el-A'zamî), Müessesetü Zâyid b. Sultan, Abu Dabi 2004, I, 229; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 37.

⁸¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 504.

Vekî'e isnad ederek rivayet eder. Bunun üzerine Vekî'e bir mektupla durum bildirilir ve hadisin "bâtıl" olduğu yönünde bir bilgi ulaşır.⁸¹⁸

Görüldüğü gibi İbn Mehdî, çeşitli yollarla hadis uyduranlarla mücadele etmiştir. Bu bakımdan, kimi zaman yalancılara karşı dikkatli olunması konusunda uyarılarda bulunmuş, kimi zaman da bizzat yalancıyı idareciye şikayet etmiştir.⁸¹⁹

2. Ehl-i Bidat

Bidat, Hz. Peygamber'den sonra dinî konularda ortaya atılan yeni şeylere denir. Yani dinde olmayan veya dinî bir dayanağı olmayan eylem ve görüşleri savunmak veya eyleme geçirmektir. Ayrıca sahâbe aleyhine söz söylemek de bu tanımın kapsamına dâhil edilmiştir.⁸²⁰ Buna ilaveten, bidatine davet eden ve davet etmeyen râviler şeklinde de bir taksim yapılmıştır.⁸²¹ Bu davranışlarda bulunan hadis râvisi, adalet vasfını zedelemiş olur ve böylece durumuna göre cerhe tâbi tutulur.⁸²²

İlk dönem muhaddisleri tarafından bidat ehli ve heva sahibi râvinin rivayetlerinin kabulü veya reddine ilişkin farklı değerlendirme ve ilkeler benimsendiği nakledilmektedir. Bu bağlamda İbn Receb el-Hanbelî, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve etbâu etbâi't-tâbiîn dönemi muhaddislerinden kimlerin bidat ehli râvilerden hadis alımı ve rivayeti konusunda ne tür bir tutum içerisinde olduğunu kaydetmiştir. O, mezkur tabakadan olan münekkit muhaddisleri üç temel görüş etrafında incelemeye tâbi tutmuştur:

Birinci görüşe sahip olanlar, mutlak anlamda bidat ehli ve heva sahibi râvilerin rivayetlerinin alınmayacağını söyleyen âlimlerdir. Bunlardan bazıları Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn, İbn Uyeyne, Mâlik b. Enes, Ali b. Harb'dir.

⁸¹⁸ Ebû Muâtî, *Mevsûatü akvâli İmam Ahmed*, II, 349.

⁸¹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 170.

⁸²⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 76.

⁸²¹ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 356.

⁸²² Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 119; Aydın, *Hadis Istılahları Tarihi*, s. 41; Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, s. 141. İbn Mehdî'nin konuyla ilgili taksimi için bkz. Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 218; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 163.

İkinci görüş sahipleri ise, yalanla itham edilmemesi şartıyla bidat sahibi râvinin rivayet ettiği hadislerin kabul edilebileceğini savunur. Bunlardan bazıları Ebû Hanîfe, eş-Şâfiî, Yahya el-Kattân ve İbnü'l-Medîni'dir.

Üçüncü görüş sahipleri de, bidat ehli ve heva sahibi bir râvinin, mezhebinin propagandasını yapmaması şartıyla rivayetlerinin alınabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bazıları İbnü'l-Mübârek, İbn Mehdî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn'dir.⁸²³ Ayrıca bu münekkit râviler, kendi aralarında müteşeddid, mutedil ve mütesâhil bir tavra sahip olmaları konusunda da taksim edilmiştir.⁸²⁴

İbn Mehdî'nin cerhe mahal olarak râvinin bidat ehli olması durumunda hadislerinin terk edileceğine dair görüşünü kaydetmiştik. Ancak kaynaklarda geçen bazı bilgilerden edindiğimiz intiba, onun bu konudaki görüşünün değişiklik arz ettiği yönündedir. O ilk başlarda genel anlamda bidat ehli râvilerin terk edileceğini benimserken,⁸²⁵ daha sonraki aşamada bidatinin propagandasını yapanlar⁸²⁶ özelinde meseleye yaklaşmıştır.

Görüleceği gibi İbn Mehdî, bu sınıfa dâhil olan râviler hakkında diğer muhaddislere nazaran daha mutedil yaklaşmaktadır. O, kendi ifadesinde de görüldüğü üzere, bidatinin propagandasını yapmayanlardan hadis alınabileceğini söylemiş ve bu kurala pratikte de uymuştur. Örneğin, es-Süddî hakkındaki Şiîlik ithamlarından dolayı onu terk ettiği rivayet edilmektedir.⁸²⁷ İbn Hanbel, İbn Mehdî'nin Süfyân es-Sevrî → es-Süddî → Ebû Sâlih kanalıyla hadis rivayet ettiğini, ancak onu daha sonra terk ettiğini nakletmektedir. İbn Mehdî'nin es-Süddî'yi terk ettiği rivayet ediliyor olsa da, Müslim⁸²⁸ ve Ahmed b. Hanbel⁸²⁹

⁸²³ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 356.

⁸²⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 482.

⁸²⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 128. Muhammed b. el-Müsennâ'nın, İbn Mehdî'nin elindeki kitapta -ismi zikredilmeyen- bir râvinin rivayetlerinin üzerini işaretlediğini görmesi üzerine nedenini sorar. Cevap olarak da "Yahya (el-Kattân), onun Cehm'in görüşlerine sahip olduğunu söyledi ve ben de bundan dolayı onun hadislerini çizdim" dediğini nakletmektedir. (Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 6).

⁸²⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 218; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 163.

⁸²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 155; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 108.

⁸²⁸ Müslim, Eşribe 11.

onun hadislerinin İbn Mehdî'nin kitabında bulunduğunu tespit etmiştir. es-Süddî'den hadis almasının nedeni, onun propagandacı olmamasıdır.

Propagandacı olması hasebiyle rivayet ettiği hadislerin alnamayacağı râviye örnek olarak Ebû İsrail el-Mellâî kaydedilmektedir. İbnü'l-Medînî, İbn Mehdî'ye Ebû İsrail el-Mellâî'nin durumunu sorar. Bunun üzerine o “Hz. Osman'a ağır ifadeler kullanan bir şeyhti” diye cevaplar. İbnü'l-Medînî, Ebû İsrail'in durumunu ayrıca Yahya el-Kattân'a sorar ve cevap olarak da “Dinî yaşam itibarıyla o kadar da hassas birisi değildi. Hz. Osman hakkında da ileri geri konuşuyordu” diye değerlendirmede bulunur. Amr b. Ali el-Fellâs ve Muhammed b. el-Müsennâ, hocaları İbn Mehdî'nin, ondan hadis rivayet etmediğini belirtmektedir.⁸³⁰ Burada İbn Mehdî'nin, onun Hz. Osman hakkında ağır ifadeler kullandığını söylemesi, onun görüşlerinin propagandasını yaptığına delâlet etmektedir. Ayrıca İbn Mehdî'nin, Amr b. Ubeyd el-Basrî'yi Mu'tezilî⁸³¹; Abdullah b. Şerîk el-Âmirî el-Kûfî'yi Muhtârî⁸³² grubunun dâîleri oldukları için terk ettiği belirtilmektedir.

İbnü'l-Medînî, Yahyâ el-Kattân'a İbn Mehdî'nin “Mezhebinin propagandasını yapan bidatçıların rivayetlerini terk edin” şeklindeki sözünü söyler. Bunun üzerine Yahyâ el-Kattân, “O zaman Katâde, Ömer b. Zerr (ö. 153/770), İbn Ebû Revvâd (ö. 159/775) gibi âlimleri ne yapacaksın? Şayet bu sözü doğru kabul edersek o zaman birçoğunu terk etmememiz gerekmektedir” diyerek bunlardan rivayette bulunmanın bir mahzurunun olmadığına işaret etmiştir.⁸³³ Burada dikkate alınması gereken bir konu, İbn Mehdî'nin mutlak veya mukayyet olarak “bidatçılık” etrafındaki geçişkenli görüşü, bir zaman aşımına uğrayarak râvinin hadis konusunda metne müdahale etmemesi, yani hâfiz ve mutkin olması şartının tüm şartların üzerinde olduğunu varsayabiliriz. Veya

⁸²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 4128, 4141; XIX, 12358, 12359; XXXI, 18736; XXXXII, 25460, 25461, 25462.

⁸³⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 76.

⁸³¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VI, 247.

⁸³² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, V, 80-81.

⁸³³ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 128.

Yahya el-Kattan ile İbn Mehdî'nin "bidatinin propagandasını yapan râvi" hakkındaki görüşlerinin sınırlarının farklı olduğu varsayılabilir. Çünkü İbn Mehdî'nin yukarıdaki üç isimden de hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir.⁸³⁴

Muhammed b. Râşid ed-Dımaşkî'den hadis rivayet etmesi sebebiyle bazı muhaddisler İbn Mehdî'yi eleştirince "Onun Kaderî olması, ona zarar vermiyor" diyerek durumu açıklığa kavuşturmuştur.⁸³⁵ Ayrıca İbn Mehdî, Abdullah b. Şerîk el-Âmirî el-Kûfî ile Ca'fer b. Ziyâd el-Ahmer'in Şiî ve el-Hasen b. Ebû Ca'fer el-Cüfrî ile Abbâd b. Suheyb'in Kaderî oldukları halde onlardan hadis rivayet ettiğini belirtilmektedir.⁸³⁶

Burada konuyla ilgili ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, İbn Mehdî, Cehmiyye fırkasını mutlak manada cerh etmiş ve onlardan hadis rivayet edilmemesi dâhil, tüm siyasi ve sosyal ilişkilerin kesilmesi gerektiğini ifade etmesidir. Çünkü ona göre bu fırka, dinden çıkmıştır.⁸³⁷

İbn Mehdî, özellikle hadis dışında yorumlara başvuran Şemriyye,⁸³⁸ Cehmiyye, Kaderiyye ve Râfiziyye gibi grupları şiddetli bir şekilde cerh etmiştir. İbn Mehdî'yi böylesine duyarlı kılan sebep yine kendisinin değerlendirmesiyle Cehmiyye ve Râfizîlerin bidatlerinin propagandasını yapmaları ve insanları buna davet etmeleridir. Cehmiyye'nin Kur'ân'ın mahlûk olmasını iddia etmesinden; Rafizîlerin ise sahâbeye dil uzatmalarından dolayı İslâm dairesinden çıktıkları⁸³⁹ kanaatindedir. Dolayısıyla İbn Mehdî'nin, bu gruplara dair tenkitleri, onların propagandacı olan bireyleri içindir.

⁸³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 1066; IX, 5329; XVI, 9921, 9962; XIX, 12341, 12344, 12355; XX, 12909, 12925, XXIV, 15327; XXIV, 15327,

⁸³⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 129.

⁸³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 103; Dârekutnî, *Süûlâtü es-Sülemî li'd-Dârekutnî*, s. 243.

⁸³⁷ İbn Mehdî'nin bidat ehli gruplarla ilgili tutumu için tezin birinci bölümünün "Kelâmî Görüşleri" adlı başlığına bakınız.

⁸³⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 562.

⁸³⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 558-559.

B. RAVİLERİ ZABT AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Zabt, sözlükte, kaydetmek, bir şeyi sıkı tutmak, bir sözü iyice bellemek ve korumak anlamlarına gelir. Hadis ıstılahı olarak ise, râvinin rivayet anında dikkatli ve uyanık olması, hadisi ezberinden naklediyorsa istediği zaman hatırlayabilecek ve hatasız nakledebilecek şekilde ezberlemiş olması, kitabından rivayet edecekse ahzettığı andan rivayet edeceği ana kadar her türlü değişiklik ve tahriften koruyacak ve eksiksiz rivayet edebilecek melekede olması demektir.⁸⁴⁰

Zabt bağlamında râvilerin cerh edilmesine sebep olan eksiklikler; fuhşu'l-galat, fartü'l-gafle, vehm, sûu'l-hıfz ve muhâlefetü's-sikâttır. Bu beş madde, "metâin-i aşere"nin zabtla ilgili kısmıdır. Bu kusurlardan biri veya birkaçı ile tenkide uğrayan râvi/muhaddis, kısmen veya tamamen zabt sıfatını kaybeder ve rivayet ettiği hadislerin delil değeri farklı değerlendirmelere tâbi tutulur.⁸⁴¹

İbn Mehdî'ye göre de râvide adaletten sonra⁸⁴² aranan ilk özellik hâfız⁸⁴³ ve mutkin⁸⁴⁴ olma vasfıdır. Nakledilen veya nakledilecek hadisin, râvisinin şahsiyetine duyulan güven kadar hafızası konusunda da kendisine güvenilen biri olması gerekmektedir.⁸⁴⁵

İbn Mehdî'nin, râvileri iki temel esas üzerinden araştırmaya konu edindiği anlaşılmaktadır: Râvînin/muhaddisin hadisi istediği anda hatırlayabilecek ve hatasız nakledebilecek şekilde kusursuz ezberlemiş olması ile râvîkitabından hadis nakletmesi durumunda hadisi öğrendiği andan itibaren rivayet edeceği ana kadar hiçbir tahrif ve değişikliğe uğra(t)maksızın kitabından olduğu gibi nakledebilmesidir. Dolayısıyla onun, râvilerin rivayetlerini hıfz ve kita merkezinde araştırmaya tâbi tuttuğu anlaşılmaktadır.

⁸⁴⁰ Karahan, Abdullah, *Hadis Ravilerinde Güvenilirlik*, İFAV Yayınları, İstanbul 2018, s. 65-66; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 131-132; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 335.

⁸⁴¹ Yücel, *Hadis Usulü*, s. 156-158; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 126-130; Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, s. 180.

⁸⁴² Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 556; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 338.

⁸⁴³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 552.

⁸⁴⁴ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 312.

⁸⁴⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 556; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 338.

Bir diğerk önemli husus ise, İbn Mehdî'nin sadece sika râvilerden rivayette bulunan bir âlim olmasıdır. Onun zabtı açısından değerlendirmesini yaptığı râviler, aynı zamanda *sika* ve *sebt* vasfına sahip muhaddislerdir. Bundan dolayı konu, meşhur muhaddisler ve hadis rivayetinde zayıf kabul edilmiş râvilerin tespiti çerçevesinde ele alındı. Dolayısıyla incelememizde İbn Mehdî'nin râviler hakkındaki zabt açısından değerlendirmelerini nisbî/sınırlı/şartlı ve genel cerhleri çerçevesinde inceleyeceğiz.

1. Râvileri Hıfz Yönüyle Değerlendirmesi

İbn Mehdî'nin bir râvide aradığı özelliklerin başında ahzettığı hadisleri Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet veya bir kişinin ismini bilircesine sağlam bir şekilde ezberlemesi gerektiği yönündeki ilkesini kaydetmiştik. O, bu ilkesini esas alarak birçok râvinin/muhaddisin hadislerini karşılaştırmalı bir şekilde incelemiş ve incelemesini yaptığı râvilerin hıfzının sağlamlığı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Dolayısıyla o, zabtı sağlam olan râvileri tespit etme yoluna gitmiş ve bölgesindeki râvilerin rivayetlerini o muhaddislerin hadisleriyle mukayese etmiştir. Neticede o, bu değerlendirmelerinde, râvileri sınıflandırmış ve sahip olduğu rivayetleri en iyi ezbere bilen râvileri teşhis etmek suretiyle sahih hadislerin tespitinde güvenilir bulunduğu râvileri adeta “mihenk taşı” olarak kabul etmiştir.⁸⁴⁶

a. Kûfe'nin Dört Hâfızı

İbn Mehdî, râvilerin zabtını ölçmede, buldukları bölgenin ileri gelen muhaddislerinin hıfzıyla mukayese çalışmasını yürütmüş ve bunun sonucunda isimlerini kaydedeceğimiz dört muhaddisin naklettiği hadislerine muhalif rivayette bulunan herhangi bir râvinin ehliyetine dair kanaatini ortaya koyma ilkesini benimsemiş. İbn Mehdî, “Kûfe'nin huffâzı”⁸⁴⁷ olarak dört râviyi öne çıkarmıştır. Konuyla ilgili Ahmed b. Sinân el-Vâsıtî (ö. 259/872), İbn Mehdî'nin şöyle dediğini nakletmektedir:

⁸⁴⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IV, 171; VI, 161; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 403; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 156

⁸⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IV, 171; VI, 257.

Kûfe’de dört kişinin rivayet ettiği hadislerde farklılık görülmez. Kim bu dört kişinin rivayet ettiklerinden farklı rivayette bulunursa, o kişi hatalı kabul edilir. Bu râviler Seleme b. Küheyl, Amr b. Mürre, Mansûr ve Ebû Hasîn’dir.⁸⁴⁸

Başka bir değerlendirmesinde o, bu râvilerin sebt olduklarını da ifade etmiştir.⁸⁴⁹ Ayrıca bu dört râviden Mansûr’un Kûfe’nin ehfazi⁸⁵⁰ ve esbeti⁸⁵¹ olduğunu belirtmiştir. Diğer bir sözünde ise, hiçbir hâfızın Ebû Hasîn’e muhalif olarak rivayette bulunamayacağını belirtmiştir.⁸⁵²

Bu dört râvi hakkında, bazı muhaddisler tarafından Şîî oldukları yönünde bazı değerlendirmeler yapılmış ve aynı kişiler yine onları hadis rivayetinde hâfız, sebt ve mutkin olduklarını belirtmiştir.⁸⁵³ Görüldüğü gibi İbn Mehdî, Kûfe bölgesinin hadislerine ve hadis ile meşgul olan râvilerinin hadis birikimleri ile zabtları hakkında bilgi sahibidir. Bu durum ise, onun bölgeleri ilmî hareketliliğine ne derece vâkıf olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

b. İmrân b. Müslim el-A‘mâ el-Cu‘fî el-Kûfî

İbn Mehdî’nin “hafızlara muhâlif veya onlarla müşterek rivayette bulunan râviler” ilkesi çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tuttuğu râvi İmrân b. Müslim el-A‘mâ el-Cu‘fî el-Kûfî’dir. Ebû’l-Hasan el-İclî (ö. 261/875),⁸⁵⁴ İbn Ebû Hâtim ve İbn Hibbân (ö. 354/965)⁸⁵⁵ tarafından sika olarak nitelenen İmrân, İbn Mehdî’nin tenkidinden geçmiş ve neticede “hadisleri düzgün ve çelişki/farklılık bulunmamaktadır” şeklinde ta’dil değerlendirmesi yapmıştır.⁸⁵⁶

⁸⁴⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IV, 171; VI, 161; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 403; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 156

⁸⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 403.

⁸⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 177.

⁸⁵¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 403.

⁸⁵² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 149; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 403; Zehebî, *Siyer*, V, 413.

⁸⁵³ Kûfe’nin mezkûr dört râvisi hakkında muhaddislerin değerlendirmeleri için bkz. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XII, 315-316; XXII, 236, İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 156.

⁸⁵⁴ İclî, *es-Sikât*, II, 190.

⁸⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 238.

⁸⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VI, 304, 305; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 1139.

c. el-Hakem b. Uteybe el-Kûfi

İbn Mehdî'nin, hadislerini mukayeseli olarak incelemeye tâbi tuttuğu bir diğer râvi/muhaddis ise el-Hakem b. Uteybe el-Kûfi'dir (ö. 113/731). el-Hakem'i sika ve sebt lafızlarıyla değerlendiren İbn Mehdî, onun zabtı açısından bazı sorunlarının olduğuna işaret eder ve "ancak rivayet ettiği bazı hadislerinde ihtilaflar bulunmaktadır"⁸⁵⁷ ilavesini yapar. el-Hakem'in Şifliğe meyilli olduğu; ancak bu yönünü açığa vurarak propaganda yapmadığı belirtilmektedir.⁸⁵⁸ Bu ise, el-Hakem'in bidatının propagandasını yapmadığı ve kendi halinde birisi olduğunu göstermektedir. İbn Mehdî'nin, el-Hakem'i sika ve sebt olarak nitelendirmesi, onun hadisleriyle ihticâc edilebileceğini göstermektedir. Nitekim temel hadis eserlerinde İbn Mehdî'nin farklı hocaları vasıtasıyla el-Hakem b. Uteybe'den hadis naklettiği görülmektedir.⁸⁵⁹

d. Hüşeym b. Beşîr el-Vâsıtî

İbn Mehdî'nin muhaddislerin rivayet ettiği hadisler arasında mukayese yapmak suretiyle hafıza durumunu incelemeye tabi tuttuğu bir diğer âlim ise Vâsıtî muhaddis Hüşeym b. Beşîr'dir (ö. 183/799). İbn Mehdî, Hüşeym'in hıfzının sağlam olduğunu belirttikten sonra kitabının ise sağlam olmadığını eklemektedir. Burada da görüldüğü gibi İbn Mehdî, hıfzı yönüyle ta'dil etmesinin yanı sıra onun kitaptan yaptığı rivayetlerde birtakım kusurların olduğunu bildirmektedir.⁸⁶⁰ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de aynı kanaati zikrettikten sonra onun kitabından yaptığı rivayetlerinde vehme düştüğünü ve hata yaptığını eklemektedir.⁸⁶¹

Nitekim İbn Mehdî, Hüşeym'i başka râvilerle de kıyaslamıştır. Örneğin, Süfyân es-Sevrî, Ebû Avâne (ö. 176/792), Şu'be b. el-Haccâc gibi ünlü

⁸⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 124; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, II, 433.

⁸⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, II, 434.

⁸⁵⁹ İbn Mehdî'nin Şu'be b. el-Haccâc ve Hammâd b. Seleme senediyle el-Hakem b. Uteybe'den yaptığı rivayetler için bkz. Müslim, Hâc 1159; Tirmizî, Büyû' 52; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 25; Nesâî, Eşribe 4; Ezân 60, 65; Talâk 30; Sayd ve Zebâih 26.

⁸⁶⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 40-41.

⁸⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 40.

muhaddislerle karşılaştırmış ve her üç muhaddise nazaran hıfzının güçlü olduğunu tespit etmiştir. Hıfz yönüyle güçlü olmasına rağmen kitaplarından yaptığı rivayetlerinde kusurlu olduğunu da eklemiştir.⁸⁶² Ayrıca İbn Mehdî, Hüseyim'in diğer muhaddislere nazaran Mansûr b. Zâzân (ö. 129/747), Yunus (b. Ubeyd) (ö. 139/756), Seyyâr (ö. ?) ve Ebû Hasîn'in (ö. 128/745-46) hadislerinin muhafazası konusunda râviler arasında en hâfız olduğunu belirtmektedir.⁸⁶³ Hâris en-Nekkâl, İbn Mehdî'ye Hüseyim ile Süfyân es-Sevrî ve Şu'be ihtilaf ettiğinde hangisinin tercih edileceğini sorunca Hüseyim'in her ikisinden de esbet olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁴

Kütüb-i Sitte musanniflerinden Ahmed b. Şuayb en-Nesâî'nin (ö. 303/915) İbn Mehdî → Hüseyim senediyle bir rivayet kaydettiği görülmektedir.⁸⁶⁵

İbn Mehdî'nin, bazı râvileri çeşitli vesilelerle kitaptan yaptıkları rivayetlerinde zayıf olmasından ötürü veya kitaplarındaki hadisleri ezberlemediklerinden dolayı cerh ettiği nakledilmektedir. İbn Mehdî bu şekilde hadis rivayet eden râvilere örnek olarak şu isimleri zikretmektedir:

Hadis rivayeti konusunda Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804), Abdülvehhâb es-Sekâfî (ö. ?), Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/803) ve Abdü'l-A'lâ es-Sâmî'nin (ö. ?) durumları aynıdır. Onlar muhaddislerin kitaplarından rivayette bulunurlar, ancak hadisleri ezberlemezlerdi"⁸⁶⁶

2. Râvileri/Muhaddisleri İhtilâtları Sebebiyle Nisbî Cerh Etmesi

İbn Mehdî, ricâl tenkidi bağlamında râvinin/muhaddisin zabtının tespitinde ihtilâta maruz kalan râvileri de tespit etmiştir. İhtilât, râvinin hıfzının bozulması neticesinde sahip olduğu hadisleri rivayet ederken yanılması ve hatalar

⁸⁶² İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh*, IX, 40; Hatîb, *Târîh*, XIV, 93; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 61.

⁸⁶³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 282.

⁸⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 282.

⁸⁶⁵ Nesâî, İftitâh 10.

⁸⁶⁶ Hatîb, *Târîh*, XII, 467.

yapmasıdır. Râvi güvenilir birisiyse, ihtilattan önceki hadisleri kabul edilir.⁸⁶⁷ Eğer râvi zayıf birisiyse, hadisleri incelemeye tâbi tutulmaz.⁸⁶⁸

İbn Mehdî'nin farklı yöntemler kullanarak ihtilâtını tespit ettiği râviler Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773), Ebân b. Sam'â (ö. 154/770), Süfyân b. Uyeyne ve Cerîr b. Hâzim'dir ((ö. 170/786).

Bilindiği gibi, bir râvide ihtilât tespit edildiyse münekkit tarafından kontrol altında tutulması ve ihtilâttan sonra hangi râvilerin ondan hadis aldığının tespit edilmesi gerekmektedir. İbn Mehdî, ihtilâtı tespit etmek için o râvinin hadislerini alır ve uzun süre denetim altında tutar. Böylece ilk zamanlarda rivayet ettiği hadisler ile belli bir zaman sonra aktardığı hadisleri mukayese ederek zabtını test eder. Bir diğer yöntemi ise, râviye/muhaddise hadis dışı sorular yönelterek onun hafızasını kontrol eder. Bu bağlamda İbn Mehdî'nin bazı muhaddislerin ihtilâta maruz kaldığını tespit ettiği nakledilmektedir.

a. Saîd b. Ebû Arûbe

İbn Mehdî Saîd b. Ebû Arûbe'nin (ö. 156/773) ihtilâta maruz kaldığını tespit ederek onu şartlı cerh eder. Daha sonra ondan ihtilât sonrası kimlerin hadis aldığını araştırmış. Neticede Muhammed b. Ca'fer Gunder el-Hüzelî'nin (ö. 193/809) ondan hadis rivayet ettiğini belirler ve Gunder'i, İbn Ebû Arûbe'den hadis almaması konusunda uyarır.⁸⁶⁹ İbn Ebû Arûbe'nin ihtilâtının devam edip etmediğini bir başka zaman diliminde tekrar kontrol etmek amacıyla yanına gider ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ile beraber hacca gidip gitmediğini sorar. Yönelttiği bu soruya aldığı cevap neticesinde hocasının zihnî durumunun hâla sağlam olmadığını tespit eder.⁸⁷⁰

⁸⁶⁷ Saîd b. Ebû Arûbe'den ihtilat öncesinde hadis alanlar için bkz. İbn Recep, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 743 vd.

⁸⁶⁸ Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, s. 200, 202, 206.

⁸⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 98.

⁸⁷⁰ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 297.

Kütüb-i Sitte musanniflerinden Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde İbn Ebû Arûbe senediyle hadis tahrir edilmiştir.⁸⁷¹

b. Ebân b. Sam'â

İhtilâta maruz kalan diğerk muhaddis Ebân b. Sam'a (ö. 154/770), birçok muhaddis tarafından güvenilir kabul edilmekle birlikte, hayatının sonuna doğru hıfzının değıştiğı belirtilmektedir. İbn Mehdî, yaptığı araştırma neticesinde Ebân'ın ihtilâta maruz kaldığını tespit etmiştir.⁸⁷²

c. Süfyân b. Uyeyne el-Kûfî

İbn Mehdî'nin, ihtilâta maruz kalıp hıfzının zayıfladığını tespit ettiğı bir başka muhaddis ise, hocası Süfyân b. Uyeyne'dir (ö. 198/814).⁸⁷³ İbn Uyeyne, İbn Sa'd (ö. 230/845) tarafından "sika", "kesîru'l-hadîs" ve "hüccet"⁸⁷⁴ olarak tavsif edilmiştir. İbn Uyeyne, İbn Mehdî tarafından ise "Hicazlıların hadisleri konusunda muhaddislerin en bilgisidir"⁸⁷⁵ şeklinde nisbî ta'dil edilmiş ve diğerk muhaddisler de onun farklı yönlerine dikkat çekmek suretiyle onu ta'dil etmiştir.⁸⁷⁶ Örneğın Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), İbn Mehdî'ye Süfyân es-Sevrî'ye nispetle İbn Uyeyne'nin konumunu sorduğında o şöyle cevap verir:

İbn Uyeyne'nin Kur'ân bilgisi, hadis tefsiri ve dil bilgisi alanlarında bilgi sahibi olduğunu ve es-Sevrî'nin bu alanlara dair bilgisini yoktur.⁸⁷⁷

Ancak bu özelliğının yanı sıra İbn Mehdî, onun hayatının sonuna doğru ihtilâta maruz kaldığını ve hafızasının zayıfladığını tespit etmiştir. Ayrıca Yahya el-Kattân (ö. 198/813), İbn Uyeyne'nin hicrî 196 yılında ihtilâta maruz kaldığı ve

⁸⁷¹ Müslim, Tahâret 288.

⁸⁷² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 297-8.

⁸⁷³ İbn Recep, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 749.

⁸⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 41.

⁸⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 32; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 415.

⁸⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 32 vd.

⁸⁷⁷ Hatîb, *Târîh*, IX, 182; X, 244; Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 141.

bu tarih itibariyle ondan hadis alacak olanların semâlarının geçerli olmayacağını belirtmiştir.⁸⁷⁸

İbn Mehdî, İbn Uyeyne'yi nisbî cerhe tâbi tuttuğu ifadesinde, hocasının birkaç hadis ve âsâr konusunda Mâlik b. Enes ve Süfyân es-Sevrî'ye muhalif rivayetlerde bulunduğunu tespit ettiğini belirtir.⁸⁷⁹ İbn Mehdî, İbn Uyeyne'nin Kûfeli muhaddis Mansûr b. Mu'temir'den (ö. 132/750) rivayette bulunan ravilerin rivayetine muhalif olduğunu ifade etmiş ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) gelen "Kapı önünde izin isteme" hadisi konusunda yanıldığını belirtmiştir.⁸⁸⁰

Temel hadis eserlerinde İbn Mehdî→Süfyân senediyle birçok hadis tespit edilmiştir.⁸⁸¹

d. Cerîr b. Hâzim el-Basrî

İbn Sa'd'ın "sika" olarak tavsif ettiği Cerîr b. Hâzim (ö. 170/786), İbn Mehdî tarafından da "ahfaz" lafzıyla ta'dil edilmiştir. İbn Mehdî, onun Kurre b. Hâlid'den "evsak" ve kendisinden de "ahfaz" olduğunu, hayatının sonuna doğru hafızasının zayıfladığını ve neticede ihtilâta maruz kaldığını belirtmektedir.⁸⁸²

İbn Mehdî, Cerîr'in ihtilâta maruz kalmasından sonra hadis rivayet edip etmediğini denetlemiş ve hadis ilmiyle meşgul olan çocuklarının babalarını bu halinden sonra hadis rivayet etmemesi için kontrol ettiklerini ve hadis talep etmek amacıyla gelen râvilerle görüştürmediklerini belirtmektedir. Nitekim İbn Mehdî, Cerîr'in Katâde'den yaptığı rivayetlerde hatalara düştüğünü de ifade etmektedir.⁸⁸³

⁸⁷⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 98.

⁸⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201.

⁸⁸⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 258.

⁸⁸¹ Müslim, Tahâret 267; Zikir 2810, 2814; Zühd 2975, 3002; Tefsîr, 74, 181, 3030, 3033; Cennet 2871, 2878; Nesâî, İftitâh 41, 69; Tatbîk 30.

⁸⁸² Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 199; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 207; Zehebî, *Siyer*, VII, 100.

⁸⁸³ İbn Recep, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 784. İbn Hacer, *Mizân*, I, 393.

İbn Mâce *es-Sünen*'inde İbn Mehdî→Cerîr b. Hâzım senediyle bir hadis tahric etmiştir.⁸⁸⁴

Yukarıda isimlerini kaydettiğimiz meşhur muhaddisler ellerinde olmadığı nedenlerden (ihtilât) dolayı İbn Mehdî tarafından şartlı olarak değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Şartlı tenkide ise, muhaddislerin cerh-ta'dîl alanında ne kadar titiz davrandıklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Kaydettiğimiz örnekler çerçevesinde İbn Mehdî, ihtilâta maruz kalan muhaddisleri ezberleri (hıfz) ve kitapları bağlamında araştırma konusu yapmıştır. O muhtelît râvileri; eğer güvenilir birisiyse araştırılarak "ihtilât öncesi" ve "ihtilât sonrası" şeklinde göz önünde bulundurmakta ve ihtilât sonrasında -rivayet ettiyse- hadislerini kimlerin aldığı tespit edilip o râvinin/muhaddisin de kontrol altında tutarak gözlemlendiği anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi İbn Mehdî, bir râvinin zabt durumunu tespit etmek için karşılaştırmalı metin-sened tenkidi ile hadis dışı sorular yönelterek öğrenmiş ve neticede isimlerini kaydettiğimiz râvilerin ihtilâta maruz kaldıklarını tespit etmiştir.

3. Râvileri Hadis Kitapları Yönüyle Değerlendirmesi

İbn Mehdî, râvileri/muhaddisleri kitapları bağlamında da incelemiştir. Onun, râvileri bu yönüyle incelemeye tabi tutması, kaydedeceğimiz örneklerde de görüleceği gibi, kitaplarının değişime uğrayıp uğramadığını tespit etme girişimidir. İbn Mehdî, kitaptan rivayet konusunda bazı kaideler ortaya koymuştur. Ona göre kitap sahibi bir râvi/muhaddis, elindeki yazılı belgelerini her türlü dış müdahaleden koruduğu gibi, kaydettikleri hadislerinde mutkin sahibi ve semâ etmiş olmalıdır.⁸⁸⁵ Nitekim o, bir râvi elinde kayıtlı olan hadisi okuduğunda hatırlayamazsa onu terk etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin İbn Mehdî'nin kitapları arasında Şu'be b. el-Haccâc'dan ahzettiği hadislerin olduğunu ve eline alıp baktığında semânın olup olmadığını hatırlayamaması hasebiyle terk ettiği nakledilmişti.

⁸⁸⁴ İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât* 179.

⁸⁸⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 232.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz bazı râviler, genelde ellerinde mevcut olan kitap veya sahîfden rivayette bulunmalarından dolayı olumsuz tenkide mahal olmuşlardır. Bu durum ise, râvilerin “sahafî” olmalarından kaynaklanmaktadır.⁸⁸⁶ İbn Mehdî'nin Konuyla ilgili bazı örnekleri aşağıda kaydedeceğiz.

a. Abdü'l-A'la b. Âmir es-Sa'lebî el-Kûfî

İbn Mehdî'nin bu ilke bağlamında tespit edip cerh ettiği râvi Abdü'l-A'la b. Âmir es-Sa'lebî el-Kûfî'dir (ö. 129/146-7). İbn Mehdî, bu râviyi semâ etmeyip kendisine ait olmayan kitaptan hadisleri rivayet etmeye kalkıştığı⁸⁸⁷ ve Kûfeli Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 81/700), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) ve Saîd b. Cübeyr'den (ö. 95/714) her şeyi rivayet etmesi cihetiyle cerh etmiştir.

Nitekim İbn Mehdî, İbn Âmir es-Sa'lebî'nin hadis rivayetindeki durumunu önce hocası Süfyân es-Sevrî'den bilgi alarak öğrenmiştir. Süfyân es-Sevrî'den mezkûr râvinin yazılı nüshalardan semâi olmadan rivayette bulunduğunu öğrenir. Hocasının bu değerlendirmesi üzerine araştırmaya yönelir ve yukarıdaki üç râvinin hadislerini incelemek suretiyle onun hata yaptığını ve hadisleri maktûb⁸⁸⁸ rivayet ettiğini ortaya çıkarır. Neticesinde İbn Mehdî, İbn Âmir es-Sa'lebî'nin zayıf olduğu hükmüne varır. Tüm bu kusurlarından dolayı Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864), hocası İbn Mehdî ve Yahya el-Kattan'ın İbn Âmir es-Sa'lebî'den hadis rivayet etmediğini belirtmektedir.⁸⁸⁹ Tüm bu bilgilerden anlaşıldığına göre, özetle İbn Mehdî, Abdü'l-A'la b. Âmir es-Sa'lebî el-Kûfî'yi semâi ve hıfzı olmadan kitaptan rivayet etmesi ve bunlara ilave olarak hatalı ve maktûb hadis rivayeti sebebiyle cerh etmiştir. Dolayısıyla kitabını kontrol etmemesi ve içindeki hadislerin kimlere ait olduğunu düzenlememesi sebebiyle cerhe uğramıştır.

⁸⁸⁶ Hahafîlik hakkında bilgi için bkz., Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu*, s. 38-42; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 264.

⁸⁸⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VII, 26.

⁸⁸⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 155.

⁸⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VII, 26; Ukayli, *ed-Duafâ*, III, 57; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 155.

b. Kays b. er-Rebî' el-Kûfî

İbn Mehdî'nin kitabına işitmediği hadisleri kaydetmek suretiyle rivayet etmeye kalkıştığını tespit ettiği bir diğer râvi ise, Kays b. er-Rebî' el-Kûfî'dir (ö. 167/784). İbn Mehdî'nin oğlu İbrahim, babasının, Kays'a ait bir kitabı incelemeye tâbi tuttuğundan bahsetmektedir. İnceleme neticesinde Kays er-Rebî', kitabına abdestle ilgili rivayeti Ebû Hâşim İsmail b. Kesîr→Âsım b. Lakî't'in isnadiyla nakledilen hadislerin yerine Ebû Hâşim'e ait olanları kaydettiğini tespit eder. Bunun üzerine İbn Mehdî'ye "Peki Ebû Hâşim kimdir?" diye sorulunca "O, nar bahçesine sahip olandır (er-Rummânî)" diye cevaplar. Bunun üzerine İbn Mehdî, er-Rummânî'nin İsmail b. Kesîr'den bu hadisleri rivayet etmediği ve üstelik semânın da olmadığını ifade eder. Bu hatanın kaynağı Kays b. er-Rebî'den kaynaklı olduğunu ve onun oğlu mezkûr senedle gelen hadisi babası Kays'ın kitabına yazdığını ekler.⁸⁹⁰

c. Abdullah b. Lehîa el-Hadramî el-Mısri

İbn Mehdî'nin kitaptan tetkik ederek hadislerin sahihliğini tespit ettiği bir başka râvi Mısırlı muhaddis Abdullah b. Lehîa'dır (ö. 174/790). İbn Lehîa'nın hadis rivayetindeki konumu münekkit muhaddisler arasında ihtilaflıdır. Kaynaklarda nakledildiğine göre, İbn Mehdî'nin isteği üzerine Abdullah b. Lehîa kendi hadislerini ona yazarak gönderir.⁸⁹¹ İbn Lehîa'nın İbn Mehdî'ye yazarak gönderdiği hadisler arasında Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın meşhur *es-Sahîfetü's-sâdika*'sındaki rivayetlerin kendisine ulaştığı râvi Amr b. Şuayb'ın senediyle gelen hadisler de bulunmaktadır. İbn Mehdî ise, İbn Lehîa'nın bu nüshasındaki hadislerden Tâifli muhaddis ve fakih Amr b. Şuayb'a (ö. 118/736)⁸⁹² ait olanları Abdullah b. el-Mübârek'e okur. İbnü'l Mübârek de kendisine ait yazılı

⁸⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 393-4.

⁸⁹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 668.

⁸⁹² Amr b. Şuayb, Yahya b. Maîn, Nesâî, Ebû Hâtım b. Hibbân, İbn Adî gibi münekkitlerce güvenilir bir râvi olarak kabul edilmektedir. Onun hadis edebiyatı tarihi açısından önemi, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın meşhur *es-Sahîfetü's-sâdika*'sına sahip olmasıdır. Bu yazılı vesika, Amr b. Şuayb'a intikal etmiş, o da bu sahîfeden vicâde yoluyla hadis rivayetinde bulunmuştur. Bu şekilde rivayette bulunması bazı muhaddislerce eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Amr b. Şuayb", *DİA*, 1991, III, 92.

malzemelerin içinden Amr'a ait hadis belgelerini çıkarır ve Amr b. Şuayb→ İshak b. Ebû Ferve kanalıyla rivayet ederek karşılaştırırlar. Bunun sonucunda İbnü'l Mübârek, İbn Mehdî'nin elindeki İbn Lehîa'nın yazara gönderdiği hadislerinin bir kısmının rivayetine olumlu, bir kısmına da olumsuz bakar.⁸⁹³ Böylece kendisine İbn Lehîa'nın yazılı olarak gönderdiği hadisler ile İbnü'l Mübârek'in doğrudan İbn Lehîa'dan dinlediği hadisleri⁸⁹⁴ karşılaştırarak sahip olduğu hadislerin mevsukiyetini İbnü'l-Mübârek kanalıyla sağlama almış olur. Bu karşılaştırma neticesinde İbn Lehîa'nın mezkûr senedle gelen rivayetlerinde sorun tespit edilmiştir. İbn Mehdî, İbn Lehîa'nın hadislerinin İbnü'l Mübârek ve onun gibi muhaddislerden şartlı olarak rivayet edilebileceğini belirtir.⁸⁹⁵

İbn Mehdî'nin Abdullah b. el-Mübârek'e İbn Lehîa'nın hadislerinde herhangi bir sorun olup olmadığını tespit etmek amacıyla danışmasının altında bazı nedenlerin olduğu görülmektedir. İbn Mehdî'nin kitap üzerinde yaptığı tetkikte izlediği titizliğini göstermesi açısından İbn Lehîa örneğinde kaynaklarda dağınık olan bilgileri onun münekkit muhaddisliğinin haklı şöhretine örnek olarak inşa etmeye çalışacağız.

İbn Mehdî ile muasır olan İbn Lehîa, bazı muhaddisler tarafından hadis rivayetinde şüpheli yönlerinin olduğu yönünde kanaatler belirtilerek tanıtılmıştır. Muhaddislerin bazı olumsuz kanaatleri, İbn Lehîa'nın adaleti açısından değil, bilakis sahifeden rivayet ettiği hadisler hususunda zabtında ortaya çıkan eksiklikler sonucunda oluşmuştur.⁸⁹⁶

Kaynaklarda nakledildiğine göre, İbn Lehîa'nın evi, hicrî 170 senesinde yanmış. Bu yangın neticesinde (bir kısım) yazılı hadis malzemeleri de yanar. Bunun neticesinde bazı muhaddisler, İbn Lehîa'yı hadis rivayeti esnasında kusurlu bulmuş ve taz'îf etmişlerdir. Taz'îfin ana sebebi ise, İbn Lehîa'nın bu yangın olayından sonra hadis rivayeti esnasında kendi nüshasından değil, başkalarının

⁸⁹³ Zehebî, *Târîh*, IV, 668.

⁸⁹⁴ Zehebî, *Târîh*, IV, 668.

⁸⁹⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 293; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 375.

⁸⁹⁶ Muhaddislerin İbn Lehîa hakkındaki değerlendirmeleri için bkz. Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 293.

kitaplarından hadis rivayet etmesidir. Bu şekilde rivayet etmesi, - haklı olarak - onun üzerinde şüpheleri yoğunlaştırmış.⁸⁹⁷ Ancak İbn Mehdî'nin elinde mevcut olan İbn Lehîa'ya ait hadislerin, ne zamana ait olduğu sorusu karşımıza bir soru işareti olarak çıkmaktadır.

İbn Lehîa'nın rivayetlerinin mevsukiyeti, münekkit muhaddisler tarafından “yangından öncesi” ve “yangından sonrası” olmak üzere bir ayrımâ tâbi tutulmuştur. Ondandır rivayet edile(cek ola)n hadislerde bu ölçü dikkate alınmıştır. “Yangından önce” onun hadislerini ahzeden talebeleri tespit edilmiş ve “abâdile” olarak bilinen Abdullah b. Vehb, Abdullah b. Yezîd el-Mukrî, Abdullah b. Seleme el-Ka'nebî ve Abdullah b. el-Mübârek olmak üzere bu dördü İbn Lehîa'nın rivayetleri hususunda en *sika* râviler olarak tespit edilmiştir.⁸⁹⁸ Ebû Zür'a (ö. 264/878), İbnü'l Mübârek ile İbn Vehb'in İbn Lehîa'nın hadislerinde dikkate alınması gerekenler ve geçerli râvileri olduğunu ifade etmektedir. Süfyân es-Sevrî de onun rivayetlerine sahip olduğunu ve maiyetindeki hadisleri “asıl” nüshasından ahzettiğini bildirmektedir. Saîd b. Ebû Meryem ve Osman b. Sâlih, İbn Lehîa'nın evinin yandığını, fakat onun “asıl” nüshasının korunduğunu bildirmektedir. Osman b. Sâlih ise, ondan Umâre b. Gaziyye'nin hadislerini “asıl” nüshadan kitabet yoluyla aldığını ifade etmektedir.⁸⁹⁹

Ahmed b. Hanbel “Mısır'da İbn Lehîa'dan daha *etkan, zâbit* ve *çok hadisi olan* kim vardı?!” demektedir. Yine onun tespit ettiğine göre İbn Lehîa'nın hadisteki otoritesi suistimal edilmekteydi. Örneğin İbn Lehîa, Müsennâ b. Sabbâh→Amr b. Şuayb isnadıyla kitabet yöntemiyle aldığı bazı hadisleri doğrudan İbn Lehîa→Amr b. Şuayb⁹⁰⁰ tarikiyle rivayet etmekteydi. Ali b. el-Medînî ise, “İbn Lehîa'nın hadisi hüccet değildir. Hadislerini i'tibâr ve birbirini

⁸⁹⁷ Zehebî, *Târîh*, IV, 668; a.mlf., *Tezküretü'l-huffâz*, I, 175.

⁸⁹⁸ Zehebî, *Târîh*, IV, 668.

⁸⁹⁹ Zehebî, *Târîh*, IV, 668.

⁹⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, VIII, 15. Hanefî muhaddis-fakihlerden Ebû Yûsuf'un Amr b. Şuayb ← Babası ← Dedesi isnadıyla gelen Abdullah b. Amr'ın hadislerini aldığına dair bilgi için bkz. Özşenel, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 116.

güçlendirdiği için yazıyorum”⁹⁰¹ diyerek kayıt düşmektedir. Konuyla ilgili Ya‘kûb el-Fesevî (ö. 277/890), Saîd b. Ebû Meryem’in şöyle dediğini nakletmektedir:

Hayve b. Şüreyh kitaplarını birisine vasiyet etti. Böylece yazılı hadis malzemeleri o kişiye intikal etti. O kişi ise Allah’tan korkmazdı! Daha sonra Hayve ile İbn Lehîa’nın ortak hocalarının hadislerini yazar, İbn Lehîa’ya götürür ve o da ona okurdu.⁹⁰²

Bu ve önceki rivayetten de anlaşılacağı üzere İbn Lehîa’nın hadisteki otoritesini fırsata çevirip *itkân*ının yetersizliğinden dolayı ona telkinde bulunmuşlardır. Bu ise rivayetine sahip olduğu hadislerine gölge düşürmüştür.

Muhammed b. el-Müsennâ (ö. 252/866), İbn Mehdî’nin İbn Lehîa’dan hiç rivayette bulunmadığını belirtmektedir.⁹⁰³ Ayrıca Yahya b. Saîd el-Kattân ile İbn Mehdî’nin Abdullah b. Lehîa’dan herhangi bir şey/hadis almadıkları şeklindeki rivayet diğer bir çelişki gibi görünmektedir.⁹⁰⁴ Bu durumu, “yangından sonrası” için yapılan eleştiriler arasında yorumlamak mümkündür.

Amr b. Şuayb’ın babası→dedesi isnadıyla gelen hadislerini kabul etmeyen muhaddislerin kanaatlerine göre Amr, bu rivayetleri bizzat işiterek almamıştır. Dolayısıyla münekkitler, İbn Lehîa’nın Amr b. Şuayb→babası→dedesi isnadıyla naklettiği rivayetleri dikkate almamışlardır. Bunun nedeni ise, Amr’ın, mezkûr isnadla rivayet ettiği hadisleri işiterek değil, doğrudan yazılı kaynaktan (vicâde) almış olmasıdır. Bu durum ise, İbn Lehîa’ya yönelik tenkitlerin bir diğer yönünü oluşturmaktadır.

İbn Mehdî’nin İbn Lehîa senediyle hadis rivayette bulunduğu dair kayıt bulunmaktadır. İbn Mehdî’nin mescide gelip arka kısımda oturduğu esnada Yahya b. Saîd el-Kattân’ın ona halkaya dâhil olmasını söylemesi üzerine şöyle cevap verir:

⁹⁰¹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 16.

⁹⁰² Zehebî, *Siyer*, VIII, 15.

⁹⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 375.

⁹⁰⁴ Zehebî, *Târîh*, IV, 668. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 375.

Sen bana İbn Aclân→Amr b. Şuayb→babası→dedesi isnadıyla Hz. Peygamber'in 'Cuma namazından önce halkaların oluşturulmasını nehyettiğine' dair hadisi tahdis etmiştin" der. Bunun üzerine Yahya el-Kattân "Habîb b. eş-Şehîd, Hişâm ve İbn Ebû Arûbe'nin halkalar kurduğunu gördüm" diye cevap verir. Bunun üzerine İbn Mehdî: "İşte onlara Hz. Peygamber'in o sözü ulaşmıştır ve onlar da o şekilde yapmıştır" deyince, Yahya el-Kattân susar.⁹⁰⁵

Bu haberden de anlaşılacağı üzere her iki muhaddis *vicâde* yoluyla bazı hadisleri ahzeden Amr b. Şuayb'ın hadislerini rivayet etmişler ve bunların muhtevasını dikkate almışlardır. Dolayısıyla İbn Mehdî, Amr'ın babası→dedesi isnadıyla hadislerine karşı herhangi bir şüphe içerisinde olmayıp bilakis İbn Lehîa'nın adına "ortalıkta" dolaşan Amr b. Şuayb yoluyla rivayet edilen hadislerinin son bir kez gözden geçirme işlemine tabi tutması olsa gerek.

Zehebî tarafından "leyyin" şeklinde değerlendirilmesinin yanı sıra "imâm", "allâme", "mütebahhir" ve "Mısır diyarının muhaddisi" olarak tevsik edilen Abdullah b. Lehîa, kitaplarının bir kısmının evinin yanmasıyla yok olmasından sonra kendisinin bizzat dinlemediği hadisleri, başkalarının telkiniyle rivayet etmesi ve rivayet etmekte olduğu hadisin kaynağı hakkında soru sorulduğunda hataya düşmesi gibi sebeplerden dolayı rivayetlerine duyulan güveni kaybetmiştir. Dolayısıyla bir muhaddiste bulunması gereken *itkân ve hıfz* vasıflarında, birtakım kusurlar ortaya çıktığında âlimler belirli araştırmalar neticesinde o kişinin zayıf olduğuna hükmeder.

Yine Zehebî', İbn Lehîa'nın hadisçiliği konusunda ileri geri konuşanların maksatlarını aştıklarını, onun hadis alanındaki yüksek mertebesine gölge düşürülmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Kaldı ki, İbn Lehîa'nın hadislerini muteber râvilerden olan İbn Vehb, el-Mukriû, Ebû Davud, Tirmizî, İbn Mâce gibi âlimler rivayet etmek suretiyle kayıt altına almışlardır. Zehebî, İbn Lehîa gibi bir âlimin aşırıya gidilerek "heba" edilmemesini ve "münker hadislerinden" de uzak durulması gerektiğini ilave etmektedir.⁹⁰⁶ Dolayısıyla onun yaptığı hatalar

⁹⁰⁵ Kâdî İyâd, *Tertîbü'l-medârik*, I, 235.

⁹⁰⁶ *Siyer*, VIII, 13, 14.

biliniyor, kayıt altına alınmış ve “yangından öncesi”ne ait rivayetleri de muteber râvileri tarafından güvenli bir şekilde rivayet edilmiştir.

Son olarak İbn Mehdî'nin “İbn Lehîa'dan hadis rivayet etmedim”⁹⁰⁷ şeklindeki sözünü, onu tamamen cerh ettiğine hamletmek yanlış olacaktır. Çünkü güvenilir bir muhaddisin hafıza zayıflığına uğraması ve telkine tâbi tutulması neticesinde nisbî bir cerhe muhatap olması gerekir. Nitekim İbn Mehdî, İbn Lehîa'nın hadislerinin “dört Abdullah”⁹⁰⁸ aracılığıyla rivayet edilebileceğini söylemesi ve bu dört râvinin onun güvenilir râvileri olduğu yönündeki ifadesini bu bağlamda anlamak gerektiğini düşünmekteyiz.

d. Hammâd b. Ca'd el-Hüzelî el-Basrî

İbn Mehdî'nin, hadisleri kitaplar üzerinden karşılaştırmalı olarak tenkit ettiğine raviye dair bir başka önemli kayıt ise, Hammâd b. Ca'd el-Hüzelî el-Basrî'dir. Talebelerinden Amr b. Ali el-Fellâs, İbn Mehdî'ye, Ebû Davud→Hammâd b. Ca'd isnadıyla hadis yazdığını bildirir. Bunun üzerine o “Hammâd'dan hadis mi rivayet ediyorsun?!” diyerek şaşırır ve yadırgar. Daha sonra ondan hadis yazılamayacağını şu sözleriyle açıklar ve onu şu sözleriyle cerhe tabi tutar:

Hammâd'da Muhammed b. Amr, Katâde ve Leys'ten üç tane kitap vardı. Her üç kitaptaki rivayetleri birbirinden ayıkamazdı.⁹⁰⁹

Dârekutnî ise, Abdurrahman b. Mehdî'nin onu cerh ettiğini belirttikten sonra şöyle dediğini aktarır:

O benim komşum idi. Ne rivayet ettiğini/konuştuğunu bilmezdi.⁹¹⁰

e. Hammâd b. Zeyd el-Ezdî el-Basrî

Nisbî/şartlı cerhe tâbi tuttuğu bir diğer râvi/muhaddis ise, otuz yılı aşkın kendisinden ilim tasıl ettiği ve hadis meclislerinde hazır bulunduğu⁹¹¹ hocası

⁹⁰⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 293.

⁹⁰⁸ Zehebî, *Târîh*, IV, 668. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 375.

⁹⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, III, 134;

⁹¹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmalü Tehzîbi'l-Kemâl*, IV, 136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 5.

Hammâd b. Zeyd el-Basrî'dir (ö. 179/795). İbn Mehdî, Hammâd'ın elinde Yahya b. Saîd el-Ensârî'ye ait bir kitabın olduğunu ve ondan rivayet ettiğinde karıştırdığını belirtmektedir.⁹¹²

İbn Mehdî'nin, hocası Hammâd'ın çok yönlü bir muhaddis olduğuna delâlet eden pek çok ifadesi bulunmaktadır:

Sünneti ve sünnete dâhil olan hadisleri Hammâd b. Zeyd'den daha iyi bilen birisini bilmiyorum,⁹¹³ hâfiz,⁹¹⁴ sünnette imam,⁹¹⁵ Eyyûb es-Sahtiyânî'nin hadisleri konusunda Hammâd'dan daha esbet olan yoktur⁹¹⁶ ve Basra'da ondan daha fakih birisini bilmiyorum.⁹¹⁷

Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî (ö. 303/915) İbn Mehdî→Hammâd b. Zeyd senediyle *es-Sünen* adlı eserlerinde hadis nakletmiştir.⁹¹⁸

f. Muhammed b. Ca'fer Gunder el-Hüzelî el-Basrî

Bazı muhaddisler tarafından zayıf⁹¹⁹ kabul edilen Gunder (ö. 193/808-9), İbn Mehdî tarafından Saîd b. Ebû Arûbe'den ihtilât sonrası hadis aldığı için tenkit edilmekle birlikte,⁹²⁰ yine onun tarafından şartlı olarak Şu'be b. el-Haccâc'ın rivayetleri konusunda en güvenilir râvi olarak da ta'dil edilmektedir.⁹²¹ Ayrıca İbn

⁹¹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, III, 138; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 246; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 10.

⁹¹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 246; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 463.

⁹¹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, III, 138; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 246; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 10.

⁹¹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, III, 138; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 246; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 10.

⁹¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 246.

⁹¹⁶ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 463.

⁹¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VII, 246; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 462.

⁹¹⁸ Tirmizî, *İsti'zân* 85; İbn Mâce, *Mukaddime* 3; Talâk 4; Nesâî, *Eşribe* 22.

⁹¹⁹ Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre, Gunder sadûktur. Şu'be'nin hadisleri özelinde ise sikadır. Diğer muhaddislerden yaptığı rivayetleri kaydedilebileceğini ama ihticâc edilemeyeceğini söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Siyer*, VII, 534.

⁹²⁰ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 744. İbn Ebû Arûbe'den ihtilât döneminde hadis alan râviler listesi için ayrıca bkz. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 744 vd.

⁹²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201.

Mehdî'nin talebesi Amr b. Abbâs'ı Gunder'in İbn Ebû Arûbe'den aldığı hadisleri yazdığı için uyardığı kaydedilmektedir.⁹²² İbn Mehdî'ye göre Gunder, - Şu'be özelinde - kitaptan rivayet konusunda esbettir.⁹²³ Konuyla ilgili kaynaklarda geçen bilgiler şöyledir:

Gunder, yirmi yılı aşkın süreyle üvey babası Şu'be'ye talebelik yapmış, ondan ahzettiği hadisleri ona tekrar kontrol ettirmek suretiyle sağlamlaştırmıştır.⁹²⁴ Ayrıca onun, Süfyân b. Uyeyne'nin hadislerini de kaydettiği nakledilmektedir. Gunder'in yazılı malzemelerinin hatasız ve yazısının son derece düzgün olması ve aynı zamanda yazılı nüshalarında hata bulmak amacıyla "imtihana" tabi tutulması neticesinde nüshaların "temiz" çıkmış olması,⁹²⁵ onun kitaplarını ne kadar titiz koruduğunu göstermektedir.

"Hâfız", "sebt" ve "hüccet" olarak takdim edilen Gunder,⁹²⁶ İbn Mehdî ve İbnü'l-Medînî tarafından üvey babası Şu'be b. el-Haccâc'ın rivayetlerinde en güvenilir râvi olarak kabul edilmektedir.⁹²⁷ Ayrıca İbn Mehdî, Şu'be'den gelen rivayetler konusunda Gunder'i kendisinden daha ehliyetli olarak kabul etmekte ve onu öne çıkarmaktadır.⁹²⁸ İbn Mehdî'nin Şu'be'nin hadisleri konusunda Gunder'i kendisine öncelemesinin nedeni; İbn Mehdî'nin Şu'be'den dinleyip yazdığı hadislere zarar geldiği ve bu felaket sonucu dörtte birinin yok olduğu kaydedilmektedir.⁹²⁹ Bu sebeple Gunder, Şu'be konusunda güvenilir bir râvi olarak kabul edilmekte ve Gunder→İbn Mehdî veya İbn Mehdî→Gunder

⁹²² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 98.

⁹²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 200.

⁹²⁴ Hatîb, *Târîh*, II, 458; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 7.

⁹²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XXV, 8; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 69.

⁹²⁶ Zehebî, *Siyer*, VII, 533.

⁹²⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 534; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, IV, 1188. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 216; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 57.

⁹²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 200-201; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 1188.

⁹²⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 201.

isnadıyla birçok hadis nakledilmektedir.⁹³⁰ Dolayısıyla ricâl ve tabakât kitaplarındaki iki muhaddisin ilmî alışverişine dair rivayet edilen bilgiler ile temel hadis kitaplarındaki birbirlerinden rivayet ettikleri hadislerin varlığı yukarıda nakledilen bilgilerin güvenilirliğini teyit etmektedir.

İbn Mehdî'nin metinler üzerinden yaptığı araştırma sonucunda Yunus b. Yezîd el-Eylî'nin (ö. ?) kitabının sahih olduğunu tespit ettiği kaydedilmektedir.⁹³¹

Tüm bu bilgilerden sonra İbn Mehdî'nin, râvileri kitap ve hıfz yönüyle incelemesi bahsine geçebiliriz.

4. Râvileri Kitap ve Hafıza Açısından Birbirleriyle Karşılaştırması

İbn Mehdî'nin, râvilerin kitaplarını incelerken dikkat ettiği bir diğer husus ise, muhaddislerin ellerindeki kitaplarda bulunan hadisler ile ezberlerindeki rivayetleri muhafaza noktasında ne seviyede olduğunu tespit etmektir. O, bu tarz bir inceleme ile bir râvinin/muhaddisin kitabını ne oranda muhafaza ettiğini ve sadece hafızasının durumunu değil, buna ilaveten *ihtilâta* maruz kalıp kalmadığını da tespit etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Araştırmacı kişiliğe sahip olması ve hayatını sahih hadislerin muhafazası ile râvilerin hadis naklinde ehliyetlerini tespiti adanmış bir münekkit olarak İbn Mehdî, bu işin din olması hasebiyle uzun süre talebe olduğu hocalarını da bu ölçülere göre gözlemlemiş ve ilmî denetim altında tutmuştur.

İbn Mehdî, râvileri/muhaddisleri bazen doğrudan takip etmek suretiyle hadis rivayetine ehil olup olmadıklarını kontrol etmiş. İbn Mehdî'nin, bu amaçla bazı hocalarının hafızalarını test ettiği nakledilmektedir. Ebû Avâne el-Vaddâh'ın (ö. 176/792) vehmine dair şöyle bir bilgi aktarılmaktadır:

İbn Mehdî hocasının yanındayken Ebû Avâne el-Vaddâh, A' meş'ten (ö. 148/765) hadis rivayet eder. İbn Mehdî, rivayet ettiği hadisin ona ait olmadığını söyleyince hocası ısrar eder ve İbn Mehdî de iddiasını tekrarlar. Bunun üzerine

⁹³⁰ Müslim, İman 21; Tahâret 74; Mesâcid 660; Hâc 1238, 1349; Nikâh 1438; Radâ' 1455; Büyû' 1559; Rûya 2264; Fedâil 2486, 2506; Tirmizî, Nikâh 21; Ahkâm 3; İsti'zân 79; İbn Mâce, Tahâret 9; Diyât 5; Sayd 17; Fiten 5.

⁹³¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 272.

hocası, yanında bulunan Ebû Sellâme'ye (ö. ?) hadislerinin yazılı olduğu nüshayı getirmesini söyler. Hadis nüshası getirildikten sonra, bakar ve İbn Mehdî'yi doğrular. Bunu nasıl bildiğini sorunca İbn Mehdî: “Sen hadisi hatırladığında, onu duyduğunu zannettin. Oysaki sen, artık yaşlanmıştın.”⁹³² diye cevap verir. Böylece İbn Mehdî, Ebû Avâne'nin zabtının zayıfladığını ve hayatının sonuna doğru ihtilâta maruz kaldığını tespit eder.

İbn Mehdî, hocası Ebû Avâne el-Vaddâh'a talebe olmuş ve ondan semâ yöntemiyle⁹³³ hadis almıştır.⁹³⁴ Ebû Avâne'nin maruz kaldığı ihtilâta dair Ebû Hişâm el-Mahzûmî, hicrî 170 senesinden önce Ebû Avâne'den hadis yazmayan ondan semâ'nın geçerli olmadığını ifade etmiştir.⁹³⁵ Dolayısıyla İbn Mehdî'nin hocası Ebû Avâne'den hadis aldığı tarih takriben hicrî 170 senesi olmalıdır. Nitekim İbn Mehdî ile birlikte onun muasırı olan muhaddislerin, Ebû Avâne'nin evine giderek ondan aldıkları hadisleri ona arz etmek istemelerine dair bir bilgi mevcuttur. İbnü'l-Medîni, İbn Mehdî'yi şöyle derken işittiğini haber vermektedir: “Ebû Avâne'nin evine vardık. Kapıda kimin olduğunu sordu. Biz de Affân, Behz ve Hibbân olduğunu söyledik. Bunun üzerine o, ‘İşte bunlar belâdır/imtihan edenlerdir! Daha önce hadisleri dinlediler, şimdi de arz etmeye gelmişler’ dedi.”⁹³⁶ Bu bilgiden yola çıkarak İbn Mehdî ve diğer muhaddisler Ebû Avâne'nin aklî melekesinin yerinde olduğu ve dolayısıyla ihtilâta maruz kalmadığı bir zaman diliminde ondan semâen aldıkları hadisleri ona arz etmek üzere geldiklerini söyleyebiliriz.

Neticede İbn Mehdî'nin Ebû Avâne'den aldığı hadisler ihtilât öncesidir veya onun rivayet ettiği hadisleri mukayeseli bir şekilde tetkik ettikten sonra sahih olanlarını ayıklayarak derlediği kabul edilmelidir. Bir diğer açıdan Ebû Avâne'nin hadislerine itimat edildiği göz önünde bulundurulduğunda, onun kitaplarını tahriften ve başkalarının ilavelerinden/müdahalelerinden koruyan birisi olduğu

⁹³² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 440.

⁹³³ Hatîb, *Târîh*, XIV, 201.

⁹³⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 21.

⁹³⁵ Hatîb, *Târîh*, XV, 638.

⁹³⁶ Hatîb, *Târîh*, XIV, 201.

şeklinde bir yorum yapılabilir. Nitekim İbn Mehdî, hocası Ebû Avâne'den hadis almış ve hadis eserlerinde onun senediyle rivayet edilmiştir.⁹³⁷

İbn Sa'd tarafından sika ve sadûk olarak ta'dil edilen Ebû Avâne,⁹³⁸ ezberinde olan hadisleri kitabına yazdırmış ve o şekilde rivayette bulunmuştur.⁹³⁹ İbn Mehdî, onun kitabının doğru/sahih ve kitabından yaptığı rivayetlerinde ise isabetli olduğunu söylemiş; buna ilaveten hadisleri olduğu gibi yazdığı,⁹⁴⁰ ezberinden yaptığı rivayetlerinde ise hatalarının bulunduğu belirtilerek bazı muhaddislerle karşılaştırılıp değerlendirmelerde bulunmuş ve bu yönüne dikkat çekmiştir.⁹⁴¹

İbn Mehdî'nin, kitap ve ezberden rivayet konusunda değerlendirdiği diğer muhaddisler ise Hişam ed-Destüvâî, Hemmâm b. Yahya, Ebû Avâne el-Vaddâh ve Saîd b. Ebû Arûbe'dir. İbn Mehdî, bu dört muhaddisi de değerlendirdiği bir sözünde şöyle sınıflandırma yapmaktadır: "Kitap(tan rivayet etmek) söz konusu olduğunda Ebû Avâne ve Hemmâm sağlamdır. Ezberden rivayet etmek söz konusuysa o zaman Hişam ve Saîd'in (İbn Ebû Arûbe) hıfzı sağlamdır."⁹⁴² Aslında onun bu değerlendirmesi, dört râvinin kitaplarının ve hadis meclislerinde rivayet ettikleri hadislerin mukayesesi neticesinde varılmış bir sonuçtur. Diğer bir ifadeyle onun bu değerlendirmesi, hocalarıyla görüşmesi (*likâ*), işitmesi (*semâ*) ve kitaplarına muttali olması neticesinde verilmiş bir hükümdür.

Sonuç olarak, üç ayrı başlık altında, İbn Mehdî'nin farklı mukayese ve incelemeleri neticesinde haklarında genel veya nisbî cerh-ta'dilde bulunduğu râviler, her ne kadar farklı tenkit lafızlarıyla değerlendirilmiş olsalar da, tespit edildiği gibi, İbn Mehdî'nin farklı zaman dilimlerinde kendilerinden hadis rivayet ettiği muhaddislerdir. O, yukarıda ismi geçen râvileri bazı yönlerden nisbî cerh etmiştir. Onun bu râvileri cerh etmesi, onlardan hadis rivayet etmesine engel

⁹³⁷ Müslim, Nikâh 1435; Tirmizî, Salât 10; Nikâh 14; Nesâî, Ferec ve'l-Atîre 3.

⁹³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 211.

⁹³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 41.

⁹⁴⁰ Hatîb, *Târîh*, XV, 638.

⁹⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 40.

⁹⁴² Hatîb, *Târîh*, XIII, 467; Moğultay b. Kılıç, *İkmalü Tehzibi'l-Kemal*, XII, 217.

olmamıştır. Çünkü o, rivayetleri kabul edilecek râvilerin hadis rivayetinde elli hatayı aşmamak kaydıyla yaptıkları kusurları mazur görmektedir. Nitekim onun bir ifadesinde “Kendisinin hata yapmayacağını zanneden kişinin aklı noksandır”⁹⁴³ şeklindedir. Bu ise, râvilerin birer insan olmaları hasebiyle insanlık hali, çeşitli nedenlerden dolayı yanılabilirliklerine işaret etmektedir.

İbn Mehdî'nin şartlı cerh-ta'dilini yaptığı râvilerin rivayetlerinin delil olarak kullanılabilirliğine delâlet eden bir diğer ifadesinde ise “Sika râvilerden işittiği hadislere dayanmadıktan sonra kişinin din konusunda kendi görüşlerini söylemesi haramdır”⁹⁴⁴ demektedir. Bu ifadesinde de görüldüğü gibi o, eğer bir râviyi/muhaddisi sika olarak vasıflandırıyor, onun rivayet ettiği hadislerin ihticâc edilebilecek türden hadisler olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bu meyanda, tenkit ettiği muhaddisten hadisleri rivayet edip etmediğini belirlemeye çalıştık ve temel hadis eserlerindeki yerlerini gösterdik. Dolayısıyla İbn Mehdî'nin güvenilir râvileri/muhaddisleri şartlı/nisbî olarak cerh etmesinden, onların hadislerinin alınması ve delil olarak kullanılmasında herhangi bir engel bulunmadığı anlaşılmıştır.

Yukarıda aktardığımız bilgilerden, muhaddislerin ne denli meşakkatli bir faaliyet gösterdikleri ve sahih hadislerin korunması uğruna ne kadar büyük bir çaba sarf ettikleri görülmektedir. Ayrıca rivayetler ve bölgeler arası mukayesenin ne denli zorluklar barındırdığını da göstermektedir. Dolayısıyla bir râvinin zabtının tespiti ve sahip olduğu hadisler hakkında bir hüküm vermeden önce o râvinin hocaları ve talebelerinin rivayetlerine de hâkim olunması gerektiğini göstermektedir. Bu faaliyete dikkat çekmesi bakımından İbn Mehdî'nin şu ilkesini zikretmek yerinde olacaktır:

Bir hadisin kaynağını soruşturmam, benim on hadis elde etmemden daha iyidir.⁹⁴⁵

İbn Mehdî başka bir sözünde de şöyle der:

⁹⁴³ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, I, 61.

⁹⁴⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 551.

⁹⁴⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 553.

Hadiste imam olan kimsenin, sahih rivayetleri sahih olmayanlardan ayrabilen, hadis rivayetinde yardımcı delile ihtiyaç duymayan ve ilimlerin/hadislerin çıkış yerleri/beldeleri hakkında bilgi sahibi olan bir kişidir.⁹⁴⁶

Tüm bunlara ilave olarak, hicrî II. asrın yarısından itibaren muhaddislerin hadis rivayetinde ne kadar yoğun bir şekilde yazılı kaynaklara müracaat ettikleri de anlaşılmaktadır. Bu asırda muhaddislerin, hadis rivayetinde ezberin yanı sıra kitabı da meclislerde hafıza için bir yardımcı kaynak olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu çabalar neticesinde, bazı muhaddislerin, icra ettiği ezber ve kitap merkezli hadis rivayetinde bazı kusurlar belirmiş ve İbn Mehdî'nin de ilmî müktesebatı ve hadislerin korunması sâikiyle sahada doğrudan muhaddisleri dinleyerek veya onların kitaplarını inceleyerek; yada hem ezberlerini hem de yazılı nüshalarını karşılaştırmalı bir şekilde incelemeye tâbi tutarak bu alanda yoğun faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bu yönüyle o, güçlü hafızası ile farklı bölgelerde bulunan benzer hadisleri birbiriyle mukayese etmiş ve hangi bölgedeki muhaddiste ne tür hadislerin olduğunun bilgisine vâkıf olmuştur. Bundan dolayı, hadis tarihinde uzman (cihbiz) bir muhaddis şöhretini haklı olarak elde etmiş gözükmektedir.

İbn Mehdî'den şartlı cerh-ta'dile dair pek çok örnek verilebilir. Aktardığımız örneklerde dikkat çeken bir husus, cerh veya ta'dil edilmiş bu râvilerin çoğu, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahih hadisleri ihtiva eden başta Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde olmak üzere pek çok muteber hadis eserinde rivayetleri bulunan ve hadis alanında isimleri meşhur olan râvilerdir/muhaddislerdir. Buna ilaveten, diğer bir dikkat çeken husus ise, mezkûr râvilerin birçoğunun bir önceki nesilden hadis alırken bunları kitaplaştırmasıdır. Bu da hadislerin erken dönemde kayda geçirilip muhafaza edilme yoluna gidildiğini göstermektedir. Tüm bu izahlardan sonra İbn Mehdî'nin terk ettiği râvilere dair ilkelerini ve pratikteki birkaç sonucunu incelemeye geçebiliriz.

⁹⁴⁶ İbn Receb, *Şerhu İlelü't-Tirmizî*, I, 199.

5. Hadislerini Terk Ettiği Râviler

Araştırmamız esnasında İbn Mehdî'nin vehm ve hatası çok olması sebebiyle bazı râvileri cerh ettiğini tespit ettik. Nitekim o, metruk râvilerle ilgili nazârî ilke ortaya koymuştur. Konuyla ilgili İbn Mehdî şöy der:

Üç kişiden hadis alınmaz: Yalancılıkla itham edilen râvi, vehm ve hatası çok olan kişi ve bidatinin propagandasını yapan bidat ehli.⁹⁴⁷ Kişinin imam olabilmesi için sahih olan ile olmayanı ayırt etmesi, her hadisi delil olarak kabul etmemesi ve ilmin kaynaklarını bilmesi gerekir.⁹⁴⁸

Aslında her iki ilkede o, râvinin hafıza zayıflığı ve dikkatsizliğinden dolayı cerh edileceğini açıklamaktadır. Ortaya koyduğu bu ilkelere, pratikte de uyduğunu gösteren bazı uygulamaları bulunmaktadır. Konuyla ilgili birkaç örneği kaydetmekle yetineceğiz.

İbn Mehdî, Ömer b. Harun el-Belhî'nin Basra'ya geldiğini ve kendilerine hadis rivayetinde bulunduğunu haber vermektedir. Bir sonraki gelişinde aynı rivayetleri farklı senedle İbn Abbâs'tan rivayet ettiğini belirtir. Bunun üzerine İbn Mehdî, onun yanıldığını tespit eder ve "Onun benim nezdimde hiçbir kıymeti yoktur"⁹⁴⁹ değerlendirmesini yapar.

Başka bir örnekte İbn Mehdî, hafızasının çok zayıf olmasından dolayı cerh ettiği râvi Ebü'l-Gusn Düceyn b. Sâbit el-Yerbû el-Basrî'dir. İbn Mehdî, Düceyn'in vehmine dair müfesser bir cerhle şöy açıklama yapar:

Düceyn bir keresinde bize 'Ömer b. Abdülaziz'in azatlı kölesi bana tahdis etti' diyerek rivayette bulundu. Aslında Düceyn, Ömer b. Abdülaziz'in azatlısına yetişmemiştir. Başka bir defa ise, Ömer b. el-Hattâb'ın azatlısı Sâlim'den rivayette bulundu. Aslında Düceyn, vehim sahibi ve ne rivayet ettiğini bilmeyen birisidir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 8; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 163.

⁹⁴⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 550.

⁹⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 7.

⁹⁵⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 583.

İbn Mehdî'nin terk ettiği râviler hakkında cerh lafızları pek azdır. Onun bir râviyi hangi açıdan cerh ettiğini aktaran bilgiler de çok nadirdir. Ancak onun talebeleri İbn Mehdî'nin herhangi bir sebeple terk ettiği râvi hakkında cerh lafızlarını belirtmeden "İbn Mehdî ondan hadis almayı veya rivayet etmeyi terk etti"⁹⁵¹ şeklinde açıklama yaparlar.

C. İBN MEHDÎ'YE AİT RİCAL TENKİDİNİN TEDVİNİ VE NAKLİ

Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis rivayeti alanında ve cerh-ta'dil ilminde hocaları, akranları ve talebeleri tarafından yetkin, güvenilir ve otorite olduğu daha önce belirtilmişti. Onun bu seviyeye gelmesinde, şüphesiz hocalarının katkısının olduğu gibi, kişisel gayretlerinin de olduğunu kaydetmiştik. Dolayısıyla yetkin, güvenilir, mu'tedil ve uzman (cihbiz) bir münekkit muhaddisin hayatı boyunca yaptığı tenkit faaliyetlerinin, onun etrafında toplanan kalabalık öğrencilerin göz ardı edemeyeceği bir durumu ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. İbn Mehdî'nin râvi değerlendiren bir muhaddis olmakla beraber o, ricâl tenkidine dair herhangi bir eser telif etmemiştir. Aksine onun ricâl tenkidi yaptığına ve talebelerinin de onun değerlendirmelerine önem verip kayıt altına aldıklarına dair pek çok atıf ve doğrudan ifadeler bulunmaktadır.

Çeşitli kaynaklarda İbn Mehdî'nin bazı talebelerinin, onun cerh-ta'dile dair değerlendirmelerini kayıt altına aldıklarından bahsedilmektedir. İbn Mehdî'nin cerh-ta'dile yönelik değerlendirmelerinin kayıt altına alındığına dair Yahya b. Yahya (ö. 226/840),⁹⁵² Ali b. el-Medîni (ö. 234/849)⁹⁵³ ve Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855)⁹⁵⁴ nispet edilen ifadeler tespit edilmiştir. Özellikle Ali b. el-Medîni'nin derlediği, İbn Mehdî ve Yahya el-Kattân'a ait râvi değerlendirmelerini

⁹⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 23, IV, 135; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 78, 192, 339, IX, 31, 349; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 124, 224, 253; II, 76, 206; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264, II, 455; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 48, 70, 150.

⁹⁵² Turhan, *Rical Tenkidinin Gelişimi ve Doğuşu*, s. 412.

⁹⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 175.

⁹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 320, 360.

içeren beş cüzden oluşan bir kitap olduğu kaydedilmektedir.⁹⁵⁵ Ancak İbn Mehdî'ye ait konuyla ilgili herhangi bir kitabın günümüze ulaşmış olup olmadığı tespit edilememiştir.

Hicri III. asırdan itibaren ise cerh-ta'dil faaliyetleri, kapsamlı bir şekilde yürütülüp olgunluk çağını yaşamaya başlamıştır. Hadis rivayetiyle meşgul olan veya ilgilenen her râvinin adalet ve zabtına yönelik bilgiler çeşitli yollardan edinilmiş, râvilerin hadis rivayeti konusunda yetkin olup olmadıklarına dair durumlarını izah eden sistematik eserler tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde özellikle, suâlât türü eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz muhaddisler, İbn Mehdî'ye bazı râvi ve hadis şeyhlerinin hadis rivayeti açısından ehliyetlerine dair sorular yöneltmişler ve onun yanıtlarını kaydetmişlerdir.

Bu başlık altında, farklı zaman dilimlerinde İbn Mehdî'nin talebelerinin hocaları vasıtasıyla bir önceki nesle ait "suâlât" türü bilgileri ile İbn Mehdî'nin çağdaşı olan râviler hakkındaki değerlendirmelerinin kısaca tespiti şeklinde incelenecektir. Böylece İbn Mehdî'ye ait ricâl değerlendirmelerinin hangi talebesi tarafından aktarıldığı - muhteva değerlendirmesi yapılmaksızın - kaydedilmeye çalışılacaktır. Konuyu bu şekilde ele almamızın sebebi; bir muhaddisin ilmî çevresini, bilgi coğrafyasını ve hayatı boyunca edindiği bilgi-birikiminin muhatap kitlesinin kendisinden sonra kimler olduğu, ne şekilde oluştuğu ve pratik sahada nasıl aktifleştiği gibi hususların izini sürmektir.

1. İbn Mehdî'nin Ricâle Dair Hocalarından Edindiği Bilgilerin Mahiyeti ve Nakli

Araştırma sonucunda İbn Mehdî'nin hocalarına ve bir önceki nesle ait bazı bilgiler edindiği görülmüştür. Aşağıda isimlerini kaydedeceğimiz muhaddislerin cerh-ta'dile yönelik teorik ve pratik tecrübe ve görüşlerinden istifade etmiştir.⁹⁵⁶ Ayrıca İbn Mehdî, kendilerine ulaşamadığı bazı râvilerin hadis rivayetinde

⁹⁵⁵ Tatlî, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 80; A'zamî, *Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemi*, s. 45; Turhan, *Rical Tenkidinin Gelişimi ve Doğuşu*, s. 413.

⁹⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 71.

ehliyetli olup olmadıkları yönündeki bilgilere bu hocaları vasıtasıyla ulaşmıştır. Dolayısıyla isimlerini kaydedeceğimiz münekkitler, cerh-ta'dil ilminin esasları ve râvilerin hallerine dair bilgileri İbn Mehdî'ye aktarmışlardır.

Tabakalar arasında bilginin intikalinin ve dolayısıyla irtibatın varlığının göstergesi olarak, konuyla ilgili birkaç örnek kaydetmekle yetinip muhteva değerlendirmesi yapılmayacaktır. Örneğin, ricâl tenkidini konu edinen eserlere baktığımızda, İbn Mehdî, tâbiîn tabakasından İbn Şihâb ez-Zührî'nin zabtının sağlamlığını Mâlik b. Enes'ten nakletmektedir.⁹⁵⁷ Eyyûb es-Sahtiyânî ve Mekhûl'e ait bazı değerlendirmelere Hammâd b. Zeyd aracılığıyla ulaştığını görmekteyiz.⁹⁵⁸ Ayrıca İbn Mehdî'nin, Abdullah b. el-Mübârek'ten Şa'bi⁹⁵⁹ ve Abdullah b. Lehîa;⁹⁶⁰ Yunus b. Yezîd⁹⁶¹ ve Leys b. Sa'd'dan Zührî;⁹⁶² Mâlik b. Enes'ten Muhammed b. İshak⁹⁶³ ve Zührî;⁹⁶⁴ Süfyân es-Sevrî'den Eş'as,⁹⁶⁵ İbrahim b. Muhâcir,⁹⁶⁶ Süddî,⁹⁶⁷ Rebî' b. Hüseyin (ö.65/684-5), Ebu Vâil,⁹⁶⁸ Abdü'l-A'lâ b. Âmir,⁹⁶⁹ İbn Hanefiyye⁹⁷⁰ ve Câbir el-Cu'fî;⁹⁷¹ Hammâd b. Zeyd'den Hişâm b. Urve,⁹⁷² Zührî⁹⁷³ ve Ebû Hanîfe;⁹⁷⁴ Şu'be b. el-Haccâc'dan Zekeriya b. Ebu

⁹⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 72.

⁹⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 354; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 18; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 10.

⁹⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 266.

⁹⁶⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, V, 146.

⁹⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 248.

⁹⁶² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VII, 179.

⁹⁶³ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 23.

⁹⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 351.

⁹⁶⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, II, 48.

⁹⁶⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 66.

⁹⁶⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 66.

⁹⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 155.

⁹⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 326.

⁹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 54.

⁹⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 77; İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 56.

⁹⁷² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 148.

⁹⁷³ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 354.

⁹⁷⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 268.

Meryem,⁹⁷⁵ Amr b. Dînâr, Hakem (b. Uteybe), Katâde (b. Diâme)⁹⁷⁶ ve Ma'rûr b. Süveyd (ö. 120/?)⁹⁷⁷ gibi râviler/muhaddisler hakkındaki tenkitler ile genel içerikli bilgileri ve Vüheyb b. Hâlid'den de Medine'deki âlimlerin⁹⁷⁸ durumu hakkındaki değerlendirmeleri talebelerine aktardığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla İbn Mehdî, kendilerine yetişemediği mezkur râviler hakkında hocalarından bilgi edinmiş ve haklarında yapılan değerlendirmeleri bir sonraki kuşağa nakletmek suretiyle geçmişe dönük bilgiyi onlara aktarmıştır.

Ricâl ilmine dair tasnif edilmiş genel ve özel nitelikli kaynaklarda İbn Mehdî'nin râviler hakkındaki değerlendirmelerinin taramasını yaptığımız esnada, onun hocalarından sadece râvilerin halleriyle ilgili değerlendirmeleri aktarmadığını, buna ilaveten onun hadislerin sened ve metin açısından illetlerini, hadis tarihiyle ilgili bilgileri, râvilerin kimlik bilgilerini ve fıkhi meselelere dair birtakım sorular yöneltmesi de dikkatimizi çekmiştir.

Bu bilgiler ise, ricâl tenkidinin tüm bu alanlarla iç içe yürüdüğüne işaret etmektedir. Tespit edilen bilgilerin mahiyetini şu şekilde sıralayabiliriz: Hocalarına ait ricâl değerlendirmeleri,⁹⁷⁹ önceki nesle mensup âlimlerin hayatlarıyla ilgili bilgiler,⁹⁸⁰ hocalarının ilmî durumları,⁹⁸¹ hocalarının hangi

⁹⁷⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 88.

⁹⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 139, 147.

⁹⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 162.

⁹⁷⁸ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, I, 65.

⁹⁷⁹ Bazı râvilerin halleriyle ilgili naklettiği değerlendirmeler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 162; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 88; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 139, 147; IX, 148. Şu'be'nin Yahya el-Kattân'a tenkitte Abdullah b. Osman'dan daha müteşeddid olduğuna dair bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), II, 448.

⁹⁸⁰ Saîd b. Müseyyeb'in tefsir kitabının olduğuna dair bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), II, 429.

⁹⁸¹ Hişâm ed-Destüvâî'nin ezberinin güçlü olduğuna dair değerlendirmesi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), II, 320. Yahya b. Saîd'in İbn Ebû Arûbe'nin hadisleri konusunda bilgili olduğuna dair bilgi için bkz. *a.g.e.* II, 338.

âlimlerden ve ne şekilde rivayet etmeyi tercih ettikleri,⁹⁸² hocalarına ait cerh-ta‘dile dair kaideler,⁹⁸³ ve fikhî mesâile dair bilgiler⁹⁸⁴.

Tüm bu bilgilerden sonra, İbn Mehdî'nin talebelerinin onun ricâle dair değerlendirmelerini kaydetmeleri ve bir sonraki nesle aktarmalarına ilişkin incelemelere geçebiliriz.

2. İbn Mehdî'nin Ricâl Tenkidi Bağlamında İlim Meclisleri ve İçeriği

Abdurrahman b. Mehdî'nin ricâl tenkidindeki otoritesinden ilgili bölümde bahsedilmişti. Onun tenkitlerinin -heva ehlinden olup bidatinin propagandasını yapan râvilerin durumlarıyla ilgili ilkesi hariç- birçok muhaddis tarafından kabul edildiğinden de bahsedilmişti. Tüm bunlara ilave olarak, onun hadis rivayeti ve hadise dair konular üzerinde bilgi alışverişi yaptığı ve bu münasebetle özel meclisler kurarak talebelerine sahip olduğu bilgileri aktardığına dair bilgiler de kaydedilmişti.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Abdurrahman b. Mehdî, öğrendiği hadisleri nakletmek için gerek bireysel olarak kurduğu meclislerde⁹⁸⁵ gerekse farklı zaman ve mekânlarda bazı hocaları, akranları ve talebelerinin de katıldığı ilim meclislerinde hem hadis rivayet etmiş hem de ricâle dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun hadis meclisleri kurduğuna dair birçok kayıt bulunmaktadır.⁹⁸⁶ Ayrıca onun meclislerinin kalabalık olduğu da özellikle belirtilmektedir.

⁹⁸² Hadis rivayet edileceği zaman ayakta değil, oturarak rivayet edilmesine dair Atâ b. Müseyyeb ve Mâlik b. Enes'ten naklettiği bilgi için bkz. (Hatîb, *el-Câmi* ' , I, 408; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 292).

⁹⁸³ Mâlik'in semâ ve kiraatin eşit olduğuna dair görüşü için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 320. Yalanla itham edilen râvilerin durumu için ayrıca bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, I, 47.

⁹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Esrem), s. 45.

⁹⁸⁵ Hatîb, *Târîh*, XIV, 185.

⁹⁸⁶ Hatîb, *el-Câmi* ' , I, 193; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, Dâru Kütüb, Beyrut 1404, s. 422.

Abdurrahman b. Mehdî'nin Basra Câmii'nde bir halkasının olduğu,⁹⁸⁷ karşısına Muâz b. Muâz'ın, sağına Yahya b. Saîd el-Kattân'ın ve soluna ise Hâlid b. Hâris'in oturduğu ve dersi İbn Mehdî'nin idare ettiği, ismi geçen muhaddislerin ara sıra katkıda buldukları kaydedilmektedir.⁹⁸⁸ Başka bir bilgide ise, bu halkanın bir diğer üyesi olarak İbnü'l-Mübârek de zikredilmektedir.⁹⁸⁹

Ahmed b. Hanbel, İbn Mehdî'nin Bağdat Câmii'nde bir halkasının olduğunu belirtip bu halkada ondan hadis kitâbetinin yanı sıra ricâle ilişkin değerlendirmelerine⁹⁹⁰ de şahit olduklarını haber vermektedir. Bu meclisin üyeleri ise başta hocası Hüseyim b. Beşîr olmak üzere, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Halef b. Sâlim ve Ziyâd b. Eyyûb'dur.⁹⁹¹

İbn Mehdî'nin tesis ettiği meclislerin muhtevası hakkında genel hatlarıyla bilgi sahibi olunabilecek kadar birtakım bilgiler bulunmaktadır. Örneğin İbn Mehdî'nin, hadis meclislerinde ve evinde kurduğu halkalarda fikhî meselelere de değindiği,⁹⁹² buna ilaveten hadis halkalarını semâ,⁹⁹³ müzâkere⁹⁹⁴ ve cerh-ta'dîl⁹⁹⁵ gibi faaliyetler ekseninde gerçekleştirdiği kaydedilmektedir. Ayrıca İbnü'l-Mübârek⁹⁹⁶ ve Ahmed b. Hanbel'den⁹⁹⁷ nakledilen bilgilere göre, İbn

⁹⁸⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* I, 235. Basra'da muhaddislerin kurduğu genel ve özel nitelikli hadis meclisleri ve ders halkaları için bkz. Ömer Faruk Maden, *Basra'da Hadis Meclisleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2018, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 47-120.

⁹⁸⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, V, 290; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* I, 235.

⁹⁸⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 116; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 232.

⁹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 423.

⁹⁹¹ İbn Ebû Hâtîm, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 239; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 5; Zehebî, *Siyer*, IX, 198.

⁹⁹² İbn Ebû Hâtîm, *Mukaddimetü el-Cerh ve't-ta'dîl* II, 228;

⁹⁹³ Hadislerin mütâbaatları ile fikhî bir meselenin müzakeresi ve hükmünün tartışıldığı olayın ayrıntısı için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mukaddemî, *et-Târîh ve esmaü'l-muhaddisîn ve künâhüm*, (thk. Muhammed b. İbrahim el-Lühaydan), Dâru'l-Kütüb ve's-Sünne, y.y. 1994, s. 202; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 234.

⁹⁹⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, V, 290.

⁹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 423; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, V, 290; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* I, 235; Ali b. Mufaddal el-Makdisî, *Erbaûne ale't-Tabakât*, s. 218. İbn Mehdî'nin naklettiğine göre hocası Mâlik b. Enes'in de hadis meclislerinde metni okuyup senedler üzerinde durduğu belirtilmektedir. Bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 276.

⁹⁹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 116; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 232.

Mehdî'nin, kurduğu hadis meclislerinde karşılaştırmalı metin tenkidi ve cerh-ta'dil faaliyetlerinde bulunduğu da belirtilmektedir.

Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir bilgiye göre, bir grup muhaddisle beraber Yahya b. Maîn'in de olduğu bir günde İbn Mehdî'nin yanında İbrahim b. Muhâcir ve Süddî zikredilir. Yahya her ikisinin de "zayıf" olduğunu söyler. Bunun üzerine İbn Mehdî, Yahya'ya kızar ve cerhini kabul edemeyeceğini belirtir.⁹⁹⁸ Bu bilgiden de anlaşıldığı gibi, muhaddisler bir araya geldiğinde de râvilerin durumları değerlendirilmektedir.

Abdurrahman b. Mehdî'nin derslerinin işleniş tarzı ve âdâbı bağlamında ise, onun meclislerinde bulunan muhaddislerin son derece dikkatli ve titiz oldukları, gürültü yapan ve kalem açan kimseleri gördüğünde sert bir şekilde uyararak rahatsızlığını dile getirdiği rivayet edilmektedir.⁹⁹⁹ Bu ve benzeri birçok rivayetten, ilim meclislerinin kurallı ve düzenli bir şekilde sürdürüldüğü anlaşılabilir. Aslında talebelerin hadis imlâ meclislerine kalem ve yazı malzemeleri ile beraber gelmelerinin doğal bir durum olması göz önünde bulundurulduğunda, imlâ meclislerinden çok müzakere meclislerinde bu şekilde davranıldığı yorumunun daha doğru olduğu düşünülmektedir. Nitekim İbn Mehdî'den şöyle bir ifade nakledilmektedir: "Hadislerin müzakeresi esnasında benden hadis almayınız. Çünkü ben, müzakere esnasında mütesâhil davranıyorum."¹⁰⁰⁰ Onun bu ifadesi, hadis rivayet meclisinden ziyade müzakere esnasında benimsediği tutumuna işaret etmektedir.

Tüm bu izahlardan sonra, İbn Mehdî'nin cerh-ta'dile ilişkin görüşlerinin kimler tarafından kaydedilip esas alındığı ve bir sonraki nesle intikal ettirildiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

⁹⁹⁷ Hatîb, *Târîh*, XVI, 83.

⁹⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 314.

⁹⁹⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 556; Hatîb, *el-Câmi'*, I, 193; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 242.

¹⁰⁰⁰ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 36.

3. İbn Mehdî'nin Râviler Hakkındaki Değerlendirmelerinin Bir Sonraki Nesle İntikali

Abdurrahman b. Mehdî'nin ricâl tenkidi yaptığına dair birçok rivayet nakletmiştik. Onun ricâl ilmine dair yetkinliği ve vukufiyeti hem hocaları hem de râvilerin ehliyetleri konusunda uzman talebeleri tarafından kabul edilmiştir. Bunun neticesinde, İbn Mehdî'ye ait ricâl değerlendirmeleri farklı zaman dilimlerinde ve farklı ortamlarda talebeleri tarafından önemsenerek kayıt altına alınmıştır. Bu konuyla ilgili bazı tespitleri kaydedeceğiz.

Ahmed b. Yusuf es-Sülemî (ö. 246/877), Yahya b. Yahya'nın İbn Mehdî'nin râviler hakkındaki değerlendirmelerinin kayıtlı olduğu yazılı nüshalara sahip olduğundan ve kitabın içeriği hakkında birtakım bilgilerden bahsetmektedir:

Bazen Yahya b. Yahya'nın yanına gelir ve orada bir kitap görürdüm. Bu kitabın içerisinde ise “Ona filan kişinin durumunu sordum, filanca kişinin durumunu sordum” şeklinde bilgiler yer almaktaydı. Bu kitap hakkında ona (Yahya b. Yahya'ya) soru sormaktan korkuyordum. Ancak bir gün Yahya'ya, “Ebu Zekeriyya! Râvilerin durumlarını sorduğun bu hoca kimdir?” diye sordum. Yahya ise “Basra'da Abdurrahman b. Mehdî diye bir genç” şeklinde cevap verdi.¹⁰⁰¹

İbn Mehdî'nin râviler hakkındaki değerlendirmelerinin kayıt altına alındığını gösteren bir diğer bilgi ise, Ali b. el-Medî'nin aktardığı kayıttır. İbnü'l-Medî'nin elinde bazı hadis şeyhlerinin isimlerinin yazılı olduğu nüsha ile İbn Mehdî'nin huzurunda oturup râvilerin hadis ehliyetleri hususunda ona bazı sorular yöneltmiştir. İbnü'l-Medî'nin râvinin ismini okur ve hocası İbn Mehdî'nin o râvi hakkındaki değerlendirmesi dinler ve üzerini çizer. Sıra İbnü'l-Medî'nin babası Muhammed b. Ca'fer b. Necîh'e gelir. Onun da ismini çizmesini ister ve çizilir. İbnü'l-Medî'nin babasını hadis rivayetinde zayıf saymasını bazıları

¹⁰⁰¹ Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 412.

kınamış olsa da o, İbn Mehdî'nin değerlendirmesinin geçerliliğini ifade ederek onun ricâl tenkidindeki otoritesini vurgular.¹⁰⁰²

İbn Mehdî'nin ricâle dair değerlendirmelerinin kayıt altına alındığına delalet eden bir diğer önemli bilgi ise, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın babasına râviler hakkında yönelttiği soruların cevaplarını kaydettiği *el-İlel*'de Ebû Bekir b. Hallâd'dan İbn Mehdîye ait ricâl değerlendirmelerini yazıyarak elde etmesidir. Abdullah'ın “كتب الي” şeklinde kaydederek İbn Hallâd'dan İbn Mehdî'ye ait elde ettiği yazılı bilgiler,¹⁰⁰³ onun ricâle dair değerlendirmelerinin öğrencileri tarafından yazıya geçirildiğini göstermesi açısından bir diğer önemli kayıttır.

Kaydettiğimiz tüm bu bilgilerden, İbn Mehdî'nin talebelerinin ellerindeki kitapların “suâlât”¹⁰⁰⁴ türü eserler olduğu, hadis meclislerinde yanlarında buldukları ve ihtiyaç hâsıl oldukça müracaat ettikleri anlaşılmaktadır.

İleriki sayfalarda isimlerini kaydedeceğimiz muhaddislerin, Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis tenkit yöntemi ve ilkelerini benimsedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim kaydedeceğimiz isimlerin, kaynaklarda “İbn Mehdî ondan hadis aldı”, “İbn Mehdî ondan hadis almayı terk etti”, “İbn Mehdî ondan hiç hadis yazmadı” ve “İbn Mehdî hayatının sonuna doğru ondan hadis rivayet etmeyi terk etti” gibi ifadeleri, İbn Mehdî'nin ricâl tenkidi sahasındaki otoritesinin geniş kabulüne delâlet ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Tarama neticesinde, İbn Mehdî'ye ait bilgiler, sika-zayıf taksimi yapılmaksızın soru sorma veya başkası tarafından soru yöneltme şekline işaret eden “سألت بن مهدي / عبدالرمن”, “قلت لعبدالرحمن”, “سمعت عبد الرحمن / بن مهدي بن”, “قال بن مهدي/عبدالرمن” diyalog tarzındaki ifade kalıplarıyla gerçekleşmiştir. Kaynak olarak müracaat ettiğimiz eserlerde, birçok muhaddisin İbn Mehdî'ye yukarıdaki ibareler ile soru yönelttikleri tespit edilmiştir. Bu ise, onun ricâle dair görüşlerini nakleden kişilerin bireysel ilişkisi veya hadis

¹⁰⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 175.

¹⁰⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), III, 228.

¹⁰⁰⁴ Suâlât türü telifin tanımı ve gelişim seyri için bkz., Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 39, 41.

müzakeresi sebebiyle cerh-ta‘dil yapılmış ortamda bulduklarına işaret etmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla İbn Mehdî’ye ait değerlendirmelere geniş bir şekilde yer veren eser, Ahmed b. Hanbel’in ricâle ilişkin değerlendirmelerinin tedvin edildiği ve onun da tenkitlerini içeren *el-İlel ve ma‘rifetü’r-ricâl* adlı eserdir. Eserde oğlu Abdullah, Ahmed b. Hanbel’in veya diğer muhaddislerin İbn Mehdî’ye cerh-ta‘dil değerlendirmeleri,¹⁰⁰⁵ râvilerin kimlik bilgileri,¹⁰⁰⁶ râvilerin sahip olması gereken vasıflar,¹⁰⁰⁷ hocalarının veya önceki nesil râvilerin semâları,¹⁰⁰⁸ muhaddislere ilişkin genel ve özel nitelikli bilgiler¹⁰⁰⁹ ve ricâl ilmi ile hadis ilminin diğer konuları¹⁰¹⁰ hakkında sorduğu soruları kaydetmiştir.

İbn Mehdî’ye nispet edilen ricâl değerlendirmelerinin kimler tarafından kaydedilip dikkate alındığını ve görüşlerinin naklinde hangi muhaddislerin faaliyet gösterdiğini tespit etmeye çalıştık. Cerh-ta‘dil alanında genel ve özel nitelikli eserler telif eden talebeleri, Abdurrahman b. Mehdî’nin cerh-ta‘dile dair görüşleri ile kaidelerini ve râviler hakkında yaptığı değerlendirmelerini de kaydetmişlerdir. Onun talebelerinden Eyyûb b. Mütevekkil,¹⁰¹¹ Amr b. Ali el-Fellâs,¹⁰¹² Yahya b. Maîn,¹⁰¹³ Muhammed b. Beşşâr,¹⁰¹⁴ Nuaym b. Hammâd,¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 163, 170, 171, 328, 351, 399, 415, 423, 424, 483, 486, 512, 525, 531.

¹⁰⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 208, 209, 516; II, 9.

¹⁰⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), II, 112.

¹⁰⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 208, 209, 253, 266.

¹⁰⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 181, 209, 253, 267, 269, 283.

¹⁰¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), I, 157, 181, ; II, 62.

¹⁰¹¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 424; Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Heyseme, *Ahbârü’l-Mekkiyyîn min Kitâbi’t-Târîhi’l-Kebîr*, (thk. İsmail Hasan Hüseyin), Dârü’l-Vatan, Riyad 1997, s. 315-6, 433.

¹⁰¹² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 23, IV, 135; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 78, 192, 339, IX, 31, 349; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 124, 224, 253; II, 76, 206; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 264, II, 455; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 48, 70, 150.

¹⁰¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), II, 544.

¹⁰¹⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IV, 201; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 256, 328, 331.

¹⁰¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 189.

Davud b. Amr,¹⁰¹⁶ Muhammed b. el-Müsennâ,¹⁰¹⁷ Ali b. el-Medîni,¹⁰¹⁸ Ahmed b. Sinân,¹⁰¹⁹ Ahmed b. Hanbel,¹⁰²⁰ Yahya b. Maîn,¹⁰²¹ Ebû Bekir b. Ebü'l-Esved¹⁰²² ve Ya'kûb b. İbrahim ed-Devrakî¹⁰²³ gibi muhaddisler, onun görüşlerini tedvin edip bir sonraki kuşağa aktarmıştır. Abdurrahman b. Mehdî'ye ait râvi değerlendirmeleri, mezkur muhaddislerin aktarımıyla özel ve genel nitelikli cerh-ta'dil kitaplarında dağınık halde kayıtlıdır.

İbn Mehdî'nin ricâl değerlendirmelerini kaydedip hadis rivayetiyle de meşgul olan râvilerin durumlarına dair bilgileri sistematik olarak tasnif eden biyografi yazarları ise şunlardır: Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870), Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875),¹⁰²⁴ el-İclî (ö. 261/875), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö. 275/889), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277/890), İbn Adî, Ebû İsa et-Tirmizî (ö. 279/892), İbn Hibbân, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer'dir. Mezkur muhaddislerin, İbn Mehdî'nin değerlendirmelerini isnadlı ve isnadsız bir şekilde naklettikleri belirtilmektedir.¹⁰²⁵

Bahsi geçen eserlerde bulunan İbn Mehdî'ye ait ricâl değerlendirmeleri, talebeleri tarafından nakledilegelmiştir. Onun görüşlerini aktaran talebeleri

¹⁰¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Mervezî), III, 482.

¹⁰¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 236, IX, 238; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 242; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 263.

¹⁰¹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 204, 382, IX, 248; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 294; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 73, 130, III, 95; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 226, II, 72; III, 138.

¹⁰¹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, I, 254; VIII, 177, 361, IX, 115; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 338; a.mlf, *el-Mecrûhîn*, II, 118; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 506; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 96.

¹⁰²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Abdullah), II, 551, III, 54, 360; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 40, 108; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 349, II, 331; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 50, 180.

¹⁰²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Mervezî), (thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas), Dârü's-Selefiyye, Hindistan 1988, s. 74; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 185; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 236.

¹⁰²² Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, I, 430; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 237; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 41; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 22.

¹⁰²³ İbn Maîn, *Târîh* (Dûrî), s. 130, 192. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 79; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 190.

¹⁰²⁴ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I-II, (thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), İmâdetül Bahsi'l-İlmî, Medine 1984, I, 56, 186, 652; II, 676, 749, 772,

¹⁰²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 93, 446; Tatlî, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 37-38; Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 414, 419.

arasında Amr b. Ali el-Fellâs, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Muhammed b. el-Müsennâ ve Ahmed b. Sinân en meşhur olanlardır. Hocalarının bilgilerinden istifade eden bu kişiler, onun değerlendirmelerini kendi talebelerine aktarmakla bilgilerin özel ve genel nitelikli ricâl kitaplarına kaydedilmesine vesile olmuşlar ve böylece o eserlerin değerini yükseltmişlerdir.

Sonuç olarak cerh-ta'dil faaliyeti, Hz. Peygamber'in hadisinin/sünnetinin âdil taşıyıcıları olan sahâbe ile başlayıp onlara talebe olan tabiîn nesli ile devam ederek onlara güzel bir şekilde uyan etbâu't-tâbiîn kuşağıyla zirveye ulaşarak hadis ilminin ana kurucu unsuru olma vasfını kazanmıştır. Bu alanda birçok âlim yetişmiş ve sahip olduğu ilmî birikimi bir sonraki nesle sözlü veya yazılı bir şekilde aktarmıştır. İbn Mehdî de, cerh-ta'dil alanında önemli katkıları olan ve kayda değer ilkeler ortaya koymuş bir münekkit muhaddistir. Cerh-ta'dil ilmiyle ilgili telif edilen genel ve özel nitelikli eserlerin râviler hakkında mutedil değerlendirmeleriyle bilgi kaynaklarından olmuştur.

DEĞERLENDİRME

Abdurrahman b. Mehdî hakkındaki görüşlerin birçoğunu aktardık. Genel olarak bakıldığında, muhaddislerin, onun akranları arasında kendisini ön plana çıkaran yönlerinden bahsettikleri görülmektedir. Nitekim o, kesîrû'l-hadîs, seyyidü'l-huffâz, sika, fakih, hadislerin illetlerini ve ricâli bilen, sünnete sıkı sıkıya bağlı bir âlim olarak takdim edilmiştir. Ayrıca onun medâru'l-isnâdın kendisinde son bulan münekkit muhaddis olduğundan bahsedilmektedir.

Hadis âlimleri, İbn Mehdî'yi cerh-ta'dilde yetkinliği, hadis rivayetinde güvenilirliği, hıfzı, itkânı ve sağlamlığı gibi özellikleri sebebiyle öne çıkarmışlardır. Onun kendi döneminde ve sonraki dönemde yaşayan âlimlere mutlaka etkisi olmuştur. Âlimlerin aktardığımız değerlendirmeleri bunun en önemli kanıtlarındandır. Hadisçi yönünün diğer özelliklerinden daha önde olduğunu söyleyebiliriz.

Abdurrahman b. Mehdî, hicrî II. asırda Basra'da eser telif eden âlimlerden biridir. O, eserleri çerçevesinde farklı yönleriyle temayüz etmektedir. Onun her hâlükârda kendisinden önceki hadis birikimine değer vermesi yönüyle muhaddis;

hadislerin ahkâmını öğrenmeye son derece önem vermesi, fakih sahâbîlerin, fukahâ-ı seb'anın ve fakih kimliğiyle temayüz eden hocalarının fetvalarıyla hükümde bulunması yönüyle muhaddis fakih; dünya ve ahiret hayatını dengeli sürdürmesi, yani zühd yönüyle öne çıkarmasıyla zâhid olduğu söylenebilir. Onun bu özelliklerinin, telif ettiği eserlerini de büyük oranda -bu üç ana eksen üzerinde- şekillendirdiği söylenebilir. Ancak telif ettiği eserleri, günümüze ulaşmamıştır. Onun rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kaynaklarında rivayet edilmek suretiyle günümüze ulaşmıştır. Ayrıca telif ettiği eserleri, *Kütüb-i Sitte*'nin yazılı kaynaklarından olma özelliğini elde etmiştir.

SONUÇ

İlahî vahyin tebliğ, tebyin ve tatbikini üstlenen son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetlerinin yazılı kaynakları olan hadislerin ilk varid oldukları andan itibaren günümüze kadar güvenli bir şekilde ulaşmasında en büyük pay, hiç şüphesiz sahâbilerindir. Sahâbiler, sünneti muhafaza hususunda farklı yöntemler benimsemişlerdir. Onlar, Hz. Muhammed'in sünnetini ezberlemek ve gereğiyle amel etmek suretiyle ebedileştirmişler ve gittikleri her coğrafyaya beraberinde götürmüşlerdir. Dolayısıyla sünnet, onlar için bir yaşam felsefesi ve ebedi hayatın saadete açılan kapısıydı. Sahâbilerden sonra sünneti muhafaza konusunda tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn nesli gelmektedir. Bu iki kuşak, Hz. Muhammed'i gören sahâbilerin dizleri dibinde yetişmiş ve onlardan Din'i öğrenmiş nesildir. Mezkûr tabaka, hadis rivayet tarihi açısından son derece önemli konuma sahip olmuştur.

Genelde ilk asır, özelde ise ilk üç asır İslamî ilimlerin neşvü nema bulması açısından son derece önemli zaman dilimi hüviyetindedir. Çünkü bu asırda İslâm ahkâmının vazgeçilmez kaynağı olan hadisler, devletin desteğiyle cem edilmesi için özel ekipler ve bireysel çabalarla tedvin ve tasnif edilmek suretiyle korunmaya alınmıştır. Ayrıca bu zaman diliminde Din'in yorumlanıp hayata aktarımında farklı usuller ortaya çıkmış ve bunun neticesinde farklı mezhepler ve İslamî ilim dalları ortaya çıkmıştır. Hadis ilmi, hicri II. asırdan itibaren özel bir hüviyet kazanmış ve tüm ilim dallarının kaynağı olması hasebiyle, her âlimin başvurması ve dikkate alması gereken bir çalışma alanı konumuna gelmiştir. Artık tespit edilip tedvin edilen hadislerle ilgili ıstılahlar kullanılmaya başlanmış ve her âlim imkânı dâhilinde bulunduğu coğrafyada veya rihleler gerçekleştirerek Hz. Muhammed'e nispet edilen bilgileri toplama yoluna düşmüştür. Hz. Muhammed'in ahabında 335 tanesi ve özellikle muksirundan olan Enes b. Malik, Abdullah b. Abbas ve Cabir b. Abdullah'ın fetihler sonucunda Basra'ya yerleşmeleri, bu şehri bir ilim merkezi haline dönüştürmüş ve rihlelerin gerçekleştiği ana merkezlerinden biri olmasını sağlamıştır.

Abdurrahman b. Mehdî yaşadığı asır itibarıyla (135/754-198/813) bu tedvin ve tasnif döneminin merkezinde yer almaktadır. Küçük yaştan itibaren

başladığı ilim tahsilinde, ilmi kişiliğine etki eden döneminin en büyük muhaddis fakihlerinden Süfyân es-Sevrî, Malik b. Enes, Hammâd b. Zeyd ve Yahya b. Saîd el-Kattân gibi âlimlere uzun süre talebe olmuştur. İbn Mehdî'nin ilmi kişiliğinin şekillenmesinde hocası İmam Malik'in ve mensup olduğu ameli ehli Medîne ile fukahâ-yı seb'anın görüşlerinin önemli ölçüde etkisi bulunmaktadır. İmam Malik döneminin sultanının isteği üzerine tasnif ettiği *Muvatta*'nın teşekkül sürecine şahitlik etmesi, İbn Mehdî'nin hadis ve eser ağırlıklı fikhçiliğinin ortaya çıkmasına tesir etmiştir.

İbn Mehdî, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra teşri kaynağı olarak gördüğü en sağlam kitap *Muvatta*'ın Basra'daki - yaklaşık hicri 160 yılından itibaren - ravilerinden ve Malikîliğin ilk temsilcilerinden (kâdı) olmuştur. Bu bakımdan, "amel-i ehl-i Medîne" bağlamında Basra muhitindeki devamcısı olmuştur.

İbn Mehdî, ictihad etmede ve hüküm çıkarmada Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet/Hadis, Sahâbe uygulaması, Medînelilerin reyi, fukahâ-yı seb'a ve hocalarından Malik b. Enes ile Süfyân es-Sevri'nin fetvalarını esas almıştır. Ancak, Basra'da Malik'in mezhebinin âkıbeti ondan sonra meçhul kalmıştır. Endülüs ve Kuzey Afrika coğrafyasında devam eden Malikîlik, Basra'daki âkıbeti konusunda yeterince bilgiye ulaşamamıştır. Bu konu üzerine ayrıca inceleme yapılması gerekmektedir.

İbn Mehdî hakkında farklı âlimler tarafından yapılmış değerlendirmeler ve ilmi rütbesine açıktan delâlet eden ta'dil ifadeleri hayli çoktur. Onun hakkında akranları ile rical ve tabakât sahibi muhaddisler hadiste "mirü'l-mü'minîn", "seyyidü'l huffâz", "dâbıt", "sika", "sebt", "mutkin" ve "hâfız" gibi ta'dil lafızları kullanmışlardır. Hadisleri cem' ve tasnif etmiştir. Aynı zamanda vera ve zühd sahibi olup muhaddis fakih olan bir âlimdir. Ali b. el-Medîni, ondan daha alim birini görmediğini söylemiştir. İbn Mehdî, hıfz ve itkan bakımından akranları arasında temayüz etmiştir. Süfyân es-Sevrî, Malik b. Enes ve Hammâd b. Zeyd'din ashabının arasında en ehliyetli ve sika kabul edilmiştir.

Musannif ve cerh ta'dilde kaynak muhaddislerden Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Abdullah b. el-Mübârek, Hammâd b. Zeyd, Malik b. Enes ve Yahya b.

Saîd el-Kattân hocalarından bazılarıdır. Ona öğrenci olanlar arasında ise Muhammed b. Beşşâr Bûndar, Muhammed b. Müsennâ, Ali b. el-Medînî, Yahya b. Yahya Nîsâbûrî, Züheyr b. Harb, Halîfe b. Hayyat, Amr b. Abbâs, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Ca'fer Gunder bulunmaktadır. Hocaları ve öğrencileri çoktur. Ayrıca öğrencilerinin birçoğu hafız, cerh-ta'dilde otorite ve musannif olma yönleriyle öne çıkmışlardır.

Hadis tasnif edebiyatının öncüleri hakkında bilgi verildiğinde İbn Mehdî, listede yerini almıştır. O bu bakımdan tasnif ve kitâp sahibi önemli muhaddis fakihlerden biridir. Telif ettiği kitapları her ne kadar günümüze kadar ulaşmamış olsa da, hicri III. asrın önemli musanniflerinin eserlerinde rivayetlerine yer verilmiştir. 20 000 ile 50 000'i aşkın rivayeti bulunduğu ifade edilen İbn Mehdî'nin, rivayetleri genel olarak sika ravilerden nakledilmişlerdir. Kütüb-i Sitte incelendiğinde, çoğunluğu Müslim ve Nesâî'de olmak üzere, Abdurrahman b. Mehdî tarikiyle gelen yüzlerce rivayeti bulunmaktadır.

Abdurrahman b. Mehdî kendi akranları arasında ve kendisinden sonraki dönemde cerh-ta'dilde ilminin gelişmesinde önemli katkısı olan âlimlerdendir. O, bu sahada söz sahibi ve görüşlerine müracaat edilen münekkit muhaddislerden biridir.

Abdurrahman b. Mehdî, kendi döneminin fikri ve kelâmî ağırlıklı fırkalarına karşı telifatta bulunmuş ve aktif faaliyet göstermiş bir muhaddis olmuştur. Kaynaklarda her ne kadar onun cerh-ta'dil ve hadis rivayeti yönü öne çıkarılsa da, muhaddis fakihliğinin yanısıra kelâmî melekesi de önde bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Abdurrahman b. Mehdî, ehl-i hadis ve ehl-i rey tartışmasında hangi safta yer aldığı konusuna gelince, meseleye nereden baktığımıza bağlıdır. Kelâmî açıdan Ehl-i reye itirazı, Cehmiyye fırkası üzerinden yapmıştır. Ancak hadis ve fikhî istinbattaki tutumu olarak ılımlı ve ilmi çerçeve dâhilinde yürüttüğünü söyleyebiliriz. Ancak, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Ebû Hanîfe'ye yönelik ağır ifadeleri Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliya*'sında kaydedilmiştir. Diğer eserlerde doğrudan "Ebû Hanîfe" ismi zikredilerek nakledilmemesi, şüphe uyandırmıştır.

Dolayısıyla bu konu tezde değerlendirmeye alınmamıştır. İbn Mehdî'nin Hanefî hadis ve fıkıh kaynaklarının isnad silsilesindeki Kûfe ekolünün âlimlerinden hadisler almış olması, bizi konuyu devre dışı bırakmamıza yöneltmiştir. Dolayısıyla bu açıdan ehl-i reye itirazı, hadîs uydurmacılığı yönünden olmayıp mevcut bilgiyi yorumlama açısından olduğunu kanısına götürmüştür.

Kütüb-i Sitte özelinde tahrir ettiğimiz - ancak teze dahil etmediğimiz - senedlerden Abdurrahman b. Mehdî'nin İbn Mesûd, Alkame, Esved, Nehâî, Hammâd ve Zâide b. Kudâme gibi muhaddis fakihler kanalıyla gelen birçok hadisleri almış olması, İbn Mehdî'nin Kûfe ekolünün hadis kaynaklarına bu âlimler vasıtasıyla ulaşarak içtihatındaki hadislerin ortak hoca kaynağı olması hasebiyle bir yakınlığın var olduğu farkedilmiştir. Bu da bize Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis'nin bilgi kaynaklarına yaklaşımında ötekileştirici bir tavır içerisinde olmadığı, bu iki yönelişin arasında olduğu ve ilmi alışverişin güven içerisinde devam ettiğinin göstergesidir. Bize göre İbn Mehdî, “Amel-i Ehl-i Medîne”nin birikimine öncelik tanıyan ve aynı zamanda Kûfe ekolünün birikimini de gözardı etmeden ilmi kendisinde birleştiren bir muhaddis fakihtir. Ayrıca bu bölümde *Kütüb-i Sitte* özelinde tahrir ettiğimiz - ancak teze dâhil etmediğimiz - hadislerin senedleri ve “satır araları”ndaki birçok bilgiyi tezin sınırlarını aşması hasebiyle değerlendirmesini gerçekleştirilmeyi başaramadığımızı da belirtmelidir. Senedlerde isimleri geçen râvilerin terceme-i hallerini *târih*, *tabakât* ve *ricâl* eserlerinden ayrıca tespit edilmeli, varsa ilim halkaları ile ilmi mesailer, rical değerlendirmeleri, likâları, tahammül ve edâ yöntemlerindeki ortak yönleri ile ayırt edici tutumları ayrıca araştırmaya konu edinilmelidir. Çünkü isnâdtaki bazı raviler/muhaddisler, öncesi ile sonrası bilgi kuşağının geçiş köprüleri olduğu gibi, önemli ölçüde kapalı kalan ravi biyografilerinin netleşmesinde de gözardı edilemeyecek seviyede bilgi ihtiva etmektedir. Ayrıca isnâd, Arap ve mevâlî arasındaki ilme iştirakın ve bu iki sınıf arasında ilmi alışverişin ne oranda gerçekleştiğini de ortaya koyması bakımından dikkate alınması gereken bir bilgi zinciridir. Bu iki sınıfın ilmi alışverişinin tespiti, Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis'in ortak hocalarının tespitini sağlayacağı gibi, aynı zamanda kutuplaşmaların ırk üzerinden yürüyüp yürümediğini ve “ideolojik” hadisçiliğin yapılabildiğini de tespit

etme imkânı sunacaktır. Bu bakımdan isnâdın “satır araları” önemlidir. Diğer bir yönden isnâdtaki hoca talebe ilişkilerinden yola çıkarak *târih*, *tabakât* ve *ricâl* kitaplarındaki Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis ulemasının birbirlerine yönelik söyledikleri cerh edici ifadelerin doğruluğu veya eksikliğinin oranı test edilebilmesine de ışık tutacaktır. Böylece nasları yorumlamada ortaya çıkmış olan bu iki yöneliş üzerine söz söyleyen *târih*, *tabakât* ve *ricâl* müelliflerinin bilgiyi işleme yöntemleri, meşrepleri ve geçirdikleri aşamalarının tespiti için de bir nevi “test etme zemini”ni sağlamış olacaktır.

Sonuç olarak ifade edilecek olursa, döneminin önemli cerh-ta’dil, hadis/sünnet ve fıkıh otoritelerinden biri olarak kabul edilen Abdurrahman b. Mehdî el-Ezdî el-Lü’lûî, çağının ilim anlayışını yansıtmaya ve sonraki ilmi mirasa etkisi açısından önem arz eden birçok kitap telif etmiş velûd âlimlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

EKLER

Ek-1. İbn Mehdî'nin *Kütüb-i Sitte*'deki Hocaları ve Rivayet Sayıları

No	Hoca/Râvî İsimleri	Buhâri	Müslim	Ebû Dâvûd	Nesâf	Tirmizî	İbn Mâce
1	Süfyân es-Sevrî	24	60	14	75	63	26
2	Malik b. Enes	4	5	3	14	1	6
3	Sellâm b. Ebû Mutî'	2	-	-	-	-	-
4	Mansûr b. Sa'd	1	-	-	2	-	-
5	Müsennâ b. Saîd	1	2	-	-	-	1
6	Abdullah b. Mübârek	1	-	3	1	-	-
7	Harb b. Şeddâd	1	-	-	2	2	-
8	Şu'be b. Haccâc	-	33	-	16	8	9
9	Muhammed b. Zeyd	-	-	-	-	-	1
10	Muâviye b. Sâlih	-	7	3	4	6	3
11	Abdurrahman b. Büdeyl	-	-	-	-	-	1
12	Zâide b. Kudâme	-	-	1	3	2	1
13	İsrâil	-	-	1	3	2	2
14	Yahya b. el-Velîd	-	-	1	2	-	2
15	Ahmed b. Hanbel	-	-	-	-	-	1
16	Muhammed b. Talha	-	-	-	-	-	1
17	Muhammed b. Ca'fer	-	-	-	-	2	1
18	Yahya b. Hâris	-	-	-	1	-	1
19	Cerîr b. Hâzim	-	-	-	1	-	1
20	Süleymân b. Bilâl	-	-	-	-	-	1
21	Abdullah b. Osman	-	-	-	-	-	1
22	Hammâd b. Zeyd	-	5	-	1	1	3
23	Hammâd b. Seleme	-	5	-	5	7	3
24	Süleymân b. Kesîr	-	-	-	-	-	2
25	Süfyân b. Uyeyne	-	-	-	-	-	1
26	Yahya b. Süleym	-	-	-	-	-	1
27	Ebû İshâk	-	-	-	-	-	1
28	Hemmâm b. Yahya	-	4	1	2	2	1
29	Müştemil b. İyâd	-	-	-	-	-	1
30	Mehdî b. Meymûn	-	3	-	1	-	-
31	Hişâm	-	1	1	-	1	-
32	Mâcişûn b. Ebû Seleme	-	1	-	-	-	-
33	Selîm b. Hayyân	-	1	-	-	-	-
34	İkrime b. Ammâr	-	1	-	-	-	-
35	Malik b. Miğvel	-	1	-	-	-	-
36	İbrâhîm b. Nâfi'	-	1	-	1	-	-
37	Abdullah b. Abdurrahman	-	1	-	-	-	-
38	Ebubekir b. Nâfi'	-	1	-	-	1	-
39	Ebû Halde	-	-	1	-	-	-
40	Bîşr b. Mansûr	-	-	2	-	-	-
41	Sahr b. Cüveyriye	-	-	1	-	-	-
42	Bekkâr b. Yahya	-	-	1	-	-	-
43	Ebû Avâne el-	-	-	1	1	1	-

	Vaddâh						
44	Muhammed b. EbûVaddah	-	-	1	-	-	-
45	İmrân el-Kattân	-	-	1	1	-	-
46	İbrâhîm b. Tahmân	-	-	1	-	-	-
47	Bekr b. Esved	-	-	-	-	1	-
48	Ebû Âmir el-Akadî	-	-	-	-	1	-
49	İbrâhîm b. Sa'd	-	-	-	-	1	-
50	Süleyman b. Ahdar	-	-	-	-	1	-
51	Azra b. Sâbit	-	-	-	-	2	-
52	Ubeydullah b. İyâd	-	-	-	1	1	-
53	İmrân b. Kattân	-	-	-	-	1	-
54	Ebû Bekir b. Ayyâş	-	-	-	2	1	-
55	Muhammed b. Râşid	-	-	-	1	-	-
56	Hüseyim b. Beşir	-	-	-	1	-	-
57	Abdullah b. Bekr	-	-	-	2	-	-
58	Abdülazîz b. Ebû Seleme	-	-	-	2	-	-
59	Ebân b. Zeyd	-	-	-	1	-	-
60	Hişâm b. Ebû Abdullah	-	-	-	1	-	-
61	Ebü'l Ahvas	-	-	-	1	-	-
62	Süleymân b. Muğîre	-	-	-	1	-	-
63	Abdullah b. Ca'fer	-	-	-	1	-	-
64	Mûsâ b. Uley b. Rabâh	-	-	-	1	-	-
65	Sâbit b. Kays	-	-	-	1	-	-
66	Mâni' b. Eyyûb	-	-	-	1	-	-
67	Dâvûd b. Kays	-	-	-	1	-	-
68	İbrâhîm b. Sa'd	-	-	-	1	-	-

Ek-2. İbn Mehdî'nin *Kütüb-i Sitte*'deki talebeleri ve Rivayet Sayıları

No	Talebe/Râvî İsimleri	Buhâri	Müslim	Ebû Dâvûd	Nesâî	Tirmizî	İbn Mâce
1	Muhammed b. Beşşâr	9	14	9	34	97	27
2	Amr b. Abbâs	14	-	-	-	-	-
3	Ali b. Abdullah	3	-	-	-	-	-
4	Sadaka b. Fadl	2	-	-	-	-	-
5	Muhammed b. Müsennâ	2	50	-	16	1	3
6	Amr b. Ali el-Fellâs	2	1	-	-	1	-
7	Muhammed b. Kesîr	1	-	-	-	-	-
8	Yahya b. Saîd el-Kattân	1	-	-	-	-	-
9	Muhammed b. Selâm	1	-	-	-	-	-
10	Abdullah b. Ebû Şeybe	1	-	-	-	-	-
11	Abdullah b. Muhammed	1	-	-	-	-	-
12	İshâk b. İbrâhîm Sevvâk	1	3	-	3	-	1
13	Ubeydullah b. Ömer	-	3	6	1	-	-
14	Muhammed b. Hâtîm	-	12	1	-	-	-
15	Yahya b. Yahya	-	3	-	-	-	-
16	Züheyr b. Harb	-	32	2	-	-	-
17	Abdullah b. Hâşîm	-	3	-	-	-	-
18	İshâk b. Mansûr	-	6	-	26	4	2
19	Ebû Bekr b. Nâfi'	-	8	-	-	-	-
20	Ebû Bekr b. Ebû Şeybe	-	5	-	-	-	3
21	Muhammed b. Ebû Bekr	-	3	-	-	-	-
22	Muhammed b. Râfi'	-	1	-	-	-	-
23	Ebû Bekr b. Hallâd	-	1	-	-	-	-
24	Muhammed b. Ca'fer	-	1	-	-	-	2
25	Bişr b. Şeri'	-	1	-	-	-	-
26	Yakub b. İbrâhîm	-	-	3	11	-	-
27	Mücâhid b. Mûsâ	-	-	1	2	-	1
28	Abbâs b. Abdülazîm	-	-	1	2	-	1
29	İsmâîl b. Bişr b. Mansûr	-	-	1	-	-	-
30	Ahmed b. Hanbel	-	-	8	1	-	-
31	Muhammed b. İshâk	-	-	2	-	-	-
32	Osman b. Ebû Şeybe	-	-	1	-	-	-
33	Müslim b. Hâtîm	-	-	1	-	-	-
34	Muhammed b. Abdullah	-	-	1	1	-	-
35	Muhammed b. Süleymân	-	-	1	-	-	-
36	Ukbe b. Mükrem	-	-	1	-	-	-
37	Muhammed b. Abdüla'lâ	-	-	-	-	2	-
38	Ebûbekr b. Muhammed	-	-	-	-	1	-

39	Mahmûd b. Ğaylân	-	-	-	-	1	-
40	Hasan b. Arafe	-	-	-	-	1	-
41	Süfân b. Vekî'	-	-	-	-	1	-
42	Kuteybe b. Saîd	-	-	-	-	1	-
43	Şuayb b. Yûsuf	-	-	-	2	-	-
44	Ubeydullah b. Saîd	-	-	-	6	-	-
45	Şu'be b. Yûsuf	-	-	-	1	-	-
46	Yezîd b. Sinân	-	-	-	1	-	-
47	Amr b. Yezîd	-	-	-	2	-	-
48	Hafs b. Ömer	-	-	-	1	-	2
49	Abdullah b. Heysem	-	-	-	1	-	-
50	Muhammed b. Yahya	-	-	-	1	-	2
51	Ahmed b. Abdullah b. Ali	-	-	-	2	-	-
52	Ebû Bişr Bekr b. Halef	-	-	-	-	-	4
53	Bûbekr b. Malâdî	-	-	-	-	-	3
54	Ahmed b. Sinân	-	-	-	-	-	4
55	Hafs b. Amr	-	-	-	-	-	4
56	Muhammed b. Hâlid	-	-	-	-	-	1
57	Yahya b. Hakîm	-	-	-	-	-	2
58	Süveyd b. Saîd	-	-	-	-	-	2
59	Ali b. Muhammed	-	-	-	-	-	1

Ek-3. Sahîh-i Buhârî'deki Rivayetlerinin Yerleri

No	Kıtap Adı	Rivayet Sayısı
1	Salât	1 ¹⁰²⁶
2	İdeyn	1 ¹⁰²⁷
3	Cenâiz	1 ¹⁰²⁸
4	Fedâilü'l Medîne	2 ¹⁰²⁹
5	el-Harsü ve'l-Müzerea	1 ¹⁰³⁰
6	Lükata	1 ¹⁰³¹
7	Şehâdât	1 ¹⁰³²
8	Cihâd ve's-Siyer	1 ¹⁰³³
9	Fardü'l Humus	1 ¹⁰³⁴
10	Bed'ü'l Halk	1 ¹⁰³⁵
11	Menâkıb	3 ¹⁰³⁶
12	Menâkıbü'l Ensâr	2 ¹⁰³⁷
13	Meğâzî	1 ¹⁰³⁸
14	Tefsîr	8 ¹⁰³⁹
15	Fedâilü'l Kur'ân	1 ¹⁰⁴⁰
16	Talâk	1 ¹⁰⁴¹
17	Eşribe	1 ¹⁰⁴²
18	Merdâ	1 ¹⁰⁴³
19	Libâs	2 ¹⁰⁴⁴
20	Edeb	2 ¹⁰⁴⁵

¹⁰²⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî el-Cu'fî, *el-Câmiü'l-müsnedü's-sahîhü'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*, (thk., İzzüddin Dâlî v.dğr.,) Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2015, Salât 28.

¹⁰²⁷ Buhârî, İdeyn 16.

¹⁰²⁸ Buhârî, Cenâiz 38.

¹⁰²⁹ Buhârî, Fedâilü'l Medîne 1, 10.

¹⁰³⁰ Buhârî, el-Harsü ve'l-Müzereât 14.

¹⁰³¹ Buhârî, Lükata 2.

¹⁰³² Buhârî, Şehâdât 7.

¹⁰³³ Buhârî, Cihâd ve's-Siyer 86.

¹⁰³⁴ Buhârî, Fardü'l Humus 9.

¹⁰³⁵ Buhârî, Bed'ü'l Halk 10.

¹⁰³⁶ Buhârî, Menâkıb 6, 23, 25.

¹⁰³⁷ Buhârî, Menâkıbü'l Ensâr 23, 33.

¹⁰³⁸ Buhârî, Meğâzî 38.

¹⁰³⁹ Buhârî, Tefsîr 5, 18, 15, 2, 4, 3.

¹⁰⁴⁰ Buhârî, Fedâilü'l Kur'ân 37.

¹⁰⁴¹ Buhârî, Talâk 41.

¹⁰⁴² Buhârî, Eşribe 29.

¹⁰⁴³ Buhârî, Merdâ 15.

¹⁰⁴⁴ Buhârî, Libâs 86.

21	Deavât	1 ¹⁰⁴⁶
22	Ferâid	1 ¹⁰⁴⁷
23	Î'tisâm	3 ¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁵ Buhârî, Edeb 85, 90.

¹⁰⁴⁶ Buhârî, Deavât 10.

¹⁰⁴⁷ Buhârî, Ferâid 12.

¹⁰⁴⁸ Buhârî, Î'tisâm 2, 16, 27.

Ek-4. Sahîh-i Müslim'deki Rivayetlerinin Yerleri

No	Kitap Adı	Rivayet Sayısı
1	Îmân	3 ¹⁰⁴⁹
2	Tahâret	7 ¹⁰⁵⁰
3	Hayz	3 ¹⁰⁵¹
4	Salât	3 ¹⁰⁵²
5	Mesâcid ve Mevâdiü's-Salât	7 ¹⁰⁵³
6	Salâtü'l Müsâfirîn ve Kasruhâ	1 ¹⁰⁵⁴
7	Cenâiz	2 ¹⁰⁵⁵
8	Zekât	3 ¹⁰⁵⁶
9	Sıyâm	7 ¹⁰⁵⁷
10	Hac	9 ¹⁰⁵⁸
11	Nikâh	3 ¹⁰⁵⁹
12	Rada'	2 ¹⁰⁶⁰
13	Talâk	4 ¹⁰⁶¹
14	Büyü'	4 ¹⁰⁶²
15	Selem	1 ¹⁰⁶³
16	Ferâid	2 ¹⁰⁶⁴
17	Hibe	1 ¹⁰⁶⁵
18	Vasıyye	1 ¹⁰⁶⁶
19	Nüzür	1 ¹⁰⁶⁷
20	Kasâme ve Diyet	2 ¹⁰⁶⁸

¹⁰⁴⁹ Müslim, Ebü'l Hasan Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahîhü'l Muhtasar bi nakli'l adli ile'l adli ilâ Rasûlillâhi*, I-V, (thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâu Tûrâsi'l Arabî, Beyrut tsz., Îmân 21, 64, 80.

¹⁰⁵⁰ Müslim, Tahâret 74, 181, 234, 253, 255, 262, 267, 288.

¹⁰⁵¹ Müslim, Hayz 302, 307, 325.

¹⁰⁵² Müslim, Salât 453, 454, 459,

¹⁰⁵³ Müslim, Mesâcid 618, 660, 677, 692, 771, 795, 809.

¹⁰⁵⁴ Müslim, Salâtü'l Müsâfirîn 763.

¹⁰⁵⁵ Müslim, Cenâiz 962, 963.

¹⁰⁵⁶ Müslim, Zekât 979, 1008, 1066.

¹⁰⁵⁷ Müslim, Sıyâm 1098, 1106, 1120, 1123, 1159, 1162, 1176.

¹⁰⁵⁸ Müslim, Hac 1221, 1224, 1238, 1271, 1288, 1290, 1336, 1349, 1370.

¹⁰⁵⁹ Müslim, Nikâh 1430, 1435, 1438.

¹⁰⁶⁰ Müslim, Rada' 1446, 1455.

¹⁰⁶¹ Müslim, Talâk 1477, 1480, 1480, 1481.

¹⁰⁶² Müslim, Büyü' 1532, 1534, 1548, 1559.

¹⁰⁶³ Müslim, Selem 1604.

¹⁰⁶⁴ Müslim, Ferâid 1616, 1619.

¹⁰⁶⁵ Müslim, Hibe 1620.

¹⁰⁶⁶ Müslim, Vasıyye 1634.

¹⁰⁶⁷ Müslim, Nüzür 1639.

21	Hudûd	1 ¹⁰⁶⁹
22	Cihâd ve Siyer	6 ¹⁰⁷⁰
23	Îmâre	1 ¹⁰⁷¹
24	Sayd ve Zebâih	4 ¹⁰⁷²
25	Eşribe	7 ¹⁰⁷³
26	Libâs ve Zînet	5 ¹⁰⁷⁴
27	Selâm	3 ¹⁰⁷⁵
28	Şi'r	2 ¹⁰⁷⁶
29	Rüya	1 ¹⁰⁷⁷
30	Fedâil	12 ¹⁰⁷⁸
31	Birr – Sıla – Edeb	2 ¹⁰⁷⁹
32	Zikir – Dua – Tевbe – İstiğfâr	5 ¹⁰⁸⁰
33	Sıfetu Kiyâme – Cennet – Nâr	3 ¹⁰⁸¹
34	Fiten ve Eşrâtü's-Sâah	1 ¹⁰⁸²
35	Zühd	3 ¹⁰⁸³
36	Tefsîr	3 ¹⁰⁸⁴

¹⁰⁶⁸ Müslim, Kasâme 1676; Diyet 1682.

¹⁰⁶⁹ Müslim, Hudûd 1707.

¹⁰⁷⁰ Müslim, Cihâd ve Siyer 1731, 1736, 1737, 1768, 1803, 1817.

¹⁰⁷¹ Müslim, Îmâre 1848.

¹⁰⁷² Müslim, Sayd ve Zebâih 1931, 1933, 1935, 1975.

¹⁰⁷³ Müslim, Eşribe 1983, 2013, 2017, 2035, 2045, 2059, 2061.

¹⁰⁷⁴ Müslim, Libâs 2071, 2083, 2095, 2123, 2125.

¹⁰⁷⁵ Müslim, Selâm 1604, 2164, 2207.

¹⁰⁷⁶ Müslim, Şi'r 2255, 2260.

¹⁰⁷⁷ Müslim, Rüya 2264.

¹⁰⁷⁸ Müslim, Fedâil 2311, 2320, 2369, 2383, 2413, 2460, 2474, 2486, 2506, 2514, 2515, 2533.

¹⁰⁷⁹ Müslim, Birr 2070; Edeb 2612.

¹⁰⁸⁰ Müslim, Zikir 2700, 2710, 2721, 2810, 2814.

¹⁰⁸¹ Müslim, Sıfetu'l Kiyame 2836, 2871, 2878.

¹⁰⁸² Müslim, Fiten 2949.

¹⁰⁸³ Müslim, Zühd 2975, 3002, 3002.

¹⁰⁸⁴ Müslim, Tefsîr 3017, 3030, 3033.

Ek-5. Sünen-i Ebû Dâvûd'taki Rivayetlerinin Yerleri

No	Kitap Adı	Rivayet Sayısı
1	Tahâret	6 ¹⁰⁸⁵
2	Salât	4 ¹⁰⁸⁶
3	Menâsik	5 ¹⁰⁸⁷
4	Nikâh	3 ¹⁰⁸⁸
5	Sıyâm	4 ¹⁰⁸⁹
6	Cihâd	4 ¹⁰⁹⁰
7	Harâc	4 ¹⁰⁹¹
8	Cenâiz	2 ¹⁰⁹²
9	Libâs	1 ¹⁰⁹³
10	Tereccül	1 ¹⁰⁹⁴
11	Fiten	2 ¹⁰⁹⁵
12	Edeb	2 ¹⁰⁹⁶

¹⁰⁸⁵ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvûd*, (thk., Yâsir Hasan v.dğr.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015, Tahâret 41, 107, 97, 130, 135.

¹⁰⁸⁶ Ebû Dâvûd, Salât 18, 30, 95, 169.

¹⁰⁸⁷ Ebû Dâvûd, Menâsik 20, 38, 82, 89, 92.

¹⁰⁸⁸ Ebû Dâvûd, Nikâh 31, 45, 46.

¹⁰⁸⁹ Ebû Dâvûd, Sıyâm 6, 29, 36, 56.

¹⁰⁹⁰ Ebû Dâvûd, Cihâd 25, 111, 157.

¹⁰⁹¹ Ebû Dâvûd, Harâc 3, 20, 24, 33.

¹⁰⁹² Ebû Dâvûd, Cenâiz 6, 31.

¹⁰⁹³ Ebû Dâvûd, Libâs 38.

¹⁰⁹⁴ Ebû Dâvûd, Tereccül 17.

¹⁰⁹⁵ Ebû Dâvûd, Fiten 1, 6.

¹⁰⁹⁶ Ebû Dâvûd, Edeb 3, 112.

Ek-6. Sünen-i Tirmizî'deki Rivayetlerinin Yerleri

No	Kitap Adı	Rivayet Sayısı
1	Tahâret	7 ¹⁰⁹⁷
2	Salât	6 ¹⁰⁹⁸
3	Vitr	1 ¹⁰⁹⁹
4	Cuma	1 ¹¹⁰⁰
5	Sefer	2 ¹¹⁰¹
6	Zekât	1 ¹¹⁰²
7	Savm	5 ¹¹⁰³
8	Hac	2 ¹¹⁰⁴
9	Cenâiz	5 ¹¹⁰⁵
10	Nikâh	4 ¹¹⁰⁶
11	Talâk	1 ¹¹⁰⁷
12	Buyû'	5 ¹¹⁰⁸
13	Ahkâm	1 ¹¹⁰⁹
14	Diyet	2 ¹¹¹⁰
15	Edâhî	1 ¹¹¹¹
16	Siyer	4 ¹¹¹²
17	Fedâilü'l Cihâd	1 ¹¹¹³
18	Libâs	2 ¹¹¹⁴
19	Et'ime	1 ¹¹¹⁵
20	Eşribe	1 ¹¹¹⁶
21	Birr ve Sıla	3 ¹¹¹⁷

¹⁰⁹⁷ Tirmizî, Tahâret 3, 34, 45, 44, 89, 100, 102.

¹⁰⁹⁸ Tirmizî, Salât 10, 71, 80, 94, 107, 144.

¹⁰⁹⁹ Tirmizî, Vitr 2.

¹¹⁰⁰ Tirmizî, Cuma 21.

¹¹⁰¹ Tirmizî, Sefer 28, 35.

¹¹⁰² Tirmizî, Zekât 7.

¹¹⁰³ Tirmizî, Savm 13, 27, 29, 37, 44.

¹¹⁰⁴ Tirmizî, Hac 57, 80.

¹¹⁰⁵ Tirmizî, Cenâiz 14, 38, 39, 56, 73.

¹¹⁰⁶ Tirmizî, Nikâh 77, 14, 21, 30.

¹¹⁰⁷ Tirmizî, Talâk 4.

¹¹⁰⁸ Tirmizî, Buyû' 20, 28, 33, 52, 66.

¹¹⁰⁹ Tirmizî, Ahkâm 3.

¹¹¹⁰ Tirmizî, Diyet 14, 21.

¹¹¹¹ Tirmizî, Edâhî 15.

¹¹¹² Tirmizî, Siyer 6, 12, 46, 47.

¹¹¹³ Tirmizî, Fedâilü'l Cihâd 30.

¹¹¹⁴ Tirmizî, Libâs 11, 39.

¹¹¹⁵ Tirmizî, Et'ime 21.

¹¹¹⁶ Tirmizî, Eşribe 13.

22	Tıb	1 ¹¹¹⁸
23	Vasiyet	1 ¹¹¹⁹
24	Velâ ve Hibe	1 ¹¹²⁰
25	Kader	2 ¹¹²¹
26	Fiten	2 ¹¹²²
27	Rüyâ	1 ¹¹²³
28	Zühd	3 ¹¹²⁴
29	Sıfetu'l Kiyamet	2 ¹¹²⁵
30	Sıfetu'l Cennet	1 ¹¹²⁶
31	İlim	2 ¹¹²⁷
32	İsti'zân ve Âdâb	8 ¹¹²⁸
33	Fedâilü'l Kur'ân	3 ¹¹²⁹
34	Tefsîrü'l Kur'ân	14 ¹¹³⁰
35	Deavât	3 ¹¹³¹
36	Menâkıb	9 ¹¹³²

¹¹¹⁷ Tirmizî, Birr ve Sıle 29, 48, 54.

¹¹¹⁸ Tirmizî, Tıb 14.

¹¹¹⁹ Tirmizî, Vasiyet 7.

¹¹²⁰ Tirmizî, Velâ ve Hibe 1.

¹¹²¹ Tirmizî, Kader 3, 9.

¹¹²² Tirmizî, Fiten 21, 62.

¹¹²³ Tirmizî, Rüyâ 4.

¹¹²⁴ Tirmizî, Zühd 14, 43, 46.

¹¹²⁵ Tirmizî, Sıfetu'l Kiyâmet 45, 47.

¹¹²⁶ Tirmizî, Sıfetu'l Cennet 16.

¹¹²⁷ Tirmizî, İlim 9, 10.

¹¹²⁸ Tirmizî, İsti'zân ve Âdâb 37,60, 71, 77, 79, 80, 82, 85.

¹¹²⁹ Tirmizî, Fedâilü'l Kur'ân 12, 18, 19.

¹¹³⁰ Tirmizî, Tefsîrü'l Kur'ân 3, 6, 7, 10, 11, 20, 26, 41, 77, 78, 80, 86.

¹¹³¹ Tirmizî, Deavât 1, 7, 8.

¹¹³² Tirmizî, Menâkıb 37, 107, 110, 120, 134, 145, 147.

Ek-7. Sünen-i Nesâî'deki Rivayetlerinin Yerleri

No	Kitap Adı	Rivayet Sayısı
1	Tahâret	10 ¹¹³³
2	Miyâh	1 ¹¹³⁴
3	Gusul ve Teyemmüm	1 ¹¹³⁵
4	Mevâkît	1 ¹¹³⁶
5	Ezân	2 ¹¹³⁷
6	Kible	1 ¹¹³⁸
7	İmâmet	1 ¹¹³⁹
8	İftitâh	10 ¹¹⁴⁰
9	Tatbîk	3 ¹¹⁴¹
10	Sehv	4 ¹¹⁴²
11	Cuma	2 ¹¹⁴³
12	İstiskâ	1 ¹¹⁴⁴
13	Selâtü'l Havf	1 ¹¹⁴⁵
14	Selâtü'l İdeyn	4 ¹¹⁴⁶
15	Kıyâmü'l-Leyl	6 ¹¹⁴⁷
16	Cenâiz	6 ¹¹⁴⁸
17	Sıyâm	13 ¹¹⁴⁹
18	Zekât	3 ¹¹⁵⁰
19	Menâsikü'l Hac	10 ¹¹⁵¹
20	Cihâd	5 ¹¹⁵²
21	Nikâh	6 ¹¹⁵³

¹¹³³ Nesâî, Tahâret 42, 56, 72, 89, 96, 143, 149, 190, 199.

¹¹³⁴ Nesâî, Miyâh 10.

¹¹³⁵ Nesâî, Gusul ve Teyemmüm 5.

¹¹³⁶ Nesâî, Mevâkît 49.

¹¹³⁷ Nesâî, Ezân 60, 65.

¹¹³⁸ Nesâî, Kible 21.

¹¹³⁹ Nesâî, İmâmet 40.

¹¹⁴⁰ Nesâî, İftitâh 10, 17, 41, 47, 59, 60, 63, 69, 82.

¹¹⁴¹ Nesâî, Tatbîk 14, 30, 68.

¹¹⁴² Nesâî, Sehv 10, 71.

¹¹⁴³ Nesâî, Cuma 14, 35.

¹¹⁴⁴ Nesâî, İstiskâ 3.

¹¹⁴⁵ Nesâî, Selâtü'l Havf 1.

¹¹⁴⁶ Nesâî, Selâtü'l İdeyn 6, 16, 26, 32.

¹¹⁴⁷ Nesâî, 10, 30, 35, 41, 44, 52.

¹¹⁴⁸ Nesâî, 21, 60, 85, 89, 102, 114.

¹¹⁴⁹ Nesâî, Sıyâm 13, 17, 18, 23, 24, 25, 26, 33, 43, 70, 75, 84.

¹¹⁵⁰ Nesâî, Zekât 5, 23, 67.

¹¹⁵¹ Nesâî, Menâsikü'l Hac 14, 48, 50, 69, 72, 77, 139, 144, 216.

¹¹⁵² Nesâî, Cihâd 8, 23, 39, 44, 48.

22	Talâk	6 ¹¹⁵⁴
23	Hayz	1 ¹¹⁵⁵
24	Vasıyet	1 ¹¹⁵⁶
25	Hibe	1 ¹¹⁵⁷
26	Eymân ve'n-Nüzür	1 ¹¹⁵⁸
27	Müzerea	1 ¹¹⁵⁹
28	İşretü'n-Nisâ	2 ¹¹⁶⁰
29	Muhârebe	8 ¹¹⁶¹
30	Biât	4 ¹¹⁶²
31	Tere' ve Atire	1 ¹¹⁶³
32	Sayd ve Zebâih	6 ¹¹⁶⁴
33	Dahâya	2 ¹¹⁶⁵
34	Buyû'	8 ¹¹⁶⁶
35	Kasâme	5 ¹¹⁶⁷
36	Kat'ü's-Sârik	3 ¹¹⁶⁸
37	Îmân	4 ¹¹⁶⁹
38	Zînet	6 ¹¹⁷⁰
39	Edebü'l Kudât	1 ¹¹⁷¹
40	İstiâze	3 ¹¹⁷²
41	Eşribe	4 ¹¹⁷³

¹¹⁵³ Nesâî, Nikâh 2, 49, 54, 66, 68.

¹¹⁵⁴ Nesâî, Talâk 7, 15, 21, 30, 62.

¹¹⁵⁵ Nesâî, Hayz 7.

¹¹⁵⁶ Nesâî, Vasıyet 3.

¹¹⁵⁷ Nesâî, Hibe 3.

¹¹⁵⁸ Nesâî, Eymân ve'n-Nüzür 16.

¹¹⁵⁹ Nesâî, Müzerea 2.

¹¹⁶⁰ Nesâî, İşretü'n-Nisâ 2, 4.

¹¹⁶¹ Nesâî, Muhârebe 4, 5, 22, 23, 26, 27, 28.

¹¹⁶² Nesâî, Biât 15, 18, 31, 37.

¹¹⁶³ Nesâî, Tere' ve Atire 3.

¹¹⁶⁴ Nesâî, Sayd ve Zebâih 10, 24, 26, 28, 30, 35.

¹¹⁶⁵ Nesâî, Dahâya 25, 37.

¹¹⁶⁶ Nesâî, Buyû' 35, 51, 54, 55, 64, 97.

¹¹⁶⁷ Nesâî, Kasâme 28, 32, 37, 40.

¹¹⁶⁸ Nesâî, Kat'ü's-Sârik 10.

¹¹⁶⁹ Nesâî, Îmân 1, 9, 17.

¹¹⁷⁰ Nesâî, Zînet 2, 16, 39, 53.

¹¹⁷¹ Nesâî, Edebü'l Kudât 123.

¹¹⁷² Nesâî, İstiâze 1, 2, 65.

¹¹⁷³ Nesâî, Eşribe 4, 22, 23, 28.

Ek-8. Sünen-i İbn Mâce'deki Rivayetlerinin Yerleri

No	Kitap Adı	Rivayet Sayısı
1	Mukaddime	4 ¹¹⁷⁴
2	Tahâret	4 ¹¹⁷⁵
3	Teyemmüm	4 ¹¹⁷⁶
4	Mevâkîtü's-Salât	1 ¹¹⁷⁷
5	İkâmetü's-Salât	10 ¹¹⁷⁸
6	Cenâiz	3 ¹¹⁷⁹
7	Sıyâm	1 ¹¹⁸⁰
8	Zekât	3 ¹¹⁸¹
9	Nikâh	3 ¹¹⁸²
10	Talâk	2 ¹¹⁸³
11	Keffâret	2 ¹¹⁸⁴
12	Ticâret	3 ¹¹⁸⁵
13	Rehin	2 ¹¹⁸⁶
14	Diyet	1 ¹¹⁸⁷
15	Cihâd	2 ¹¹⁸⁸
16	Menâsik	3 ¹¹⁸⁹
17	Edâhî	1 ¹¹⁹⁰
18	Zebâih	2 ¹¹⁹¹
19	Sayd	2 ¹¹⁹²
20	Et'ime	3 ¹¹⁹³
21	Tıp	3 ¹¹⁹⁴

¹¹⁷⁴ İbn Mâce, Mukaddime 3, 3, 5, 16.

¹¹⁷⁵ İbn Mâce, Tahâret 9, 16, 67, 76.

¹¹⁷⁶ İbn Mâce, Teyemmüm 101, 103, 108, 130.

¹¹⁷⁷ İbn Mâce, Mevâkîtü's-Salât 6.

¹¹⁷⁸ İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 6, 19, 25, 68, 84, 85, 127, 179, 186.

¹¹⁷⁹ İbn Mâce, Cenâiz 3, 33, 65.

¹¹⁸⁰ İbn Mâce, Sıyâm 58.

¹¹⁸¹ İbn Mâce, Zekât 9, 13, 21.

¹¹⁸² İbn Mâce, Nikâh 17, 18, 52.

¹¹⁸³ İbn Mâce, Talâk 15, 27.

¹¹⁸⁴ İbn Mâce, Keffâret 10, 14.

¹¹⁸⁵ İbn Mâce, Ticâret 57, 59, 63.

¹¹⁸⁶ İbn Mâce, Rehin 5, 6.

¹¹⁸⁷ İbn Mâce, Diyet 5.

¹¹⁸⁸ İbn Mâce, Cihâd 29, 79.

¹¹⁸⁹ İbn Mâce, Menâsik 59, 67, 70.

¹¹⁹⁰ İbn Mâce, Edâhî 10.

¹¹⁹¹ İbn Mâce, Zebâih 5, 10.

¹¹⁹² İbn Mâce, Sayd 13, 17.

¹¹⁹³ İbn Mâce, Et'ime 4, 29, 41.

22	Libâs	1 ¹¹⁹⁵
23	Edeb	2 ¹¹⁹⁶
24	Duâ	1 ¹¹⁹⁷
25	Fiten	2 ¹¹⁹⁸
26	Zühd	2 ¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁴ İbn Mâce, Tıp 1, 8, 35.

¹¹⁹⁵ İbn Mâce, Libâs 13.

¹¹⁹⁶ İbn Mâce, Edeb 36, 56.

¹¹⁹⁷ İbn Mâce, Duâ 2.

¹¹⁹⁸ İbn Mâce, Fiten 5, 20.

¹¹⁹⁹ İbn Mâce, Zühd 4, 17.

KAYNAKÇA

- A'zâmî, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, (trc. Recep Çetintaş), İz Yayınları, İstanbul 2005.
- , *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, (çev., Hulüsi Yavuz), İz Yayınları, İstanbul 1993.
- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I-II, (thk., Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî), Dârü İbn Kayyim, Dimâm 1986.
- Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî, *Kitâbu'l ilel ve ma'rifetu'r-ricâl li-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-II, thk., Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu, Mektebetü'l İslâmiyye, İstanbul 1987.
- , *Suâlâtü Ebû Dâvûd li Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm*, (thk., Ziya Muhammed Mansur), Mektebetü Ulûl ve'l-Hikem, Medine 1414.
- Akyüz, Ali, "el-Fiten ve'l-Melâhim", *DİA*, 1996, XIII, 153-154.
- Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, (thk., Amir Ahmed Haydar), Müessesetü Nâdir, Beyrut 1990.
- Altıkulaç, Tayyar, "Hammad b. Seleme", *DİA*, 1997, XV, 488-9.
- , "Hammad b. Zeyd", *DİA*, 1997, XV, 489.
- Ammad Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, (çev., Yavuz Köktaş), İnsan Yay., İstanbul 2016, s. 13.
- Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV, İstanbul 1997, s. 18, 27-29.
- Atar, Fahrettin, "Fetva", *DİA*, 1995, XII, 486-496.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İFAV yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2010.
- Bakır, Abdülhalik, "Basra", *DİA*, V, 108-111.
- Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA*, 1994, IX, 473-479.
- Başaran, Selman, "el-Cerh ve't-Ta'dîl", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 401.
- , "Fellâs", *DİA*, 1999, XII, 309.
- Bedrüddin Aynî, Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ğîtânî el-Hanefî, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricali Meâni'l-âsâr*, I-III, (thk., Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl), Dârü'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2004.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin eş-Şâfiî, *Hilâfiyyât beyne imâmeyn*, I-VIII, (thk., Mahmûd b. Abdülfettâh), Ravdetü Linneşri ve't-Tevzî', Kâhire 2015.
- , *Kitabü zühdü'l kebir*, (thk., Amir Ahmed Heydar), Müessesetü Kütübi's-Sekafiye, Beyrut 1996.
- , *Menakibu eş-Şafîi*, I-II, thk., Seyyid Ahmed Sakr, Mektebetü Daru't Tûras, Kahire 1970.
- Bilgin, Mustafa, "Abdülaziz b. Ebu Revvâd", *DİA*, 1988, I, 189-190.

- Bozkurt, Nahide, "Mehdî-Billâh", *DİA* 2003, XXVIII, 377-379.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî el-Cu'fî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-IX, Haydarabat 1952.
- , *el-Câmiü'l-müsnedü's-sahîhü'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*, (thk., İzzüddin Dâlî v.dğr.) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.
- Can, Yılmaz, "Hulefâi Raşidîn Döneminde Ortaya Çıkan Ordugah Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM: İslam San'at, Tarih, Edebiyat Ve Musikî Degisi*, sy. 6, 2005, s. 215-237.
- Cirit, Hasan, "Kussâs", *DİA*, 2002, XXVI, 463-465.
- , "Vaaz", *DİA*, 2012, XXXXII, 407-409.
- , *Hadise Giriş*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları: Vaaz ve Kıssacılık*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2016, 28-29.
- Çelebi, İlyas, "Kitâbü's Sünnê", *DİA*, 1996, XIV, 195.
- Çelik, Ali, *İlk Üç Asırda Basra'da Hadis İlimi*, Basılmamış Doktora Tezi, KSUSBE, Kahramanmaraş 2017.
- Dalgın, Nihat, "İbn Lehîa", *DİA*, 1999, XX, 158-159.
- Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah Dihlevî, *Büstanü'l Muhaddisin*, çev., Alis Osman Koçkuzu, DİB yayınları, Ankara 1986.
- Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mukaddemî, *et-Târîh ve esmaü'l-muhaddisîn ve künâhüm*, (thk., Muhammed b. İbrahim el-Lühaydan), Dârü'l-Kütüb ve's-Sünne, y.y., 1994.
- Ebû Bekir el-Mervezî, Ahmed b. Muhammed b. Haccâc, *Ahbârü's-Şüyüh ve ahlâkuhum*, (thk., Âmir Hasan Sabrî), Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, Beyrut 1426/2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvûd* (thk., Yâsir Hasan v.dğr.) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.
- Ebû Muâtî en-Nûrî, *Mevsûatü akvâlü imam Ahmed fî ricâli'l hadîs ve ilelihî*, I-IV, (nşr., Seyyid Ebû Muâtî en-Nûrî vdğ.), Âlemü'l Kütüb, y.y., 1997.
- Ebû Muhammed Tayyib Abdullâh b. Ahmed b. Ali eş-Şâfî, *Kilâdetü'n-nehr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*, I-VI, Dârü'l Minhâc, Cidde 2008, II, 212.
- Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *el-Letâifü min dekâiki'l-meârif*, (thk., Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali Semek), Darü'l Kütübil İlmîyye y.y., 1999, s. 275.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiya*, I-X, Beyrut 1979.

- Ebû Tâlib el-Mekkî, I-II, *Kûtu'l kulûb fî muameleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, I-II, (thk., Âsım İbrahim el-Kiyâlî), Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Ebû Zehv, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler*, (çev., Selman Başaran ve M. Ali Sönmez), Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- Ebû Zür'a er-Râzî ed-Dimeşkî, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah, *Târîhu Ebû Rür'a er-Râzî*, (thk. Şükrullah Nimetullah el-Kavcânî), Mecmeu'l Lüğati'l Arabiyye, Dimeşk tsz.,
- Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Beşkuval, *Essiletü fî tarihi'l-Endelü*, (thk., Seyyid İzzet el-Attar el-Hüseynî), Mektebetül Hâncî, y.y., 1955.
- Ebü'l-Fütûh et-Tâî, Muhammed b. Muhammed b. Ali, *Kitâbü'l erbain fîrşâdi's-sâirîn*, (thk., Abdüsettar Ebû Ğudde), Dârü Beşâirü'l İslâmiyye, y.y., 1999.
- Ebü'l-Hasan Eslem b. Sehl, *Târîhu Vâsıt* (thk., Kevevkis Avvâd), Dârü'l Kütüb, Beyrut 1406.
- Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr el-Mervezî es-Sem'ânî, *İntisâru li Ashâbi'l Hadîs*, (thk., Muhammed b. Hüseyin b. Hasan el-Cîzânî), Mektebetü Edvâu'l Menâr, Suudi Arabistan 1996.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM Yayınları, Ankara 2018.
- Ertürk, Mustafa, "Hüseyin b. Beşîr", *DİA*, 1999, XIX, 64.
- Erul, Bünyamin, "Züheyr b. Muâviye", *DİA*, 2013, XXXIV, 542-543.
- Fayda, Mustafa, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, 1998, XVIII, 324-338.
- Gölcük, Şerafettin, "Cehmiyye", *DİA*, 1993, VII, 234-236.
- Günay, Hacı Mehmet, "İbnü'l Mâcişûn", *DİA*, 2000, XXI, 122-123.
- Gürsoy, Cevat Rüştü, "Abadan", *DİA*, 1988, I, 6.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetü Ulumi'l Hadîs*, (thk., Seyyid Mu'zim Hüseyin), Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1977.
- Halife b. Hayyât, *Tabakât*, (thk., Süheyl Zekkâr), Dârü'l Fikr, y.y., 1993.
- Hatîb Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk., Ebû Abdullah es-Sevrakî-İbrahim Hamdî el-Medenî, Mektebetü'l İlmiyye, Medine y.y.
- , *Târîhu Bağdâd*, I-XVI, (thk., Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 2002.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Süfyân b. Uyeyne", *DİA*, 2010, XXXVIII, 28-9.
- , "Rihle", *DİA*, 2011, XXXV, 106-108.
- , "Şu'be b. Haccâc", *DİA*, 2010, XXXIX, 224-226.

- Hatiboğlu, Mehmed Said *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis tenkidinin Doğuşu*, OTTO Yayınları, Ankara 2016.
- İbn Abdilber, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber, *el-İstizkâr*, I-IX, thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavvad, Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut 2000.
- , *et-Temhîd Limâ fi'l Muvatta mine'l meâni ve'l esânîd*, I-XXIV, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alavî-Muhammed Abulkebir el-Bukrî, Vizaretu Umumi'l Evkâf ve Şuûni'l İslâmiyye, Mağrib 1387.
- İbn Adî Ebû Ahmed b. Adî, el-Cürcânî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, thk. Abdulfettah Ebû Sünne, mektebetü'l İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, (thk., Amr b. Ğurâme el-Amravî), Dâru'l Fikr, y.y., 1995.
- İbn Battâl, Ebu'l Hasan Ali b. Halef b. Abdülmelik, Şerhu Sahîhi'l Buhâri li İbn Battâl, I-X, thk. Ebû Temim Yâsin b. İbrahim, Mektebetü'r Rüşd, Riyad 2003.
- İbn Ebi Ya'la, Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Muhammed, *Tabakatü'l hanabile*, I-II, thk. Muhammed Hamid el-Faki, Beyrut, tsz.
- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *İlelü li İbni Ebî Hâtim*, I-VII, thk., Sa'd b. Abullah el-Humeyd-Hâlid b. Abdurrahman el-Celîsî, Matâbii2l-Hamîdî, y.y., 2006.
- , *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I-VIII, Beyrut 1952.
- İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibace'l-mezheb fi ma'rifeti a'yan ulemai'l-mezheb*, I-II, thk. muhammed Ahmedi en-Nur, Daru't Turas, Kahire tsz.,
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, I-XII, Matbaatu Dairetu'l Mearifi'n-Nizamiyye, Hind 1326.
- , *en-Nüket alâ kitâbi İbnü's-Salâh*, I-II, thk., Rebî b. Hâlid Umeyr el-Medhalî, Câmîatü'l-İslâmiyye, Medine 1984.
- , *Mîzânü'l İ'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, I-IV, (thk., Ali Muhammed e-Becâvî), Dâru'l Ma'rife, Lübnan 1963.
- , *Tahrîzü Takrîbü't-Tehzîb*, I-II, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Şuayb el-Arnâvût), y.y., tsz.,
- , *en-Nüket alâ kitâbi İbnü's-Salâh*, I-II, (thk., Rabî' b. Hâlid), Medîne: 1984.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, *Dîvânü'l mübtedei ve'l haber fi târihi'l Arab ve'l Berber ve men âsarahüm zevîş-şe'ni ve'l-kiber*, (thk., Halîl Şehâde), Dâru'l Fikr, Beyrut 1988.
- İbn Hibbân, *es-Sikât*, I-IX, (thk., Muhammed Abdülmüîd Hân), Dâiretü Meârifî'l Osmâniye, Deken 1973.
- , *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, (thk., Merzuk Ali İbrahim), Dâru'l Vefâ, Mansûra 1991.

- İbn Kutluboğa, Ebü'l Fidâ Zeynüddin b. Kâsım, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-Sitte*, I-IX, (thk., Şâdî b. Muhammed b. Sâlin Âlü İmrân), Merkezü'n-Nü'mân li'l-Buhûs, Yemen 2011.
- İbn Recep, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İlelü't-Tirmizî*, I-II, (thk., Nuruddin Itr), Dâru'l Melâh, Beyrut 1978.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Tabakatü'l Kebir*, I-IX, Beyrut 1968.
- İbn Şâhin, *Târihü esmâi's-sikât*, (thk., Subhi es-Sâmerrâî), Dâru's-Selefiyye, Küveyt 1984.
- İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzuddin, *el-Lubab fi tehzibi'l-ensâb, Mektebetu'l-Müsenna*, Bağdad, tsz.
- İbnu's Salâh, Ebû Amr Osmân Abdurrahmân, *Tabakâtü'l Fukahai's-Şafiiyye*, I-II, thk., Muhyiddin Ali Vecib, Daru Beşairi'l İslamiyye, Beyrut 1992.
- , *Ulûmu'l-Hadis*, thk., Nuruddîn Itr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk:1406/1986.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Sifatü Safve*, I-II, thk. Ahmed b. Ali, Daru'l Hadis, Kahire 2000.
- , *Saydü'l-hâtır*, (thk., Hasan Mesâhî Süveydân), Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1425/2004.
- İclî, Ahmed b. Abdullah b. Salih, *Ma'rifetü's-sikât*, (thk., Abdülalim Abdülazim), Mektebetü'd-Dâr, Medine 1985.
- İlyas Çelebi-Hayrettin N. Güdekli, “Kelâm İlminin Teşekkülü ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi”, İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'alesi 5, (İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi), 14-18 Ocak, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 369-416.
- İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî, *Tabakâtü'l Muhaddisîn bi'l İsbahân ve Vâridîne Aleyhâ*, I-IV, (thk. Abdülğafur Abdülhak el-Belûşî), Müessesetü'r Risale, Beyrut 1992.
- Kadı İyâz, Ebu'l-Fadl İyâd b. Mûsa, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lami Mezheb-i Mâlik*, I-VIII, Mektebetü'l Fudale, Mağrib 1966.
- Kallek, Cengiz, “Fukahâyı Seb'a”, *DİA*, 1996, XIII, 214.
- Kandemir, M. Yaşar, “Amr b. Şuayb”, *DİA*, 1991, III, 92.
- , “Gunder”, *DİA*, 1996, XIV, 195.
- , “Sebîî, İsrâîl b. Yûnus”, *DİA*, 2009, XXXVI, 249.
- Karadaş, Cafer, “Bileşen ve Ayrışan Yönleriyle Kelâm İlminin Usûli Fıkıh, Tasavvuf ve İslam Felsefesi İle Olan İlişkisi”, İslam Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûli Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslam Felsefesi, (İSAV Tartışmalı İlmî Toplantı), İstanbul 2016.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Zayıf Râviler: Duafa Literatürü ve Zayıf Raviler*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014.
- Karataş, Mustafa, *Hadis Rivayet Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2014.

- Kasım Ali Sa'd, *Cemheretü'l fukahai'l-Malikiyye*, I-III, Darul Buhus li'd-Dirasati'l-İslamiyye, Dubay 2002.
- Kehhale, Ömer b. Rıza, *Mu'cemü'l müellifîn*, I-XIII, Mektebetü'l Müsenna, Byrut tsz.,
- Koçinkağ, Mansur, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2018.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis Usulü*, TDVY, Ankara 2017.
- Köse, Saffet, "İbn Vehb", *DİA*, 1999, XX, 441-442.
- Köten, Akif, "Ebân b. Yezîd", *DİA*, Ankara 1994.
- Kutlay, Halil İbrahim, *Hadiste Sened Tenkidi*, Elif Yayınları, İstanbul 2015.
- Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2017.
- Küçük, Raşit, "Abdullah b. Mübarek", *DİA*, 1988, I, 122-124.
- , "İbn Ebû Hâtim", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 432-434.
- Malik b. Enes, *Muvatta*, I-VIII, (nşr., M. Mustafa el-A'zamî), Müessesetü Zayid b. Sultan, Ebudabi 2004.
- Mizzî, Ebu'l Haccac Yûsuf b. Zekî Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I-XXV, Beyrut 1980.
- Moğultay b. Kılıç, Ebu Abdillâh Alaüddin Moğultay b. Kılıç, İkmâlu tehzîbi'l-kemâl, I-XII, (thk. Ebu Abdurrahman Adil b. Muhammd- Ebu Muhammed Usame b. İbrahim), el-Fârûku'l Hadîsetu li't-Tibâi ve'n-Neşr, yrsz. 2001.
- Muhammed b. Abdullah b. Nâsır b. Zâfir, *Abdurrahman b. Mehdî Muhaddisen ve Nâkiden*, (Yüksek Lisans Tezi), Ümmü'l Kurâ Üniversitesi, Mekke 1407.
- Muhammed b. Abdurrahman el-Mağrâvî, *Mevsûatü mevâkifü's-selef fi'l akîdeti ve'l-menheci ve't-terbiyeti*, I-X, Mektebetü'l İslâmiyye, Kâhire y.y.,
- Muhammed b. Amr b. Ahmed el-İsfahânî el-Medînî, *Kitâbü'l-letâif min ulûmi'l-meârif*, y.y., 2004.
- Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Salim Mahluf, *Şeceretü'n-nûru'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, I-II, (nşr., Abdülmecîd Hayâlî), Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut: 2003.
- Musatafa Saîd ve Bedûsseyyid el-Lahhân, *el-İdâh fi ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*, Dâru Kelimetü't-Tayyib, Beyrut 2004.
- Müslim, Ebü'l Hasan Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahîhü'l Muhtasar bi nakli'l adli ile'l adli ilâ Rasûlillâhi*, I-V, (thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâü Tûrâsî'l Arabî, Beyrut tsz.,
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, *Hasâisü emire'l mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib*, (thk., Ahmed Mîrîn Belûşî), Mektebetü'l Muallâ, Küveyt 1406.
- Özdirek, Recep, "Süfyan es-Sevrî", *DİA*, 2010, XXXVIII, 20.

- Özervarlı, M. Sait, “Selefiyye”, *DİA*, 2009, XXXVI, 399-402.
- Özkan, Halit, “Tedvin Tarihinde Emevî Sarayı ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebû Hamza Nüshası”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 17 sy. 32 (2012/1).
- Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay., 2013.
- Özşenel, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.
- , *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları: Şeybânî Örneği*, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.
- Öztürk, Mustafa, *Mevâlînin Hadis Rivâyetindeki Yeri*, Yedirenk Yayınları, İstanbul 2012.
- Polat, Selahattin, “İbn Uleyye”, *DİA*, 1999, XX, 228-9.
- Recep Özdirek-Ali Hakan Çavuşoğlu, “Süfyân es-Sevrî”, *DİA*, 2010, XXXVIII, 23-28.
- Salâhaddin Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Safdí, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (thk., Ahmed Arnavud ve Türki Mustafa), Dâru İhyâü't-Türâs, Beyrut 2000.
- Salihî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dimeşkî, *Tabakâtü ulemai'l hadîs*, I-IV, thk. Ekrem Bûşî, Müessesetü'r Risâle, Beyrut 1996.
- Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, OTTO Yayınları, Ankara 2015.
- Suyutî, Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyutî, *Tabakatü'l Huffaz*, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1403.
- , *Tedribu'r-Râvî fi şerhi Takrîbü'n-Nevevî*, I-II, thk., Ebû Kuteybe Nâzir b. Muhammed Firyâbî, Dâru Taybe, tsz.,
- Süfyan es-Sevri, Ebu Abdillâh Süfyan b. Said b. Mesruk, *Tefsiru Süfyan*, Darul Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1983.
- Şemseddin el-Makdisi el-Hanbeli, *El-Âdâbü's-Şerî Ve'l-Melhü'l-Mer'î*, I-III, (nşr., Âlemü'l Kütüb), yrs., tsz.,
- , *Kitâbü'l erbain el-mürettebün alâ tabakâti'l erbain*, (thk., Muhammed b. Salim b. Muhammed b. Cemeân el-Abbâdî), Edvâü's Selef, y.y., trz.,
- Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali, *Tabakatü'l Fukahâ*, (thk., İhsan Abbas), Daru Raidü'l Arabi, Beyrut 1970.
- Tekineş, Ayhan, “Muhaddislere Göre Fitenlerden Kurtuluş Çareleri: *Kitâbü'l Fiten*'ler Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 / 2005, s.101-130.
- , *Geleneğin Altın Zinciri*, Ensar Yay., İstanbul 2006.
- Topgül, Muhammed Enes, *İsnâdın Satır Araları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2018.
- , “Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri Ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 22, sy. 42, 2017/1, s. 1-31.

- , “Hicri 3. Asrın Başlarında Sünnete Sarılmak: “Saç-Sakalını da Boyardı!”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59. 1 (2018), s. 87-116.
- Turhan, Halil İbrahim, *Rical Tehkidinin Doğuşu v Gelişimi: İlk İki Asır*, İFAV, İstanbul 2015.
- Tüfekçioğlu, Zekeriya, *Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler*, (Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul, 2012.
- Uğur, Mücteba, “Abdurrahman b. Mehdi”, *DİA*, Ankara 2016.
- , “Bündâr, Muhammed b. Beşşâr”, *DİA*, 1992, VI, 488-489.
- Ulu, Arif, *Tabiûnun Sünnet Anlayışı*, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.
- Uraler, Aynur, *Sünnet'e Bağlılık*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012.
- Yahya b. Main, *Tarihu İbn Main rivayetü ed-Düri*, (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Darul Me'mun li't-Türas, Dimeşk, trs.,
- Yaşaroğlu, M. Kamil, “Namaz”, *DİA*, 2006, XXXII, 350-357.
- Yıldırım, Ahmet, “Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Hühd İle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, sy. 20, yıl: 2008, s. 119-138.
- Yıldız, Fahreddin, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fikhü'l-Hadîs*, (doktora tezi, 2016), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsiler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDVY, İstanbul 1988.
- Yılmaz, Hayati, “Zâide b. Kudâme”, *DİA*, 2013, XXXIV, 103.
- Yusuf Guraya, Muhammed, *Sünnetin Neliği Sorunu*, (çev., Mehmet Emin Özafşar), Ankara, OTTO Yayınları, 2015.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, İstanbul 2011.
- , *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017.
- , *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, İFAV, İstanbul 2009.
- Yücesoy, Hayrettin, “Mihne”, *DİA*, 2005, XXX, 26-28.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Arş*, I-II, (thk., Muhammed b. Halife b. Ali et-Teymî), İmâdetü'l-Bahsi'l İlmiyye bi-Câmiati'l-İslâmiyye, Medîne 2003.
- , *el-Kaşif fi ma'rifeti men lehu rivayetun fi kutub't-tis'ati*, (thk. Muhammed Avvame), Daru'l kibleti lissekafeti'l-İslamiyye, Cidde 1992, I, 645.
- , *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, (thk. Şuayb el-Arnâvud), Beyrut, 1986.
- , *Tezkirâtü'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut trs.

-----, *el-Muayyen fî tabakâti'l-muhaddisîn*, (thk., Hemmâm Abdürrahîm Sa'd), Dârü'l-Furkân, Ummân 1404.

Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, I-IV, (thk., Muhammed Avvame), Müessesetü'r Rayyân, Beyrut 1997.

